

RIJKSUNIVERSITEIT GENT
FACULTEIT VAN DE PSYCHOLOGISCHE
EN PEDAGOGISCHE WETENSCHAPPEN

ACADEMIEJAAR 1983-1984

DE VROUW EN DE VREDESBEWEGING IN
BELGIË, NEDERLAND, DUITSLAND EN GROOT-BRITTANNIË
VAN 1914 TOT 1933

Promotor :

PROF. DR. K. DE CLERCK

Verhandeling ingediend tot
het behalen van de graad van
Licentiaat in de Psychologische
en Pedagogische Wetenschappen
richting Pedagogiek

LEEN DE GEEST

AMSAB-bibliotheek

MC/1589

Met dank aan allen die rechtstreeks
of onrechtstreeks bijdroegen tot het
tot stand komen van dit werk, in het
bijzonder
Prof. Karel De Clerck, mijn ouders,
Denise, Maryse, Lydie, Martine, Hugo,
Eric, ...

" IT IS THE OPEN, PROGRESSIVE MIND, THE
TENDER HEART , THE FEARLESS, COMRADELY
SPIRIT WHICH ARE NEEDED AND ARE SO DIF-
FICULT, SO INFINITELY DIFFICULT FOR
POOR FAULTY HUMAN BEINGS TO ATTAIN. "

- Sylvia Pankhurst -

INHOUDSTAFEL

ALGEMENE INLEIDING

DEEL I :

HOOFDSTUK 1: OMSCHRIJVING VAN ENKELE BEGRIPPEN

1.1.	Vrede	p. 2
1.2.	Pacifisme	p. 3
1.3.	Antimilitarisme	p. 4
1.3.1.	Militarisme	p. 4
1.3.2.	Antimilitarisme	p. 5
1.4.	Vredesbeweging	p. 6

HOOFDSTUK 2: OPVATTINGEN OVER VROUW EN VREDE

p. 7

DEEL II :

HOOFDSTUK 1: DE INTERNATIONALE VROUWENRAAD

1.1.	Situering en historiek	p. 12
1.2.	Van 1914 tot 1918	p. 12
1.3.	Van 1919 tot 1933	p. 13

HOOFDSTUK 2: DE WERELDBOND VOOR VROUWENSTEMRECHT

2.1.	Situering en historiek	p. 18
2.2.	Van 1914 tot 1918	p. 18
2.3.	Van 1919 tot 1933	p. 20

HOOFDSTUK 3: DE INTERNATIONALE VROUWENLIGA VOOR VREDE EN VRIJHEID

	Inleiding	p. 23
3.1.	Den Haag 1915	p. 24
3.1.1.	Aanloop tot het congres	p. 24
3.1.2.	Het congres zelf	p. 25
3.2.	De Internationale Vrouwenliga voor Vrede en Vrijheid. (WILPF)	p. 28
3.2.1.	Zürich 1919: de oprichting van de WILPF	p. 28
3.2.2.	Van 1919 tot 1921	p. 32
3.2.3.	Het congres van Wenen in 1921	p. 33
3.2.4.	De Spoedconferentie van Den Haag (1922)	p. 37
3.2.5.	Een nieuwe internationale orde (1924)	p. 37
3.2.6.	De internationale Gifgasconferentie (1929)	p. 38
3.2.7.	Pacifisme versus fascisme (1929-1933)	p. 39

HOOFDSTUK 4 : DE PROLETARISCHE VROUWENBEWEGING

4.1.	De eerste wereldoorlog	p. 42
4.1.1.	De Tweede Internationale over oorlog en vrede.	p. 42
4.1.2.	De Socialistische Vrouweninternationale	p. 44
4.2.	Van 1919 tot 1933	p. 47
4.2.1.	De breuk in de Tweede Internationale	p. 47
4.2.2.	De sociaal-democraten	p. 47
4.2.3.	De communisten	p. 51

DEEL III :

HOOFDSTUK 1 : BELGIE

1.1.	De eerste wereldoorlog	p. 56
	Inleiding	p. 56
1.1.1.	Het burgerlijk feminisme	p. 57
1.1.2.	De socialistische vrouwen	p. 60
1.2	Van 1919 tot 1933	p. 61
	Inleiding	p. 61
1.2.1.	Het burgerlijke feminisme	p. 62
1.2.2.	De socialistische vrouwen	p. 64
1.2.3.	Vrouwen in gemengde verenigingen	p. 66
1.2.3.	De Bond Moyson	p. 69
1.2.4.	Andere	p. 69

HOOFDSTUK 2 : DUITSLAND

2.1.	De politieke evolutie 1914-1918	p. 70
2.2.	De burgerlijke-conservatieve vrouwenbeweging 1914-1918	p. 71
2.2.1.	Situering en ideologie	p. 71
2.2.2.	De eerste wereldoorlog	p. 72
2.3	De radicale feministen 1914-1918	p. 73
2.3.1.	Situering en ideologie	p. 73
2.3.2.	Feminisme en pacifisme	p. 75
2.3.3.	De eerste wereldoorlog	p. 76
2.4.	De Bund Neu's Vaterland 1914-1918	p. 78
2.4.1.	Situering en ideologie	p. 78
2.4.2.	De vrouwen en de BNV	p. 78
2.4.3.	Helène Stöcker	p. 79
2.5	Minna Cauer : tussen liefde voor de Heimat en internationalisme	p. 81
2.6.	De proletarische vrouwenbeweging 1914-1918	p. 82
2.6.1	De sociaalpacifisten	p. 82
2.6.2.	De meerheids ^{der} socialisten	p. 82
2.6.3.	De linkervleugel	p. 83

2.7.	Van nationaal tot nationaal-socialistische : de BDF 1919-1933	p. 85
2.8.	Radicaal-pacifisme : Augspurg en Heymann 1919 - 1933	p. 86
2.8.1.	Geweldloosheid	p. 86
2.8.2.	De Duitse sectie van de WILPF	p. 87
2.8.3.	Evaluatie	p. 88

HOOFDSTUK 3 : GROOT-BRITANNIË

3.1.	De bewegingen voor vrouwenstemrecht	p. 90
3.2.	De eerste wereldoorlog	p. 91
	Inleiding	p. 91
3.2.1.	De patriottische reflex	p. 92
3.2.2.	De linkse vrouwen : welzijnswerk en pacifisme	p. 95
3.2.3.	Vrouwen in gemengde verenigingen	p. 97
3.3.	Van 1919 tot 1933	p. 102
	Inleiding	p. 102
3.3.1.	De linkse vrouwen	p. 103
3.3.2.	Het feministisch pacifisme	p. 105

HOOFDSTUK 4 : NEDERLAND.

4.1.	De eerste wereldoorlog	p. 109
	Inleiding	p. 109
4.1.1.	De Bond van sociaal-democratische Vrouwenclubs	p. 110
4.1.2.	Vrouwen in gemengde verenigingen	p. 112
4.1.3.	Het Haagse Vrouwenvredescongres	p. 113
4.2.	Van 1919 tot 1933	p. 114
4.2.1.	De Bond ...	p. 114
4.2.2.	Henriëtte Roland Holst	p. 116

ALGEMEEN BESLUIT	p. 117
------------------	--------

BIBLIOGRAPHIE	p. 123
---------------	--------

BIJLAGE	p. 132
---------	--------

ALGEMENE INLEIDING.

Vanuit onze betrokkenheid bij het Vlaams Actiecomité tegen Kern- en Atoomwapens groeide de idee om een verhandeling te maken rond de vredesbeweging.

Ook de cursus "Vredespedagogiek" van Professor Van Daele droeg daar toe bij.

Eigenlijk vanuit nieuwsgierigheid naar en onwetendheid betreffende de vooroorlogse vredesbeweging besloten we iets over de periode van het interbellum te lezen, toen bleek dat er nog zo goed als niets over deze tijd was verschenen.

In die periode lazen we ook het boek van Denise De Weerd "En de Vrouwen", waarin ze de historie van de vrouwenbeweging in België schetst. In dit werk was er ook een hoofdstukje over de vrouw en de vrede, waarin ze stelt dat er over dit onderwerp nog vrijwel geen onderzoek is verricht.

De keuze was snel gemaakt. We trokken naar Denise die ons op weg hielp, maar ze waarschuwde er tevens voor dat er mogelijk weinig informatie te vinden was.

We besloten ons dan ook niet te beperken tot België, en een aantal Westeuropese landen in onze studie te betrekken.

We stelden ons vragen als : waren er in de vredesbeweging vrouwen actief, en zo ja, welke rol speelden ze, waarom zijn hun namen onbekend gebleven? In feite pogen we een stukje verborgen vrouwengeschiedenis op te graven, wat kan kaderen in de stroming binnen het feminisme die overal - behalve in België - vrouwenstudies opzet en propageert.

Deze verhandeling past tevens in de pedagogiek omdat er een heleboel falsificaties en vooroordelen over de vrouw worden blootgelegd. Als pedagogen moeten we er immers voor waken om aan meisjes (en jongens) geen vals vrouw beeld op te dringen, maar hen tot een zo volledig mogelijke ontwikkeling te laten komen.

Verder moet het ultieme doel van elke pedagoog zijn : het leven in stand houden. Een verhandeling over de vredesbeweging zou daar eventueel toe kunnen bijdragen.

Binnen de beperkte ruimte van een licentiaatsverhandeling opteerden we er voor vier landen te belichten : België, Duitsland, Groot-Brittannië en Nederland. Vooral de situatie in Duitsland boeide ons, om historische redenen.

We opteerden voor een groot tijdsinterval omdat we dan beter de evolutie in het vredesdenken konden nagaan.

Het leek ons zinnig ons onderzoek te starten in 1914 - het begin van de eerste wereldoorlog - omdat hier het einde van een tijdperk werd ingeluid. Het einde van de eendracht in het socialistische kamp, einde ook van het geloof in de redelijke krachten binnen de mens dat een oorlog als irrationeel afwees.

We vroegen ons ook af of de vrouwen in de respectieve landen verschillend hadden gereageerd op het krijgsgewoel : België was bezet, Duitsland was de aanvallende partij, Nederland bleef neutraal, Groot-Brittannië koos de kant van de Geallieerden. Had dat invloed op de houding van de vrouwen in die landen ?

Na de wapenstilstand brak er ook voor de vrouwen een nieuwe periode aan : in de meeste Europese landen - met uitzondering van onder andere België en Frankrijk - verkregen ze het stemrecht.

Van dan af aan achtten ze zich ook verantwoordelijk voor de gevoerde (vredes)politiek. Arbitrage, ontwapening en vredesopvoeding waren de belangrijkste zaken waarmee de vredesvrouwen zich bezig hielden.

We sluiten ons onderzoek af in 1933 omdat met Hitler een ander strijdpunt in de vredesbeweging dominerend werd (of het althans had moeten worden) : het antifascisme.

Methodisch kozen we voor een bronnenonderzoek annex literatuurstudie.

Met het bestuderen van bronnen bleek het niet los te lopen. Gezien onze krappe financiële toestand moesten we ons beperken tot hetgeen in België te vinden was. Graag hadden we het archief van de Internationale Vrouwenbeweging en het Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam, de bibliotheek van het Vredespaleis in Den Haag en het archief van de Volkenbond in Genève geraadpleegd. We vonden heel wat gegevens in de Koninklijke Bibliotheek en in het Mundaneum te Brussel. Er moet in de kelders van het Mundaneum nog een schat aan materiaal over de vrouwenbeweging liggen, maar men beschikt niet over de benodigde werkkrachten om tot inventarisatie over te gaan.

Ook via ^{de} Interbibliothecaire Ontleningsdienst in de Rosier en het Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging konden we informatie bekomen.

Nu een woordje over de geraadpleegde werken. Het boek van Posthumus - Van der Goot had een standaardwerk kunnen zijn, maar het omstrijkt eerst en vooral bijna een eeuw, en ten tweede leidt het aan het euvel van een gebrek aan visie : feiten, namen en data worden kris-kras door elkaar vernoemd en het is onmogelijk in die opsomming enige lijn te trekken.

Irmgard Remme - kind van het A. denaue-tijdperk - behandelt in haar doctoraat voornamelijk de "gematigde" t.t.z. de burgerlijk-conservatieve vrouwenbeweging. Uit sympathie voor een Gertrud Bäumer bvb. vergeet ze te vermelden dat deze later in de collaboratie terecht is gekomen. Toch een belangrijke informatiebron, die Remme-Mitchells werk is zondermeer degelijk te noemen, evenals het boek van Richard Evans, dat echter zeer weinig over de vrouwenvredesbeweging bevat.

Dit werk valt uiteen in drie delen :

In een eerste deel worden in hoofdstuk 1 begrippen als vrede, pacifisme, antimilitarisme gedefinieerd door verschillende auteurs.

Hoofdstuk 2 behandelt in het kort de verschillende visies die vroeger over vrouw en vrede overheersend waren en het vandaag ook nog zijn. Hiervoor doen we een greep uit hedendaagse en oudere literatuur.

Omdat vrouwenvredeswerk voor een groot deel internationaal verband plaatsvond, wijden we deel II daar aan.

Het eerste hoofdstuk beschrijft het werk dat de Internationale Vrouwenraad - een eerder conservatief-burgerlijke vrouwengroepering - voor de zaak van de vrede verzette.

Omdat uit de Wereldbond voor Vrouwenstemrecht het initiatief voor het eerste vrouwenvredescongres groeide, belichten we haar rol in hoofdstuk 2.

De belangrijkste vrouwenvredesorganisatie, de Internationale Vrouwenliga voor Vrede en Vrijheid, komt in een derde hoofdstuk uitgebreid aan bod.

De proletarische vrouwenbeweging en haar visie op het vredesvraagstuk wordt beschreven in hoofdstuk 4.

In deel III richten we de focus op de werkzaamheden en ideologie van vrouwen in vier landen.

Eerst gaan we kijken naar de houding die Belgische vrouwen aannamen in verband met oorlog en vrede.

In Duitsland was de polarisatie tussen de conservatief-burgerlijke vrouwenbeweging en de radicaal-pacifistische vrouwen het sterkste. Daar gaan we in hoofdstuk twee uitgebreid op in. Tevens wordt duidelijk gesteld hoe de proletarische vrouwenbeweging tegenover de eerste wereldoorlog stond; we verwijzen voor een beschrijving van hun standpunten na de oorlog naar deel II hoofdstuk 4, omdat socialistische en communistische vrouwen zeer actief waren op internationaal vlak.

Hoe de Britse vrouwenbeweging stond tegenover pacifisme wordt beschreven in hoofdstuk 3 waar we een aantal leidende vrouwen belichten.

Hoofdstuk vier zegt iets meer over vrouwen en vrede in Nederland.

Een algemeen besluit rondt het geheel af.

DEEL : I

HOOFDSTUK 1 : OMSCHRIJVING VAN ENKELE BEGRIPPEN

1.1 - Vrede

In Het Groot Woordenboek der Nederlandse taal van Van Daële (1) omschrijft vrede als volgt :

1. toestand van rust, afwezigheid van stoornis
2. afwezigheid van twist
3. toestand dat er geen vijandelijkheid heerst, en bepaling dat er niet gevochten wordt, het tegenovergestelde van oorlog en strijd.

Dit sluit aan bij de visie van de Sovjets, die vrede zien als "a calm, quiet life without agitation or disorder" (2).

Dat deze definities te beperkt zijn, is gemeenzaam bekend onder hen die met vredeswetenschappen te maken hebben. Röling (3) onderscheidt twee soorten vrede :

er is allereerst de toestand van niet-oorlog, de negatieve vrede. Deze valt ongeveer samen met bovenstaande definities. Maar hiernaast bestaat er ook positieve vrede, dit is "het leven in een gezamenlijk aanvaarde harmonische orde, in een gemeenschappelijke vrede van gerechtigheid" (4)

Moeilijkheid hierbij is dat er geen eensgezindheid bestaat over de inhoud van de positieve vrede : zo is het begrip "harmonische orde" subjectief. Liberalen verstaan daar iets heel anders onder dan communisten.

Volgens de meer radicale Galtung is positieve vrede de "afwezigheid van structureel geweld". Structureel geweld zit hij als de levensbeperking teweeggebracht door maatschappelijke structuren (bvb. economische uitbuiting of dictatuur).

Ook met deze definitie kan men ons inziens vele kanten op.

In dit werk baseren we ons op de definitie van Röling. We zullen het naast de strijd tegen de oorlog ook hebben over methodes om tot een betere samenleving te komen.

-
- 1) Kruyskamp, 1976
 - 2) Kernig, 1973
 - 3) Röling 1981, pp. 98 - 101
 - 4) Röling 1981, pp. 98

1.2. - Pacifisme

Volgens van Dale is pacifisme "de strijd voor duurzame vrede, tegen bewapening en al wat oorlog is". Van Sovjet-zijde (1) klinken gelijkaardige geluiden : "movement which advocates peace and rejects war in any form", maar ook : "a bourgeois liberal trend, whose exponents oppose any kind of war. Pacifism aims to prevent war by being passive towards the forces of war". Dit sluit aan bij de ideeën van Lenin, dat een rechtvaardige revolutionaire oorlog gewettigd is, zodat pacifisme moest beperkt blijven tot onrechtvaardige oorlogen.(2) In hoeverre deze gedachte verder leefde in de proletarische vrouwenbeweging, zullen we tevens onderzoeken.

Ceadel (3) maakt een onderscheid tussen "pacifisme" en "pacificisme". Pacifisten beschouwen elke oorlog altijd als verkeerd, welke consequenties die ook heeft. Voor pacificisten daarentegen is oorlog - hoewel soms noodzakelijk - altijd een irrationele en inhumane manier om geschillen op te lossen; oorlogspreventie moet steeds een alles-overstijgende, politieke prioriteit zijn.

Omdat deze termen tot verwarring kunnen leiden, zullen we verder "pacificism" vervangen door "pacifisme", en "pacifism" door "absoluut pacifisme" of "radicaal pacifisme".

Gaan we de motieven die achter de pacificerende arbeid van vrouwen zitten nader beschouwen, dan stuiten we vanzelf op haar politieke overtuiging (2):

- a. Het internationalisme spruit voort uit de liberale geloofsovertuiging dat er een latente harmonie tussen de naties bestaat. Volgens de aanhangers kan vrede worden gerealiseerd door het verbeteren van de internationale betrekkingen; dan pas zullen irrationele nationalistische vooroordelen verdwijnen.
2. Een minderheid beschouwt de economische drijfveren van kapitalisme en imperialisme als basis en oorzaken van oorlog. De enige oplossing ligt in de strijd voor het wereldsocialisme; op korte termijn echter moeten de arbeiders een politiek aanwenden van geweldloos verzet, dit gewoonlijk in de vorm van een algemene staking tegen een oorlogszuchtige regering.

1) Galtung, 1973, pp. 32 - 78

2) Kernig, 1973, pp. 170

3) Ceadel, 1980, pp. 1-17

Onder 3. vindt men zowel elementen van 1. als van 2.. Deze pacifisten nemen het liberaal standpunt over dat er geen rationele economische reden kan zijn om oorlog te voeren, maar schrijven toch bepaalde machten (wapenfabrikanten, internationale financiers, officieren en diplomaten) rationele motieven toe, die leiden tot een machtspolitiek, gebaseerd op herbewapening en oorlogsdreiging.

De radicaal-pacifisten kunnen religieus geïnspireerd zijn (o.a. de Quakers), politiek (vanuit socialistische of anarchistische levensvisie) of humanitair. Dit laatste, het humanitair pacifisme, is volgens Ceadel één van (1) de belangrijkste filosofische ontwikkelingen van het interbellum. Het geeft een justificatie van het pacifisme, onafhankelijk van voorafgaande veronderstellingen. De humanitaire pacifisten vertrekken enkel van het kwaad dat de oorlog doet, de vernietiging, het lijden.

We zijn van mening dat humanitaire beweegredenen vaak de basis vormden van de vrouwenvredesbeweging van 1914 tot 1933, al dan niet in combinatie met de drie andere motieven die Ceadel onderscheidt.

1.3 - Antimilitarisme

1.3.1. Militarisme

Militarisme is volgens van Dale :

1. de gezindheid van hen die de militaire geest en al wat tot het militaire behoort, zeer hoog stellen.
2. de overwegende invloed van de stand der militaristen op de burgerlijke samenleving.

Vagts (2) meent dat militarisme een breed spectrum van gebruiken, belangen, prestiges, acties en ideeën omvat, die weliswaar verband houden met legers en oorlogen, maar welke toch de werkelijke militaire doeleinden overschrijden.

1)Ceadel, 1980, p. 1 - 17

2) geciteerd uit Interkerkelijk Vredesberaad, 1976, p. 8

Het begrip militarisme omvat volgens Everts (1) elementen als : - de bereidheid en geneigdheid om conflicten door gebruik van of dreigen met geweld op te lossen.

- een benadering van de realiteit, waarbij aan geweld een grote en overheersend positieve betekenis wordt toegekend.

- een maatschappelijke opvatting die zich kenmerkt door voorliefde voor hiërarchische en autoritaire structuren en machtsverhoudingen.

Derhalve uit militarisme zich op het niveau van de persoonlijkheidsstructuur, van de maatschappij-structuur en van de daarbij horende besluitvormingsstructuur. (1)

We zullen zien dat Everts opvatting in de vrouwen vredesbeweging een belangrijke plaats innam. Zo is het niet moeilijk de link te leggen tussen militarisme en vrouwenonderdrukking enerzijds, en antimilitarisme en feminisme anderzijds.

1.3.2. Antimilitarisme.

Het woordenboek van Daele definieert antimilitarisme als volgt : "de beweging tegen het onderhouden van legers en dus tegen gewelddadigheid als politiek middel".

Het begrip "antimilitarisme" is zeer rekbaar. Zo omschrijft Lehouck antimilitarisme als "de oppositionele beweging tegen het leger om moreel-religieuze, sociale, economische, racistische en ietwat particularistische redenen".

Vanuit linkse hoek echter meent men dat antimilitarisme "een actievere houding veronderstelt dan pacifisme. De antimilitaristen beseffen dat geen vrede mogelijk is als niet ook klasse-uitbuiting of imperialistische onderdrukking der koloniën wordt afgeschaft". (2)
De Ligt (3) vindt dat de onderscheiding tussen "pacifisme" en "antimilitarisme" zeer rekbaar is. Hij is evenwel van mening dat de "hedendaagse pacifisten allereerst, hoe dan ook, onmiddellijk vrede willen hebben, terwijl de antimilitaristen daarentegen een wezenlijke vrede willen stichten. Volgens de laatsten is de vrede in onze maatschappij geen werkelijke vrede, omdat hij op klassenuitbuiting en onderdrukking der gekleurde rassen rust".

We zullen dan ook onderzoeken of deze visie in de proletarische vrouwenbeweging doorwerkte

1) geciteerd uit Interkerkelijk Vredesberaad 1976, p.83

2) Bresseleers, 1972, p. 1

3) de Ligt, 1931, pp. 21-22

1.4 . Vredesbeweging.

Volgens Herman (1) omvat de vredesbeweging "niet-gouvernementele organisaties, groepen en bewegingen, die direct de publieke opinie beroeren, op basis van vrijwilligheid en veelal zonder financiële steun van overheidswege."

We sluiten ons aan bij Bresseleers (2) die meent dat vredesbewegingen "stromingen zijn die zich inzetten om vrede te bereiken op de meest uiteenlopende wijzen : gaande van persoonlijke vredesinzet tot de vredesbeweging gebaseerd op een ideologie."

1) Herman, 1975, p. 190

2) Bresseleers, 1972, p. 1

HOOFDSTUK 2 : OPVATTINGEN OVER VROUW EN VREDE

Opvattingen over vrouw en vrede

Waarom zetten vrouwen zich in voor vrede?

In de literatuur uit die tijd - maar ook in die van vandaag - vindt men frequent de opvatting terug als zouden vrouwen een vredelievender aard bezitten dan mannen. Vrouwen worden gezien als de "draagsters van de zachte krachten die het oorlogsonheil moeten zien te voorkomen". (1) Vanuit biologische constitutie was de vrouw uitermate geschikt om "ware hulpen voor de nobele mannen (te zijn) die hun leven wijdden aan de gezegende boodschap : vrede op aarde." (1) Met Thatcher als wandelend voorbeeld valt het heden ten dage moeilijk om deze stelling te aanvaarden.

In het begin van de twintigste eeuw kenden biologisch-evolutionistische theorieën veel bijval. Het is interessant om te kijken hoe Olive Schreiner (2) aan deze theorieën over het vrouwelijke moederinstinct een geraffineerde draai geeft. Ze stelt dat "vrouwelijkheid" een historisch verschijnsel is, dat het niet als een vast, onveranderlijk gegeven kan worden beschouwd, omdat het mensdom evolueert. Wanneer vrouwen meer macht zouden krijgen, zou het meteen afgelopen zijn met oorlogje te voeren. Niet omdat de vrouw lichamenteel te zwak zou zijn, of deugdzamer, of op grond van haar moederschap zedelijk beter zou zijn en een edeler natuurdrijf zou hebben. Neen, meent ze, de kennis van de vrouw reikt hoger dan die van de man. Haar instinct, door praktische ondervinding versterkt, dringt door om elk leven te beschermen. Ze besluit daaruit dat vrouwenemancipatie en een vreedzame regeling noodzakelijk zijn voor een verdere evolutie van de mensheid.

Clara Meyer-Wichmann (3) meende in de onderdrukking van de vrouw een basis van oorlog te zien. Immers, schreef ze, onder vrouwen is er minder strijd. Ze laat het echter in het midden of dat ligt aan haar biologische constitutie dan wel aan haar ondergeschikte positie. Ze geloofde dat er enkel vrede kon komen door de bevrijding van de vrouw en een socialistische maatschappij.

Ook Virginia Woolf (4) was de mening toegedaan dat het beste wat de vrouw kon doen ter voorkoming van oorlog, het voortzetten was van de strijd tegen haar onderdrukking.

1) Strikwerda, 1983 , p. 1

2) Schreiner, 1913 en 1914

3) Meyer-Wichmann, 1976, pp. 177-196

4) Woolf, 1980

Heden ten dage nog heerst in de vrouwenbeweging de gedachte dat vrouwen op grond van hun biologische gegevens vreedzamer zijn dan mannen. Het "oerinstinct" van de "oermoeder" is in.

Tegen deze opvattingen rijst protest vanuit feministische hoek. Alice Schwartzer (1), een leidende Duitse feministe, keert zich tegen het seksisme in uitspraken als "vrouwen zijn van nature vredelievend" en "mannen zijn agressief". Ze acht het nodig de natuur van de mensen in vraag te stellen : het verdelen van mensen in denkende en voelende, in oorlogvoerende en ondergaande, in politici en moeders is het begin van alle kwaad. Niet de mogelijkheid om kinderen te krijgen maakt zwak, maar de onmacht om het voor het zeggen te hebben in deze wereld.

1) Romeny, 1982, p. 17

DEEL: II

HOOFDSTUK 1 : DE INTERNATIONALE VROUWENRAAD (ICW)

1.1. Situering en historiek.

Te Chicago werden in 1893 de richtlijnen van de International Council of Women vastgelegd : "Alle problemen die te maken hebben met de politieke geschillen tussen de volkeren zijn van de discussie uitgesloten". (1) Alle strekkingen van de vrouwenbeweging moeten er in vertegenwoordigd zijn. Deze idee echter - het gemeenschappelijk streven van alle vrouwen - werd niet verwezenlijkt. Het merendeel van de socialistische vrouwen sloot zich niet aan bij de ICW, met uitzondering van de Socialistische Arbeidersinternationale. (2)

Voorzitster tot 1936 was Lady Ishbel Aberdeen, wiens man vice-koning van Ierland was. Ze was de dochter van een liberaal politicus en aanhangster van Gladstone. (2) De wind die onder haar voorzitterschap door de Vrouwenraad woei, was dan ook die van het Engelse liberalisme. Dit is ook te merken aan het aantal adellijke titels van de bestuursleden. (3) Toch kan men uit de ledenlijst opmaken dat er diverse ideologische strekkingen aanwezig waren. (3) Zo is er een markant verschil in opvattingen aan te wijzen tussen bevoorbeeld de Duitse burgerlijk-conservatieve Bäumler en Lange en de liberaal-democratische Amerikaanse vrouwen.

In 1912 waren 500.000 Duitse, 2 miljoen Britse en 3 miljoen Amerikaanse vrouwen bij ICW aangesloten langs de nationale verenigingen. In de talrijke commissies werden problemen behandeld m.b.t. de economische, sociale, culturele en juridische situatie van de vrouw. Sociale problemen hadden het overwicht, terwijl het zuiver politieke enkel bij de behandeling van de pacifistische vorderingen werd betrokken. (4)

1.2. Van 1914 tot 1918.

Net vóór de oorlog, van 5 tot 14 mei 1914, slaagde de ICW erin, vrouwen uit 21 lidstaten in Rome te verzamelen om over de juridische en sociale positie van de vrouw te praten. (5) Ondanks de dreigende politieke toestand dacht geen enkele vrouw er aan dat de wereldcatastrofe zo nabij kon zijn ... (6)

1) geciteerd uit Remme, 1955, p. 18

2) idem , p. 19

3) zie Congresso Int. Femminine, s.d.

4) Remme, 1955, p. 39

5) Report ..., Rome, 1914

6) Remme, 1955, p. 36 en Jacobs, 1978, p. 141

Vanuit het comité voor vrede en arbitrage klonken positieve geluiden. Zo verkondigde de Britse May Wright Sewall juichend dat nu al 20 vrouwen in haar comité zetelden, hetgeen een grote vooruitgang was in vergelijking met de vorige jaren (1). Ter bevordering van de vrede werd de nadruk gelegd op de opvoeding van de kinderen. De strijd tegen het nationalisme in het gezin en op school en tegen het kopen van oorlogsspeelgoed neemt in hun optiek een belangrijke plaats in. Ter herdenking van de eerste Haagse Vredesconferentie (1899) propageerde men het instellen van een Wereldvredesdag op 18 mei.

Verder hielp de ICW met het verspreiden van vredeskalenders en - postkaarten en van de "World petition" van Anna Eckstein; samenwerking met bestaande vredesverenigingen werd toegejuicht. (1)

Tevens werden twee resoluties gestemd waarin de Vrouwenraad de toepassing vraagt van de resoluties van Den Haag 1899 i.v.m. de vreedzame regeling der geschillen en waarin scherp geïnteressaard wordt tegen de "odious wrongs" waarvan vrouwen in oorlogstijd het slachtoffer zijn. Het lijden van de vrouwen, stelt de resolutie, wordt al te vaak genegeerd en het wordt tijd dat men iets onderneemt om een meer effectieve internationale bescherming van de vrouw te verzekeren. (2)

Tijdens de oorlog verbraken de conservatieve Duitse vrouwen alle contacten met de ICW. Ze meenden dat alle vrouwen nu hun krachten in dienst moesten stellen van het vaderland. Lady Aberdeen deed nog enkele pogingen om internationale contacten op gang te houden, maar dat mislukte. In augustus 1915 schreef ze nog een laatste brief aan de Duitse beweging, maar ze had zich de moeite zowel kunnen besparen: het antwoord was een categoriek "Nein". (3)

De Britse afdeling stond echter positiever tegenover vredeswerk. Het congres van Den Haag 1915 werd gevolgd "with great interest". (4)

1.3. Van 1919 tot 1933.

Toen in april 1919 de oprichting van een Volkenbond te Parijs werd besproken, werden delegaties van de Internationale Vrouwenraad en van de Wereldbond voor Vrouwenstemrecht ontvangen door de Volkenbondcommissie. Men besprak de juridische en sociale positie van de vrouw, met als gevolg dat Lady Aberdeen aan alle zittingen van de eerste Volkenbondvergadering mocht deelnemen. (5)

1) Report ... , Rome 1914, pp. 408-415

2) Hallows, 1914, p. 3 en p. 14

3) Remme, 1955, p. 52

4) A short account ..., 1935, p. 2

5) idem , p. 3-4

De volgende jaren stonden grotendeels in het licht van de Volkenbond. Zo veranderde het "Peace en Arbitration Committee" in 1920 haar naam in "Peace and League of Nations Committee". De doeleinden lagen eerder op informatief en educatief vlak. (1)

Nu de vrouwen stemrecht hadden, kwamen ook in het ICW politieke vraagstukken aan bod.

Op het Congres te Christiana (2), waaraan vrouwen uit 25 landen deelnamen, werd een resolutie gestemd over de Volkenbond; men eiste uitbreiding van de Volkenbond tot alle onafhankelijke staten en aanduiding van vrouwelijke gedelegeerden.

"De gedachte dat zelfs in de zware crisistijd na de oorlog de vrouwen voor nieuwe belangrijke opgaven stonden" schreef Remme, "beheerste het congres". (3)

De Bund Deutscher Frauenvereine (BDF) nam niet deel aan het congres, omdat het "onverzoenbaar met onze nationale eer" was. (4) Er waren 2 knelpunten: het vernederende Verdrag van Versailles en de uitsluiting van Duitsland uit de Volkenbond. De Britse sectie reageerde door een resolutie te laten aanvaarden waarin gevraagd werd Duitsland toe te laten tot de Volkenbond. (5)

Lady Aberdeen was teleurgesteld over de Duitse houding:

"De Duitse vrouwen hadden dadelijk moeten komen, juist nu we opbouwwerk presteren ... we hebben de macht niet de opname van Duitsland in de Volkenbond te bewerkstelligen". (6)

Eerst in 1922 namen Bäumer en Lüders voor de BDF weer deel aan een bijeenkomst van de Internationale Vrouwenraad, met de restrictie dat het nationale werk primeerde boven het internationale. (7)

Tussen 1922 en 1933 stonden verschillende congressen van de ICW onder de gedachte van het opbouwen van een duurzame vrede en het propageren van de Volkenbondsidee. (8)

In 1924 organiseerde de Internationale Vrouwenraad met nog 6 andere internationale organisaties een grote conferentie over het verhinderen van de oorlog. 300 afgevaardigden uit 42 landen waren aanwezig toen President Hoover de vergadering opende. (8) Men boog zich uitsluitend over één vraag: "How can we as women bring the most effective assistance to the forces that are making for peace and understanding through out the world?" (9)

1) A short account ... , 1935, p. 2

2) het huidige Oslo

3) Remme, 1955, p. 100

4) geciteerd uit Evans, 1976, p. 236

5) A short account ... , 1935, p. 4

6) geciteerd uit Remme 1955, p. 106

7) Brinker, 1981, p.35

8) Remme, 1955, pp. 110-117

9) Conseil Int. des Femmes, 1923, p. 36

Nog éénmaal werd dit thema behandeld, nl. op de algemene vergadering van de ICW te Washington in 1925 : "Ofschoon de ICW overtuigd is dat volledige ontwapening een ideaal is dat moet worden nagestreefd, meent ze dat een stapsgewijze gelijktijdige beperking, onder waakzaam toezicht van de naties en controle vanwege de Volkenbond, de vrede dichterbij kan brengen. We onderkennen dat de staten niet zullen instemmen met ontwapening tot ze een zeker gevoel van veiligheid hebben". (1)
De Duitse delegatie onthield zich van de stemming. Ze zag in het voorstel tot beperking van bewapening een onrechtvaardigheid tegenover die landen die tot een volledige ontwapening waren gedwongen. (zoals Duitsland). (2)

De laatste grote internationale verzameling waaraan de Duitse vrouwen deelnamen vond doorgang in 1930 te Wenen. De ICW was nu een machtige organisatie, in 1925 waren 35 miljoen vrouwen uit een dertigtal landen via de nationale bonden aangesloten. In het merendeel van deze landen hadden vrouwen stemrecht, zodat de genomen besluiten een politieke realiteit hadden. Nochtans primeerde de vredesproblematiek niet. Men hield zich voornamelijk bezig met de sociale en juridische situatie van de vrouw. (3)

Het kwam niet tot een toenadering tussen de Int. Vrouwenraad en de Vrouwenliga voor Vrede en Vrijheid. De meer burgerlijke ICW verweet aan de Vrouwenliga haar linkse, radicale standpunten. Zo duidde de Vrouwenliga het kapitalistisch systeem als de hoofdoorzaak van oorlogen aan. (4)

De Duitse conservatief-burgerlijke vrouwen keerden zich verder en verder van de ICW af. Ze verweten de organisatie "dilettantisme" en "oppervlakkigheid", want wat had men met het vredesstreven binnen de ICW nu eigenlijk al bereikt? (3)

Op het Stockholmse congres in de zomer van 1933 was de Bund Deutsche Frauenvereine niet meer aanwezig : onder Hitler was het niet raadzaam al te veel internationale contacten te onderhouden. De BDF ontbond zich en de Int. Vrouwenraad wees het verzoek tot lidmaatschap van de Nazistische Frauenschaft af op grond van het feit dat alle rassen in de ICW waren vertegenwoordigd - dus ook de Joden. (3)

1) Resolutie geciteerd uit Remme, 1955, p. 111

2) Remme, 1955, pp.110-117

3) idem , pp.116-118

4) zie hoofdstuk 3

De mededelingen en beraadslagingen op de internationale congressen weerspiegelden sinds 1933 de angst en bezorgdheid voor een nieuwe oorlog en de onmacht tegenover deze politieke ontwikkeling. In een brief van Elisabeth Cadbury, de voorzitter van het vredescomité, komt de vertwijfeling duidelijk tot uiting : "It is being openly said that we are nearer war today than we were in 1914 ... and what are we as ICW doing? We hold meetings, pass resolutions, sign petitions - but our efforts seem unavailing". (1)

1) geciteerd uit Remme, 1955, p. 154

HOOFDSTUK 2 : DE WERELDBOND VOOR VROUWENSTEMRECHT

2.1. Situering en historiek.

De Wereldbond voor Vrouwenstemrecht - internationaal bekend onder de naam International Woman Suffrage Alliance - ontstond in 1904 te Berlijn uit de Internationale Vrouwenraad. Een aantal vrouwen meenden dat de Vrouwenraad al te zeer in beslag werd genomen door juridische en sociale kwesties om zich veel om de strijd voor het vrouwenstemrecht te bekommeren. (1) Het initiatief ging grotendeels uit van de Duitse radicaal-feministische Augspurg en Heymann (2) die in scherp conflict waren gekomen met de meer conservatieve krachten binnen de Duitse vrouwenbeweging, over de vraag of men voor algemeen dan wel beperkt stemrecht voor vrouwen moest opteren.

Voorzitster van de bond was een Amerikaanse, Mrs. Chapman Catt, die haar sporen al had verdiend in de vrouwenbeweging in eigen land. Verder vindt men in het bestuur o.a. de namen terug van Rosika Schwimmer en Aletta Jacobs. (3)

In 1909 trokken Anita Augspurg en Lida Gustava Heymann zich uit het bestuur terug omdat die zich naar hun mening "op sleeptouw liet nemen van het oorlogszuchtige mannelijk politiek denken en van de kleinzielige vrees beheerst was dat een pacifistische stellingname de vooruitzichten op stemrecht kon schaden". (4)

In de vooroorlogse jaren trok de Wereldbond steeds meer vrouwen aan. In 1914 telde men 12 miljoen leden in 26 landen. (5)

2.2. Van 1914 tot 1918

Toen het bestuur van de Wereldbond in juli 1914 te Londen samenkwam, schrijft Aletta Jacobs, was er nog geen vuilje aan de lucht: "Geen woord werd op die bijeenkomst over een naderende oorlog gerept, zelfs op de thee op het terras van het parlamentsgebouw (...) deed niets ons aan die mogelijkheid denken". (6)

1) Evans, 1976, pp. 72-73

2) zie ook deel II, hoofdstuk 2

3) Jacobs, 1978, pp. 103-116, 256-264

4) geciteerd uit Evans, 1976, p. 215

5) Nilsson, 1936, p. 56

6) Jacobs, 1978, p. 142

Reeds bij het begin van de oorlog echter, probeerde de Wereldbond bemiddelend op te treden. Zo zond men in augustus 1914 een verklaring aan de vertegenwoordigers van de betrokken machten waarin, in naam van alle vrouwen, om een vreedzame oplossing van de geschillen werd verzocht.

Een bijzondere verklaring werd gestuurd naar Koningin Wilhelmina waarin haar werd gevraagd mee te werken aan het bijleggen van het conflict. (1)

Twee leidende persoonlijkheden van de bond, Carry Chapman Catt en Rosika Schwimmer, overhandigden op 18 september 1914 persoonlijk een resolutie aan president Wilson waarin een conferentie van neutrale staten werd geëist. (1)

In het begin van 1915 stelde de Wereldbond de grondbeginselen op voor de oplossing van het wereldconflict : algehele en gelijktijdige ontwapening, afschaffing van geheime diplomatie, vrije internationale handel, vrijheid van scheepvaart en oprichting van een Volkenbond. (1)

In tegenstelling tot de Internationale Vrouwenraad hield de Wereldbond voor Vrouwenstemrecht haar verbanden met de nationale stemrechtbonden, ook in de oorlogvoerende landen, in stand. (1)

Het bondtijdschrift "Jus Suffragii" bleef een neutrale koers varen. Ze schreven : "We staan voor de vijandigheid die de oorlog veroorzaakt heeft ... maar niet minder moeten we de Wereldbond samenhouden". (2)

Die neutraliteit werd evenwel niet door iedereen gesmaakt. Anita Augspurg, Lida Gustava Heymann, Aletta Jacobs en Crystal Macmillan waren het er niet mee eens en vonden het verkeerd in de oorlogsjaren de staatsburgerlijke rechten van de vrouw als voornaamste werkveld voorop te stellen.

Het was uit deze groep vrouwen dat zich een nieuw consequent - pacifistische stroming ontwikkelde die zich van de Wereldbond afsplitste en een nieuwe richting vormde. (3)

Maar dat is een ander verhaal ... (4)

1) Remme, 1955, pp. 57-63

2) geciteerd uit Remme, 1955, p. 60

3) Jacobs, 1978, pp. 146-150

4) zie deel I hoofdstuk 3

2.3. Van 1919 tot 1933.

Na de oorlog hadden de vrouwen in vele Europese landen het stemrecht verkregen. De voornaamste doelstelling van de Wereldbond was dus grotendeels gerealiseerd. De Duitse afdeling zag dat ook in en ontbond zich, maar haar voorzitter, het sociaal-democratische parlements lid Adèle Schreiber, bleef in de Wereldbond actief; in 1920 was ze al te vinden op het congres in Genève. (1)

Op de Geneefse conferentie zocht men naar rechtstreekse middelen ter bevordering van Volkenbond en Vrede. Men opteerde tenslotte voor wat Posthumus noemt "de beproefde wegen": -vergaderingen beleggen en verzoekschriften opstellen in de hoop enige invloed te kunnen uitoefenen op de massa en de politici.

- zelf vredescongressen organiseren, hetgeen gebeurde te Amsterdam 1927, Dresden 1928 en Belgrado 1931.
- de instelling van een comité voor vrede en Volkenbond.
- de bezetting van plaatsen in de Volkenbond. (2)

Nieuwe richtlijnen voor de koers die de bond zou varen werden in 1923 vastgelegd te Rome. Men oordeelde dat de strijd half gewonnen was, maar dat er nog zwaar werk voor de boeg stond met het strijden voor vrouwenstemrecht in alle cultuurlanden en voor gelijkberechtiging. (3)

Op datzelfde congres werd de resolutie "Volkerenvrede" (4) aangenomen, waarin een verband werd gelegd tussen feminisme en pacifisme, waar men stelde dat "de weg naar grotere vrijheid en veiligheid voor vrouwen afhangt van ordelijke politieke en economische toestanden" en ook van de wereldsituatie. Het was de plicht der vrouwen te streven naar vriendschappelijke en internationale betrekkingen, arbitrage en menselijke solidariteit. Tevens was de bond van plan die regeringen te steunen die werkten aan de economische wederopbouw van de wereld en voor volkerenverzoening.

Het congres te Berlijn in 1929 stond - uiteraard - in het teken van het Kellogg-pact, dat oorlog als politiek instrument verwierp. Eén van de eindresoluties (5) eiste met klem de ondertekening van de zgn. "Optional Clause" die stelde dat alle geschillen en conflicten langs vreedzame weg moesten worden bijgelegd.

1) Remme, 1955, p. 108

2) Posthumus-Van der Goot, 1961, p. 206

3) Remme, 1955, p. 108-110

4) Weltbund für Frauenstimmrecht, 1923 in Brinkler, 1981, p. 262

5) idem, 1929 in Brinkler, 1981, pp. 294-95

Over de gebreken van het pact - het was enkel moreel bindend, het maakte geen onderscheid tussen een offensieve en defensieve oorlog en er wordt geen definitie gegeven van "agressie" - hebben we in de resolutie niets kunnen terugvinden. Ook werden maatregelen gevraagd tegen onderdrukking van economische, militaire, politieke of culturele aard. Hierin gaan ze verder dan de Internationale Vrouwenraad, die nooit gesteld heeft dat economische onderdrukking een oorlog op gang zou kunnen brengen.

Ontwapening was het hoofdthema op het congres dat de Wereldbond in 1931 belegde te Belgrado. Hoewel stemmen opgingen die er voor pleitten om eerst werk te maken van een internationale instantie die wérkelijke bevoegdheden had in geval van gewapende conflicten, en dan pas aan ontwapening te beginnen, werden deze niet aanhoord. Het congres besloot een grootse petitie-actie op touw te zetten voor algehele ontwapening. Samen met andere internationale vrouwenorganisaties, waaronder de meer radicale Vrouwenliga voor Vrede en Vrijheid, toog men aan het werk. Binnen het jaar kon men het verzoek van 8 tot 10 miljoen vrouwen uit 36 landen aan de Volkenbond in Genève overhandigen. (1)

Toen Hitler in januari 1933 definitief aan de macht kwam, had ook de Wereldbond geen realistisch antwoord op de fascistische terreurmethodes. Men bleef vasthouden aan de Angelsaksische politiek van "good sense" en men bleef zijn geloof stellen in de overwinning van de rede. Zo zond Carry Chapman Catt in de herfst van 1933 een protestnota aan Hitler tegen de jodenvervolgung, die was ondertekend door 10.000 bekende Amerikaanse vrouwen. (2)
Hoe Hitler daarop heeft gereageerd, is niet geweten.

1) Posthumus-Van der Goot, 1961, pp. 209-213

2) Remme, 1955, pp. 152-154

HOOFDSTUK 3 : DE INTERNATIONALE VROUWENLIGA VOOR VREDE EN
VRIJHEID.

3.1 Den Haag 1915: het Internationaal Vrouwencongres voor Vrede en Vrijheid.

=====

INLEIDING :

Het Vrouwenvredescongres te Den Haag betekende een keerpunt in het vrouwelijk pacifisme : het was de eerste keer dat vrouwen zich op zo'n grote schaal verenigden om hun protest tegen de oorlog kenbaar te maken en om een vredesplan op te stellen

Daarom achten we het zinvol dieper op het congres in te gaan.

3.1.1. Aanloop tot het congres

Toen in 1915 het einde van de oorlog nog niet in zicht scheen, achtten een aantal vrouwen uit de Wereldbond voor Vrouwenstemrecht (1) het moment gekomen om zelf iets te ondernemen.

Het tweejaarlijks congres van de Wereldbond, dat had moeten plaatsvinden te Berlijn, kon wegens de oorlog niet doorgaan, waarop de voorzitter, Mrs. Catt, de meeting afzegde. Mrs. Catt meende trouwens dat het houden van een internationaal congres op dit moment niet opportuun was. Gezien de patriotische sentimenten in Europa, zou een ontmoeting op internationaal niveau de beweging voor het vrouwenstemrecht kunnen schaden. (2)

Aletta Jacobs (3) was het daarmee niet eens. Als presidente van de Nederlandse Vereniging voor Vrouwenkiesrecht had ze brieven ontvangen - o.a. van de Duitse Lida Gustava Heumann (4) en van de Britse Crystal Macmillan (5) - waarin haar gevraagd werd een aktie voor de vrede op touw te zetten. (6) Gezien de vrouwen het stemrecht was ontczgd, redeneerde Jacobs, moeten we naar andere middelen grijpen om ons ongenoegen kenbaar te maken: "Steeds duidelijker besepte ik, dat, daar de mannen door zich in den aanvang van den oorlog tot den militaire dienst te leenen, het vreeselijk gebeuren mogelijk hadden gemaakt, de vrouwen wellicht in staat zouden blijken de menschenlaching te doen eindigen, indien zij eendrachtig weigerden om den door den krijg ontstane nood te lenigen en het raderwerk der maatschappij gaande te houden. Als de vrouwen NIET de hand aan de ploeg sloegen, als zij overeenkomen geen arbeid, vroeger door mannen verricht op zich te nemen, zouden de regeringen dan niet gedwongen worden het heilloos bedrijf te staken?" (7)

Aletta Jacobs en haar geestesgenoten zetten door, ondanks de tegenstand in eigen rangen en de verdachtmakingen in de pers als zouden deze vrouwen door Duitsland betaald worden. (8) Volgens bepaalde secties van de wereldpers en publieke opinie waren de doelstellingen van het congres ofwel lachwekkend, ofwel verwerpelijk. De vrouwen werden dwaas en nafef genoemd, bemoeiziek en slecht geïnformeerd, onverantwoordelijk vrouwelijk en tegelijkertijd onvrouwelijk. (9)

- 1) de International Woman Suffrage Alliance; zie *HDST* . 2
 - 2) Bussey & Tims, 1965, pp. 17-24
 - 3) Nederlands eerste vrouwelijke arts, zette zich in voor de rechten van de vrouw en voor sociale hervormingen.
 - 4) Radikale burgerlijke feministe, tevens pacifiste, zie ook *deel II HDST* . 3
 - 5) Aanhangerster van de grootste Britse vereniging voor vrouwenstemrecht de NWSS
 - 6) Jacobs, 1978, pp. 146-149
 - 7) idem , pp. 145-146
 - 8) idem , pp. 149
 - 9) Bussey & Tims, 1965, p. 18-19
- .../...

3.1.2. Het congres zelf

A. Jane Addams.

Op de conferentie was de invloed van Jane Addams (1) die het voorzitterschap waarnam, sterk merkbaar. Allereerst kan men haar hand zien in de ietwat plechtstatige, formele organisatiegeest, duidelijk op Angelsaksische leest geschoeid.

Verder lijken de op het congres geformuleerde eisen sterk op het programma van Addams' "Womens Peace Party" : conferentie van de neutrale staten, ontwapening, nationalisatie van de wapenindustrie, democratische controle op buitenlandse politiek en oprichting van een Volkenbond. (2)

Remme (3) oordeelt echter dat deze eisen niet nieuw waren - ze leefden al in het midden der 19de eeuw, maar ze werden zelden zo klaar geformuleerd.

Jane Addams had een theorie geformuleerd over de rechtstreekse samenhang van "Peace and Bread". Ze achtte een verbetering van de sociale en economische toestand van het proletariaat een noodzakelijke voorwaarde om tot een duurzame vrede te komen. Omgekeerd was vrede de enige toestand waarin sociale en economische vooruitgang mogelijk was. (4)

Een invloed van deze ideeën op de conferentie is merkbaar, maar Remme (5) meent dat het congres nog een stap verder ging.

B. Deelname.

Aan het congres zelf, dat doorging van 28 april tot 1 mei, namen 1136 vrouwen uit 12 landen deel (6), voor het merendeel afkomstig uit de radicale vrouwenbeweging.

De meeste waren niet partijgebonden. 28 Duitse vrouwen waren aanwezig, waaronder Lida Gustava Heymann en Anita Augspurg.

Nederland had 1000 vrouwen afgevaardigd (6). Amper 3 Britse vrouwen (7) waren aanwezig : de Engelse autoriteiten hadden de overtocht geweigerd aan 180 deelneemsters.

1) Amerikaanse pacifiste, kreeg in 1931 een Nobelprijs voor de Vrede

2) Remme, 1955, pp. 62-64

3) idem , p. 63

4) idem , p. 65

5) idem , p. 64

6) Report Int. Congress of Woman, 1915

7) Crystal Macmillan, Kathleen Courtney en Mrs. Petheck-Lawrence, allen afkomstig uit de NUWSS-rangen.

5 Belgische vrouwen arriveerden te laat, na enorme moeilijkheden. Ze werden verwelkomd met een staande ovatie en werden, op vraag van de Duitsers, op het podium gevraagd. "Their views were held to be of the utmost importance in drawing up proposals for a just peace". (1)

En inderdaad, toen een resolutie werd voorgesteld om allereerst een wapenstilstand te eisen en dan pas te onderhandelen, riep een Belgische vrouw op het einde van de zaal: "Je proteste contre un armistice ... Est-ce que vous croyez qu'on se laissera arracher la Belgique de la main? Nous voulons la guerre jusqu'à ce que la Belgique sera libérée, nous protestons contre la paix par l'amour". (2) Van dit voorstel is geen spoor te vinden in de eindresoluties.

C.-----Resoluties (3)

- In twee resoluties keert de conferentie zich tegen de waanzin van de oorlog en tegen de voorstelling als zouden vrouwen hierdoor worden beschermd.
- De oorspronkelijke focus, het bijeenroepen van een conferentie van neutrale staten, wordt herhaald in de vierde resolutie.

Om een volgende oorlog te kunnen voorkomen moet aan een aantal vereisten voldaan zijn:

- zelfbeschikkingsrecht der volkeren
- arbitrage en bemiddeling door een democratische Volkenbond
- economische, sociale en morele sancties tegen krijgszuchtige naties
- democratische controle op de buitenlandse politiek
- algemeen stemrecht, ook voor vrouwen
- algehele ontwapening o.a. door nationalisatie van de wapenindustrie
- vrij handelsverkeer en vrije scheepvaart
- vredesopvoeding van de kinderen.

Men bemerkt hierin de invloed van de democratische ideeën als het zelfbeschikkingsrecht, het algemeen stemrecht en inspraak van het volk in de buitenlandse politiek.

Economische-politieke eisen als handelsvrijheid en vrije scheepvaart werden niet geformuleerd vanuit de liberale idee van vrijhandel, maar wel vanuit de motivatie dat staatscontrole en tolheffing leiden tot nationalisme en dus tot oorlog.

Ook het verband tussen vrouwenemancipatie en pacifisme komt naar voor. Men geloofde dat de samenwerking van vrouwen aller landen één der sterkste factoren was om een oorlog te vermijden, maar het was enkel door gelijkberechting dat vrouwen politieke invloed konden verwerven.

1) Bussey & Tims, 1965, p. 19

2) Report Int. Congress of Woman, 1915

3) Extract of the forthcoming report of the Int. Congress of Women, 1919, pp. 41-46

D. Invloed van de resoluties op de 14 punten van WILSON

In de literatuur (1) is de mening sterk verspreid dat de resoluties van het Haags Congres een invloed hadden op de 14 punten van Wilson. Remme (2) echter vindt dat dit moeilijk te bewijzen is, aangezien vele van deze eisen reeds terug te vinden waren in de 19de eeuw. Ook in Wilsons hervormingsplannen waren al richtlijnen terug te vinden voor een nieuwe, internationale ordening. Maar, zo geeft ze toe, "het is wel mogelijk dat het helder geformuleerde programma hem aansprak. Daarop duiden zijn reacties".(3)

E. Delegaties naar de regeringen.

Op voorstel van Rosika Schwimmer besloot men de congresbesluiten niet op te sturen naar de regeringshoofden, zoals gepland, maar ze hen eigenhandig af te geven. Delegaties o.l.v. Jane Addams, Aletta Jacobs en Rosika Schwimmer trokken naar de staatslieden van de oorlogvoerende en neutrale landen. Ze werden bijna overal vriendelijk ontvangen, maar daar bleef het ook bij (4). "Een nauwkeurige studie van het rapport geeft gewicht aan de beschuldiging dat de afgevaardigden, in hun enthousiasme om tot actie over te gaan, een te grote betekenis hadden gehecht aan de voorzichtige beweringen van een aantal ministers dat ze "zich niet zouden verzetten" tegen een neutrale conferentie" menen Bussey & Tims. (5)

Ondanks dit komen zowel Bussey & Tims (5) als Remme (6) toch tot de conclusie dat de actie niet zinloos is geweest, omdat door die informele contacten nuttige informatie werd overgedragen tussen landen die door de oorlog van elkaar waren afgesloten. Een ander gevolg zou zijn geweest dat het bijeenroepen van een neutrale bemiddelingsconferentie nu toch door de regeringsverantwoordelijken werd bediscuteerd, en aandacht kreeg in de pers en in de publieke opinie.

1) zie Nilsson, 1936, p. 31; Bussey & Tims, 1965, p. 20; Jacobs, 1978, p.151

2) Remme, 1955, p. 71

3) voor een vergelijking zie ook bijlage 1

4) voor een uitgebreid verslag zie : Jacobs, 1978, pp.151-162

5) Bussey & Tims, 1965, p.22

6) Remme, 1955, p.69

3:2. De Internationale Vrouwenliga voor Vrede en Vrijheid.

3.2.1. Zurich. 1919: oprichting van de Women's International Ligue for Peace and Freedom (WILPF).

A. ----- De sfeer op het congres.

Het Int. Vrouwencomité voor Blijvende Vrede had op het Haagse congres in 1915 besloten onmiddellijk na de oorlog samen te komen op de plaats waar de vredesonderhandelingen doorgingen.

Dat het congres plaatsvond in het neutrale Zwitserland i.p.v. te Versailles, lag aan het feit dat de voormalige vijanden niet binnen mochten in Frankrijk. (1)

Ondanks de na-oorlogse chaos (zo was het spoorwegverkeer in Duitsland volkomen ontregeld) en pas- en visummoeilijkheden, namen toch zo'n 150 vrouwen uit 16 landen deel aan het congres.

De conferentie ging door met een week vertraging nl. van 12 tot 17 mei 1919.

Zo waren er amper 2 Franse afgevaardigden aanwezig.

Het was een dramatische moment wanneer - op de laatste dag - een derde Françoise arriveerde in Zürich: Jeanne Mélin, afkomstig uit een verwoeste streek in de Ardennen.

Lida Gustava Heymann stond op van het platform en omhelsde haar ontmoeterd: "A German woman gives her hand to a French woman, and says in the name of the German delegation that we hope we woman can build a bridge from Germany to France and from France to Germany, and that in the future we may be able to make good the wrongdoing of men". (2)

Hierop stak Jeanne Mélin een vurige speech af, waarin ze de voorstellen van Versailles afwees en de vrouwen opriep hun krachten op internationaal vlak te verenigen. Emily Greene Balch rees ook op uit haar stoel en zwoer plechtig al haar krachten aan te zullen wenden in de strijd tegen de oorlog.

Toen stonden alle vrouwen recht en verklaarden dit ook te zullen doen.

Het hele congres werd gedragen door sterke emoties. De oorlog had zijn sporen nagelaten op de gezichten van de Europese vrouwen. Vooral de Amerikaanse vrouwen reageerden diep ontzet en geschokt. Het is dan ook niet te verwonderen dat men Pres. Wilson in Parijs telegrafeerde om hem om het opheffen van de voedselblokkade te verzoeken. Wilson antwoordde dat dit door allerlei praktische moeilijkheden niet onmiddellijk te verwezenlijken was.

1) zie o.a. -Bussey & Tims, 1965, pp. 29-33
-Posthumus - Van der Goot, 1961, p. 197
-Jacobs, 1978, p. 169-171

2) geciteerd uit Bussey & Tims, 1965, p. 30

B.-----Het verdrag van Versailles.

De dag vóór het begin van de conferentie waren de vredesvoorwaarden van Versailles bekend gemaakt.

Het was dan ook hier dat voor het eerst deze teksten werden besproken in internationaal verband.

De kritiek op Versailles was eensluitend en vernietigend : de WILPF zagen in dit verdrag de kiemen voor een nieuwe oorlog. "Daardoor (...) wordt over gans Europa vijandigheid verspreid, die enkel tot verdere oorlogen kan voeren. De eis tot ontwapening opleggen aan één partij van de oorlogvoerende landen, is een verkrachting van het recht". (1)

Ook in de waanzinnig hoge herstelbetalingen bemerkten ze reeds gronden voor een nieuw conflict : "Door de financiële en economische eisen wordt een generatie van honderd miljoen mensen in het hart van Europa tot ellende, ziekte en vertwijfeling gedoemd, hetgeen moet uitmonden in haat en anarchie". (2)

Een delegatie o.l.v. Jane Addams bracht deze besluiten naar Versailles.

Over mogelijke invloeden van dit verdict zijn alle commentatoren het unaniem eens ; "it is doubtful if it even raised a blush". (3) Ook Remme (4) meent niet dat een bepalende invloed van deze resoluties op de onderhandelingen aantoonbaar is. Brinker : "Geen weerklank". (5) Geloofden de aanwezige vrouwen dan zelf dat er naar hun protest zou geluisterd worden?

Reeds in haar openingsrede zei Clara Ragaz (6) niet te verwachten dat de mening van de vrouwen van grote invloed zou zijn, maar toch ... (7)

Dat deze vrouwen zich zelf geen illusies maakten, blijkt uit deze woorden van Augspurg : "... dat wij niet de opdracht hebben, goed te keuren of te bekritisieren wat de staatsmensen in Parijs doen, maar dat wij - geheel onafhankelijk van hun inzichten en mogelijkheden - hier datgene vaststellen wat de vrouwen als rechtvaardig en redelijk beschouwen (...). In Parijs zal niemand er iets om geven wat wij hier beslissen (...) maar het hangt af van de beslissingen die wij hier treffen, of wij in de toekomst het vertrouwen van de wereld genieten als een corporatie die hoge en nieuwe ideale principes voor het mensdom uit te werken heeft". (8)

1) Anita Augspurg geciteerd uit Remme, 1955, p. 123

2) geciteerd uit Brinker , 1981, p. 34

3) Bussey & Tims, 1965, p. 31

4) Remme, 1955, p. 126

5) Brinker , 1981, p. 35

6) Zwitserse pacifiste en echtgenote van de christen-pacifist en socialist Ragaz.

7) Posthumus-Van der Goot, 1961, p. 197-198

8) geciteerd uit Remme 1955, p.123

Zij ziet de taak van de WILPF eerder als een morele kracht. Het ethische principe, dat vrouwen een drijvende kracht moeten zijn bij het bevorderen van de wereldvrede, loopt als een rode draad door het congres.

Vrouwen uit 15 landen waren van mening dat alle landen op hun manier schuldig waren aan de voorbije oorlog. Ook de vrouwen droegen schuld omdat ze zich niet feller tegen de oorlog hadden gekeerd. (1)

Nu de vrouwen na WOI in de meeste landen stemrecht hadden verkregen, wilden ze daar iets mee doen : ze eisten hun politieke verantwoordelijkheid op. Ze wilden mee beslissen. Hierin ligt volgens Posthumus(2) dan ook het belang van deze conferentie: dat het mogelijk was dat enkele maanden na het beëindigen van de oorlog, in een tijd van zware internationale spanning, vrouwen uit oorlogvoerende en neutrale staten elkaar met open vizier tegemoet traden voor gemeenschappelijk overleg.

Men beperkte zich niet enkel tot kritiek op het verdrag van Versailles, maar er werden ook verbeteringen voorgesteld als daar zijn : de onmiddellijke beperking van de bewapening op gelijke grondslag, afschaffing van de dienstplicht, afschaffing van bepaalde overeenkomsten zoals de Monroe-doctrine.

Verder werden er ook resoluties gestemd voor het opheffen van geheime verdragen, voor het vrije handelsverkeer, voor rassengelijkheid en tegen antisemitisme, voor democratie. (3)

Minder eenvoudig was het eens te worden over het voorgestelde statuut van de Volkenbond. Tenslotte sloot men een compromis : enerzijds erkent men dat de Volkenbond een nieuwe, belangrijke factor is voor het verbeteren van de internationale verstandhouding, anderzijds onderkent men in het handvest een groot aantal lacunes die een goed functioneren in de weg staan. Zo stelt men dat geen enkele staat mag worden uitgesloten van het lidmaatschap van de Volkenbond. Andere vereisten waren : de controle op de wapenindustrie, het opzetten van een bemiddelings- en scheidsrechterlijke instantie die geen gebruik mag maken van militaire druk of van voedselblokkades, vrije toegang tot grondstoffen en uitbreiding van de handelsbetrekkingen tussen de staten, bescherming van minderheden. (1)

1) Remme, 1955, p. 123

2) Posthumus-Van der Goot, 1961, p. 197-198

3) Int. Frauenliga, 1919, in : Brinker, 1981, pp. 243-259

C. ----- De ideologie van de WILPF

Op dit congres tekende zich duidelijk de koers af die de WILPF van dan af zou volgen.

Waar Den Haag 1915 een congres van verzoening was, waaraan iedereen ongeacht zijn politieke overtuiging kon deelnemen, ging men Zürich een meer radikale toer op.

Hoewel de Liga steeds weer beklemtoonde neutraal te zijn (1), d.w.z. niet tot een bepaalde politieke partij te behoren, wilde dat toch niet zeggen dat ze geen plaats innam in het politiek spectrum.

Op dit congres zijn vnl. 2 invloeden merkbaar:

- Het democratisch principe van Wilson komt tot uiting in de resoluties m.b.t. handelsvrijheid, openstellen van de zeeën en "(...) dat het doel moet zijn van alle regeringen de dwang door vrije toestemming te vervangen en door democratische instellingen (...) de vrije wil van het volk te ontwikkelen". (2)
- Een socialistisch element is merkbaar als het congres zijn sympathie betuigt voor de arbeiders "die zich overal verheffen om aan de uitbuiting een einde te maken en hun rechten op te eisen" (3).

Alleen - en hier stonden ze diametraal t.o. de communisten - dit moest geweldloos geschieden.

Men erkende dat "aan revolutionaire bewegingen meestal wezenlijk rechtvaardige eisen ten grondslag liggen"(4), maar een geweldadige revolutie was dan weer niet het geschikte middel om hieraan te verhelpen.

De Russische Revolutie mocht op hun sympathie rekenen, waarop ze dan weer het verwijt kregen toegestuurd als zou de WILPF een communistische mantelorganisatie zijn.

1) Nilsson, 1936, p. 32

2) Int. Frauenliga ..., 1919, p. 250

3) geciteerd uit Remme, 1955, p. 124

4) Int. Frauenliga ..., 1919, p. 251

3.2.2. Van 1919 tot 1921

Hoe kon de WILPF haar Zürichs Programma realiseren in een door honger, ziekten, economische ontwrichting en politiek geweld verstoord Europa?

Het was aanlokkelijk zich met liefdadigheid bezig te houden, en de ergste sociale mistoestanden te verlichten. Miss Balch, de secretaresse, bleef de overtuiging toegedaan dat de taak van WILPF niet in de eerste plaats op het humanitaire vlak lag. Dit, meende ze, moest worden overgelaten aan meer gespecialiseerde organisaties, en niet aan de Liga die trouwens steeds met een chronisch geldgebrek te kampen had. De WILPF moest zich toeleggen op zijn eigen taken : de studie van de politieke en economische besluitvorming; persoonlijke verzoeningspogingen; en het formuleren van een eerlijke en humane politiek. (1)

Van 1919 tot 1921 ging veel aandacht naar de Volkenbond. Men was zowel ontevreden over de ondoorzichtige praktische werking als over de samenstelling van de Volkenbond, die te veel was geschoeid naar de maat van de machtige landen. Emily Balch bleef niet bij de pakken zitten, maar stuurde meteen een pak eisen naar de gedelegeerden van de Volkenbond. Hierin werd gesteld dat de Volkenbond zijn functies veel beter zou vervullen wanneer alle naties werden toegelaten; en vooral een meer directe vertegenwoordiging van de volkeren bepleit, een soort wereldparlement dus. (1)

Er vallen enkele praktische resultaten (1) te melden : het aanvaarden van het lidmaatschap van Albanië in de Volkenbond; een onderzoek naar de situatie van gedeporteerde vrouwen en kinderen in Klein-Azië; een lid van de WILPF werd opgenomen in de Permanente Commissie voor Mandaatgebieden; er werden belangrijke contacten op internationaal vlak gelegd.

1) Bussey & Tims, 1965, pp. 34-37

3.2.3. Het congres van Wenen in 1921

A. De internationale toestand.

Het was in een weinig opgewekte atmosfeer dat van 10 tot 17 juli 1921 het Derde Internationaal Congres (1) van de WILPF plaatsgreep. Het na-oorlogse optimisme had na 2 jaar vrede plaatsgemaakt voor desillusie, twijfel aan het pacifisme.

De internationale toestand was dan ook weinig rooskleurig : de Vredesverdragen wekten grote spanningen op; de economische crisis in Duitsland scheen onoplosbaar; het jonge Oostenrijk kon met moeite overleven; oude conflicten in de Balkan laaiden weer op; het probleem van de minderheden leidde tot burgeroorlogen; Polen en Duitsland waren het oneens over Silesië; Desondanks namen 222 vrouwen uit de ganse wereld (2) aan de discussies deel. (1)

2.3.2. Aletta Jacobs.

In haar openingsspeech ging Aletta Jacobs (2) er dadelijk hard tegen aan : een herziening van de Verdragen van Versailles was voor haar hét voornaamste middel om een nieuwe oorlog te voorkomen "Zóó urgent achte ik deze kwestie, dat m.i. alle andere arbeid er voor moest wijken". (3) Jacobs had net een reis door Duitsland gemaakt. Geschokt door de alomtegenwoordige ellende kwam ze tot de overtuiging dat "dit Rijk met zijn meer dan 60 miljoen inwoners met philanthropie alleen niet te redden was". (3) Hier lag volgens haar een taak voor de vrouwengroeperingen : "Als zij begonnen met een herziening van de vredesverdragen te eischen, zouden andere, krachtige bonden en vereenigingen, daardoor wellicht worden wakker geschud." (3) Ze richtte zich tot een aantal vrouwenorganisaties (w.o. de ICW) "maar die durfden het plan niet aan". (3)

In Wenen stelde ze voor om gedurende één jaar propaganda te maken voor haar plan, en daarna een grote internationale conferentie te beleggen om de verdragen te herzien.

1) Report of the Third Int. Congress of Women, 1921

2) 26 landen waren vertegenwoordigd, w.o. China, Japan, Australië, Mexico, het Panafrikaans Congres.

3) Jacobs, 1978, pp. 176-178

En teleurgesteld laat ze er op volgen : "Vol geestdrift werd mijn voorstel te Wenen aangenomen, maar daarbij bleef het. In geen enkel land, ook ten onzent niet, werd aan het plan een begin van uitvoering gegeven." (1)

Het zou tot interessante speculaties leiden wat er had kunnen gebeuren indien de doortastende Nederlandse zich met al haar energie op deze zaak had kunnen werpen, doch, een slechte gezondheid en krappe financiën beletten haar dit. Ze kon enkel treurig verzuchten : "Ware ik eenige jaren jonger geweest ... (..)" (1)

B.-----Lucie Dejardin.

Op uitnodiging van de WILPF kwam een Belgische vrouw - de Luikse Lucie Dejardin (2) - op het congres. Zij werd gehuldigd omwille van het werk dat ze verricht had, "een vereniging die vooral Duitse en Oostenrijkse kinderen hulp bood (met socialistische en voormalige strijdmakkers)

Lucie Dejardin werd met een staande ovatie op het podium geroepen. "In naam van alle moeders" prees een ontroerde Heymann haar inzet. (3)

C.-----Geweldloosheid.

Een ander interessant agendapunt was een langdurige discussie over "Pacifisme in de praktijk". (4)

De WILPF was niet opgericht als een "pacifistische" organisatie, in de betekenis van aankleven van geweldloze principes. Een motie dat de WILPF "adopts the principles and practice of Non-Resistance under all circumstances" kreeg een kleine meerderheid van de stemmen, maar dit gold enkel als een uitdrukking van een persoonlijke opinie en was niet bindend voor de nationale afdelingen.

Al van in 1919 waren er meningsverschillen ontstaan over de houding die de Liga moest aannemen t.o. gewelddadige revoluties in Europa. Mitaire interventies door de Westerse regeringen tegen de revolutionaire regimes in Hongarije en Rusland werden veroordeeld door het Congres in Zürich, maar wat met geweld door de revolutionairen zelf?

1) Jacobs, 1978, p.177

2) ze werd in 1929 het eerste rechtstreeks verkozen vrouwelijk kamerlid, socialiste.

3) Report ..., 1921, pp. 72-73

4) Bussey & Tims, 1965, pp. 38-41

Sommigen vonden dat geweld in de strijd voor sociale rechtvaardigheid niet kon worden afgewezen. Met een meerderheid van één stem besloot het congres dat de WILPF zijn geloof in vreedzame methodes voor sociale veranderingen moest behouden, omdat het hun plicht was in deze revolutionaire tijden, tegen geweld van gelijk welke zijde op te komen. (1)

Deze beslissing was niet zo naïef als ze lijkt ze was wel degelijk gebaseerd op precedënten.

Vooraf uit Duitsland kwamen er fraaie staaltjes van geweldloos verzet. (1) Het best gekend voorbeeld is wel de algemeen geslaagde staking tegen de Kapp. putsch in Berlijn. In Hamburg, München en Jena voerden "witte" Pruisische troepen aanvallen uit tegen de Wirmer-republiek, met tegenaanvallen van links. Te midden van deze wanordelijkheden namen de WILPF-leden de actieve, riskante rol van bemiddelaar op zich. In München was Gertrude Baer er in geslaagd de witte en rode troepen een belofte te ontlokken dat geen van beiden als eerste zou schieten. Ook de roden stonden meer positief sinds 1919, toen leden van de WILPF gevangen genomen revolutionairen hielpen en actie voerden tegen de doodstraf.

Nu mocht het congres zelfs gelukwensen in ontvangst nemen van president Ebert (4), een sociaaldemocraat van onbesproken rechtse signatuur.

Zie je wel, besluit Heymann triomfantelijk, door het goede voorbeeld te geven valt er heel wat te bereiken! (2)

Vergelijkbare berichten kwamen uit Ierland, waar Engelse en Ierse vrouwen onderhandelden tussen de Britse bezettingstroepen en de Sinn Féin-rebellen. (5)

Misschien was de belangrijkste test van de geweldloze principes van de WILPF te merken in haar houding t.o. de Bolshevikische Revolutie in Rusland. Haar politiek bestond erin erkenning te eisen van de Sovjet-regering evenals het onderhouden van normale handelsbetrekkingen. Dat impliceerde niet dat men de excessen en tirannie in Rusland apprecieerde, wél dat verder geweld de situatie er niet zou op verbeteren. Die was tenslotte de oogst van vroegere dictatuur en verdrukking. (5)

Eerst en vooral moest er echter iets aan de gruwelijke hongersnood worden gedaan. Cath. Marshall deed al wat ze kon om de nood te helpen lenigen. (5)

1) Jacobs, 1978, p. 177

2) Report ..., 1921, pp. 56 e.v.

3) stond in voor vrouwenzaken op het Beierse Ministerie voor Sociale Zaken; later presidente van de WILPF

4) Remme, 1955, p. 126

5) Bussey & Tims, 1965, pp. 39-41

Behalve een resolutie over de rechten van de minderheden (wat vooral problemen schiep in Oost-Europa en op de Balkan) werd ook de eis gesteld tot afschaffing van feodale toestanden, dit door stapsgewijze afschaffing van alle onfaire privileges, door landbouwhervormingen en zware belastingen voor grootgrondbezitters. (1)

Een nieuw comité zou zich buigen over de middelen om een vredesopvoeding te realiseren. Onmiddellijk na het congres ging een eerste zomercursus door te Salzburg onder het voorzitterschap van Stefan Zweig en zijn vrouw. Het thema was "opvoeding tot internationalisme". Meer dan 300 jongeren uit 21 landen namen er aan deel. Dat deze idee snel ingang vond, blijkt uit de deelnemerslijst van de tweede zomerschool in 1922 te Lugano : men mocht o.a. Georges Duhamel, Herman Hesse, Romain Rolland en Bertrand Russell onder de lesgevers rekenen. (1)

Ironisch feit was hier dat de zomerschool op het laatste nipertje van Varese naar Lugano moest worden overgebracht, omdat Mussolini's Milita het stadsbestuur van Varese in handen hadden gekregen. (1)

De wereld kon educatieve campagnes best gebruiken....

1) Bussey & Tims, 1965, pp. 39-41

3.2.4. De Speedconferentie van Den Haag (1922)

Gezien de toenemende internationale spanning en de verslechterende economie, besloot men een conferentie samen te roepen met als enige agendapunt "een nieuwe vrede". Op het congres, dat plaats vond van 7 tot 10 december 1922, waren afgevaardigden aanwezig van 111 organisaties, die samen 20 miljoen leden in 20 landen vertegenwoordigden. (1)

Ze wilden annulatie van de verdragen van Versailles bewerkstelligen en eisten een wereldcongres door de Volkenbond.

Het eisenpakket bevatte ook nog :

- de kwestie van de herstelbetalingen moet worden overgelaten aan een Internationaal Hof.
- terugtrekking van de bezettingstroepen uit Duitsland
- samenroepen van een internationaal economisch congres.

Over eventuele resultaten schrijft Brinker nuchter : "Ook deze eisen werden niet aanvaard". (2)

3.2.5. Een nieuwe internationale orde (Washington 1924)

Het thema "een nieuwe internationale orde " dat in Washington aan bod kwam, werd beschouwd in al zijn aspecten : zowel politiek, economisch als psychologisch. De Franse afdeling had een ambitieus plan uitgewerkt, waarin stond hoe een nieuwe wereldorganisatie er zou moeten uitzien. (3) Het is een blauwdruk van alle topics die de Liga hadden beziggehouden.

Het kwam tot een botsing tussen de Duitse en Franse afgevaardigden over het probleem van de Verenigde Staten van Europa.

Anita Augspurg meende dat alleen een bondgenootschap van Europese staten de atmosfeer in Europa kon zuiveren van conflictstof. Ze ging uit van de economische gedachte dat alle kleine staten in Europa slechts konden bestaan wanneer ze één economisch lichaam schiepen.

1) Outline History ..., s.d., p. 7

2) Brinker, 1981, p.35

3) Bussey & Tims, 1965, p. 45-48

De Franse delegatie vreesde juist dat door het enge economische samenwerken van de Europese staten het kapitalisme zou blijven voortbestaan, ja, dat het er zelfs nog sterker door zou worden. Ook de Britten en Amerikanen geloofden dat een wereldconflict enkel kon worden voorkomen door een wereldparlement en niet door regionale pacten. (1)

Dit dilemma zou later nog voor ernstige meningsverschillen zorgen in de WILPF.

3.2.6. De Internationale Gifgasconferentie (Frankfurt 1929)

Van 4 tot 9 januari 1929 organiseerde de Vrouwenliga een groots opgezet congres, met als thema "De moderne oorlogsmethodes en bescherming van de burgerbevolking". (2)

In het ere-comité kan men grote namen terugvinden als Albert Einstein, Romain Rolland, Bertrand Russell, Käthe Kollwitz en Selma Lagerlöf.

Tal van journalisten, technici en wetenschappers - onder wie de Bernse chemie-professor Gertrud Woker die een leidende rol speelde - beschreven met gruwelijke details de gevolgen van een chemische oorlog.

De consequente conclusie van de vergadering was dan ook : totale ontwapening.

Dit congres had grote weerklink in de publieke opinie.

Zelfs Remme laat zich lovend uit : "(...) eingehende und fachmännische Beschäftigung" (3) Brinker gaat nog een stapje verder :

"Dit bereikte de internationale pers, met als gevolg in 1932 een internationale ontwapeningsconferentie". (4)

Fier berichtte Lida Gustava Heymann in haar memoires : "Het waren weer de vrouwen die het eerst een S.O.S. tegen de moderne oorlogsmethodes in de wereld slingerden". (5)

1) Remme, 1955, pp. 127-128

2) Int. Frauenliga für Frieden und Freiheit, 1929 in : Brinker, 1981, pp. 276-293

3) Remme, 1955, p. 133

4) Brinker, 1981, p. 34

5) geciteerd uit Brinker, 1981, p. 35

3.2.7. 1929 - 1933 : pacifisme versus fascisme

Aangezien de WILPF in de periode van 1929 tot 1933 de politiek die ze eerder had ontwikkeld grotendeels voortzette, menen we dat het weinig zin heeft nog eens alle resoluties van 1929 tot 1933 de revue te laten passeren.

We zullen ons beperken tot de cardinale punten.

In het werk van de Liga kan men in de periode van 1929 tot 1936 twee hoofdpunten onderscheiden : ontwapening en een nieuwe economische orde.

Reeds in 1926 op het congres te Dublin hadden de vrouwen een resolutie aanvaard die stelde dat "economie competition and rivalry between states is the chief cause of war". (1)

Waar men in 1915 te Den Haag eerder de nadruk had gelegd op morele en educatieve aspecten ter voorkoming van een oorlog, kwam men nu tot de constatatatie dat een nieuwe economische orde primair was ter voorkoming van een oorlog.

Op het Praagse congres zette deze tendens zich voort.

De Oostenrijkse Emma Freundlich, die als enige vrouwelijke regeringsafgevaardigde aan de Economische Wereldconferentie in mei 1927 had deelgenomen, zag een duidelijk verband tussen ontwapening en economie. Zij geloofde dat een wereldoorlog ontstond door de strijd om de economische macht, en ze zag in het naoorlogse economisch nationalisme met zijn protectionistische maatregelen een groot gevaar.

Ze was van oordeel dat de manipulatie van de wereldmarkten door de trusts het best kon worden bestreden door het propageren van democratische controle op de industrie. (2)

De meeste andere vrouwen traden haar stelling bij.

Tevens ontwikkelde men een andere visie t.o. de wapenindustrie. Waar in 1915 gepleit werd voor een nationalisatie van de wapen- en munitiefabrieken en een controle op de internationale wapenhandel geëist werd, concludeerde Gertrude Baer in het begin der dertigerjaren dat dat uiteindelijk weinig zou oplossen : "Wat zou parlementaire controle betekenen, indien men de interpellant antwoordde met argumenten, ontleend aan het feit van de nu eenmaal bestaande concurrentie, de werkloosheid, en het wettig nationaal en internationaal recht om wapens te fabriceren?"

1) geciteerd uit Bussey & Tims, 1965, p.56

2) idem , p.87-93

Dat men de stier bij de horens vat en alle bewapeningsfabrieken sluite. Nationalisatie van de oorlogsindustrie betekent bewapening i.p.v. ontwapening, terwijl onze eis luidt :algehele en algemene ontwapening". (1)

Het Congres te Grenoble, van 15 tot 19 mei 1932, stond bijna volledig in het teken van de Wereldontwapeningsconferentie en de moeilijkheden die daar mee gepaard gingen. Het leitmotiv was - nogal pathetisch - "Wereldontwapening of Wereldondergang". (2)

Twee maanden eerder was de WILPF op een studieconferentie te Genève tot het besluit gekomen dat er maar één weg mogelijk was om een nakende wereldoorlog te voorkomen : die van de volledige ontwapening in combinatie met een transformatie van het economisch en sociaal systeem. (3)

De besluiten van Grenoble wijzen in dezelfde richting. Zo eiste de vergadering radicaal dat het hoofddoel van de Geneefse Ontwapeningsconferentie niet anders kan zijn dan totale en universele ontwapening. Een andere resolutie vroeg de instelling van een permanente ontwapeningscommissie met bevoegdheden op elk vlak - met uitzondering van het militaire en het economische : "(...) with power to supervise the carrying out of agreements reached". (4)

Men maakte evenwel niet duidelijk met welke maatregelen een eventuele ontwapeningscommissie de vrede moet in stand houden als het niet manu militari mag. Hierin situeren Bussey en Tims dan ook de zwakte van de vredesbeweging : in hun gebrek aan een concreet alternatief. (5)

Dit viel later ook, in het midden der dertigerjaren, te bemerken in de houding die de WILPF aannam t.o.v. het groeiende fascisme. Terwijl de Franse en Duitse secties - die aan den lijve de wel-
daden van de Nazi-terreur hadden ondervonden - pleitten voor meer radicale acties en voor samenwerking met massabewegingen, bleven de Anglo-Amerikanen en Scandinaviërs vasthouden aan de principes van het democratisch gradualisme zoals ze in 1915 waren opgesteld. Zij geloofden in de rede, en oorlog was een onredelijk en waanzinnig bedrijf (6)

1) geciteerd uit de Ligt, 1933, p. 329

2) Report of the Seventh Congress, 1932, p. 56

3) Bussey & Tims, 1965, p. 113

4) geciteerd uit Bussey en Tims, 1965, p. 107

5) idem , pp. 104-107

6) idem , pp. 120-125

HOOFDSTUK 4 : DE PROLETARISCHE VROUWENBEWEGING 1914-1933

4.1. De Eerste Wereldoorlog

4.1.1. De Tweede Internationale en de problematiek van oorlog en vrede.

Aangezien de socialistische vrouwenbeweging deel uitmaakte van de Tweede Internationale - ze was niet onafhankelijk van een politieke partij - achten we het nodig de standpunten van de Internationale m.b.t. het vredesprobleem nader te beschouwen.

Het Congres van Stuttgart (1) in 1907 was in dit opzicht van zeer groot belang. Hier poogden de socialisten uit verschillende landen hun houding tegenover oorlog en vrede te bepalen.

Twee groepen stonden haaks tegenover elkaar : revisionisten en revolutionairen. Een derde stroming - die van de zgn. "sociaal-pacifisten" stond er tussen in.

De algemene werkstaking werd door de sociaal-pacifisten gezien als het middel om een oorlog te voorkomen en/of te beëindigen.

De revolutionairen gingen een stap verder: "Grotere dingen zouden mogelijk zijn, doordat wij de agitatie in geval van oorlog niet uitsluitend op de beëindiging van de oorlog gericht zouden willen zien, maar ook op het gebruik maken van de oorlog (2), om de val van de klassemaatschappij als zodanig te bespoedigen, meent Rosa Luxemburg. Voor haar en haar geestesgenoten was het logisch dat elke revolutie die uitging van de conferentie de arbeidersklasse moest herinneren aan haar plicht de oorlog om te zetten in een revolutie.

Nuchter merkt Tuchmann op over de idee van de werkstaking : "Het mystieke idee van de arbeidersklasse, die zich als een gesloten blok, in heroïsch bewustzijn van haar macht, verhief, had veel aanhangers" (3).

1) Michielsen, I, 1980, pp. 265-266; voor een uitgebreide bespreking van de heersende meningsverschillen zie Tuchmann, 1978, pp. 557-562

2) geciteerd uit Hirsch, 1970, p.85

3) Tuchmann, 1978, p. 563

Niet alleen bij de revisionisten - die steeds meer overhielden naar het nationalisme - was er weerstand tegen de gedachte van de werkstaking. Vele pragmatici waren tegen omdat het plan hen onuitvoerbaar scheen (1). Ze meenden o.a. dat de nationalistische reflex bij de basis- vooral in Duitsland - sterk onderschat werd (1).

Dat hun twijfels niet helemaal onterecht waren, is wel voldoende aangetoond door het verdere historisch verloop.

Het eindmanifest was vaag genoeg om iedereen te vreden te stellen.

Om oorlog te verhinderen zijn alle akties, van parlementaire interventie en openbare agitatie tot en met massastaking en opstand, geoorloofd.

De socialistische partij mocht in elk land afzonderlijk de aan te wenden middelen zelf bepalen. Maar in geval een oorlog toch zou uitbreken "is het hun taak in te grijpen opdat hij snel zou ophouden en (...) de krisis aan te wenden om de diepste lagen van het volk in beroering te brengen en de val van de kapitalistische heerschappij te bevorderen" (2).

Toen in augustus 1914 de Eerste Wereldoorlog uitbrak, stemden de meeste socialistische partijen voor het verlenen van oorlogkredieten (3).

1) Tuchmann, pp. 557-562

2) Michielsen, I, 1980, p. 265-266

3) zie onder (vele) anderen : Michielsen, II, 1978

4.1.2. De Socialistische Vrouweninternationale

A.-----Historiek.

In 1907 stichtte Clara Zetkin het vrouwensecretariaat van de Socialistische Internationale (1). Zetkin bleef er zich tot in 1918-19 met onvermoeibare ijver voor inzetten - daarna trad ze toe tot de jonge kommunistische partij. Ze was van mening dat de arbeidersvrouwen hun doel enkel door de gemeenschappelijke klassenstrijd samen met de arbeiders konden bereiken. De proletarische vrouwenbeweging had hiermee van in het begin een politiek karakter. Dat impliceerde tevens dat samenwerking met de burgerlijk-pacifistische beweging werd afgewezen (1).

Eén van de resoluties van het Tweede Socialistisch Vrouwencongres (2) heeft betrekking op de vredesproblematiek.

Onder het motto "voor de strijd voor de vrede" (3) werden de proletarische vrouwen opgeroepen uit alle macht tegen de oorlog te vechten. Dit door aan andere vrouwen de doelstellingen van het socialisme uit te leggen "wat tot een sterker bewustzijn van de macht der arbeidersklasse zal leiden". Tevens werd het belang van een antimilitaristische opvoeding onderstreept.

Toen in 1912 de oorlogsdreiging steeds groter werd, belegde de Tweede Internationale een Congres te Basel. Daar hield Zetkin, in naam der socialistische vrouwen uit alle landen, een rede (4) tegen de oorlog en vroeg de vrouwen andermaal hun kinderen een antimilitarische opvoeding te geven.

Daarbij beriep ze zich op het moederhart : "(...) Haben nicht all diese Leben einst unter dem Herzen einer Mutter gelegen, sind sie nicht von einer Mutter in Leid und Freud betreut worden?" (5).

Als de ware schuldige aan de oorlog wijst ze het kapitalisme aan : "schande van de oorlog is de krankzinnigste vorm van massa-uitbuiting van het volk der onderfden door het kapitalisme". (5)

De vrouw is onmisbaar in de strijd tegen het kapitalisme en militarisme, meent Zetkin. (5)

1) Brinker, 1980, p. 22-24

2) in augustus 1910 te Kopenhagen

3) Zetkin, 1910, in Pieck(ed), 1957, p. 481

4) Zetkin, 1912, in Brinker, 1980, pp. 139-143

5) idem 4

Niet alleen door haar primaire rol in de opvoeding van haar kinderen, maar ook door het onontkombare feit dat vrouwen de helft van de wereldbevolking uitmaken : "Eine Massenbewegung im weitesten Umfang ist ohne die proletarische Frauen undenkbar. Sie sind ein Teil, die Hälfte der Masse, und als Frauen haben wir bei der Arbeit der Alltags". (1)

Hoewel Clara Zetkin tot de revolutionaire stroming behoorde, blijkt dat niet uit haar oproepen aan de vrouwen : nergens in het voorgaande roept ze de socialistische vrouwen op tot gewelddadig verzet tegen het kapitalisme.

Dat kan er wellicht op wijzen dat ook binnen de vrouweninternationale de revolutionairen in de minderheid waren.

B. De eerste wereldoorlog.

Met het uitbreken van de oorlog ontwikkelde zich ook in de socialistische vrouwenbeweging een toestand van verdeeldheid. Volgens Remme (2) schaarde een grote meerderheid van voornamelijk reformistische vrouwen zich eensgezind achter de nationale politiek van haar regeringen.

Dit wordt mede bevestigd door wat we schrijven in deel III over de socialistische vrouwen in de respectievelijke landen.

Het was vooral onder impuls van Clara Zetkin (3) dat van 26 tot 29 maart 1915 een socialistisch vrouwencongres doorging te Bern (4). Men wilde hiermee aantonen dat tenminste de vrouwen het principe van de internationale solidariteit waren trouw gebleven. Een pover aantal - 25 gedelegeerden uit Rusland, Polen, Nederland, Duitsland, Groot-Brittannië, Italië, Frankrijk en Zwitserland - beantwoordde de oproep.

Twee Belgische vrouwen werden verhinderd deel te nemen : ze kregen geen toestemming het land uit te reizen.

Bij het opmaken van een balans van de toestand blijkt dat er weinig reden tot juichen is : ook onder de vrouwen rijst er weinig verzet. Zetkin geeft dit grif toe, maar, zegt ze, socialistische vrouwen zijn minder onderhevig aan krijgszuchtige sentimenten, omdat ze deze oorlog principeel niet aanvoelen als hun eigen taak (dit in tegenstelling tot de mannen).

1) idem, p. 139

2) Remme, 1955, pp. 74-76

3) Roland Holst, H, 1935, p.

4) Zetkin, Offizieller Bericht über die Verhandlungen, 1915 in : Brinker, 1981, pp. 151-164

Over oorzaak en doel van de oorlog is men het gloeiend eens : "Nicht die Verteidigung des Vaterlandes, seine Vergrösserung ist der Zweck dieses Krieges. So will es die kapitalistische Ordnung, denn ohne die Ausbeutung und Unterdrückung des Menschen durch den Menschen kann sie nicht bestehen.

Die Arbeiter haben durch diesen Krieg nichts zu gewinnen, wohl aber alles zu verlieren, was ihnen lieb und teuer ist". (1)

De verleiding is groot voor ons om deze rede in zijn geheel te citeren, niet alleen vanwege de stijl, maar vooral omdat er die mengeling van verontwaardiging, ontzetting, liefde voor de mensheid en rationeel marxistisch denken in tot uiting komt die Clara Zetkin o.i. kenmerkten.

Omtrent de middelen die zouden moeten aangewend worden om het krijgsgewoel te doen stoppen en - vooral - wat betreft het doel ervan heerste minder eensgezindheid. De afgevaardigde van de Bolsjewieken, Krupskaja (Lenins vrouw), bracht een resolutie naar voor die door Lenin zelf was opgesteld. Deze bevatte de veroordeling van de sociaal-demokraten en een oproep om de imperialistische oorlog om te zetten in een revolutie. (2)

Maar Zetkin wilde een openlijke scheuring in de partij vermijden en werkte met de andere delegaties een nieuwe resolutie uit. (2)

Het eindmanifest riep - nogal vaag - alle vrouwen op om aan hun mannen en zonen haar protest tegen de oorlog te verkondigen. (3)

Tevens lanceerde de vergadering een appèl aan de arbeiders van alle oorlogvoerende landen om zich te organiseren in pacifistische massabewegingen, die zonder de massabeweging der vrouwen niet mogelijk is. (4)

Opmerkelijk feit was dat konde werd gedaan van de activiteiten van de "burgerlijke" pacifistische vrouwen, ja dat er zelfs met sympathie werd over gesproken, daar waar vroeger samenwerking tussen burgerlijke en proletarische vrouwen helemaal uit den boze was. (5)

1) Zetkin, 1915, in Brinker, 1981, pp. 158-160

2) Offizieller Bericht ..., p. 153

3) Zetkin, 1915, pp. 158-160

4) Remme, 1955, pp. 74-76

5) Offizieller Bericht ..., p. 157; zie ook : Zetkin, Für den Frieden, 1915 in : Ausgewählte reden, 1957, pp. 672-694

4.2. Van 1919 tot 1933

4.2.1. De breuk in de Tweede Internationale.

De tegenstellingen die binnen de Tweede Internationale leefden, leidden na de Eerste Wereldoorlog tot een breuk in het socialistisch blok. Als één der hoofdoorzaken stippen wij het aan de macht komen van de Bolsjevieken aan, die met de Oktoberrevolutie hadden aangetoond dat een arbeidersopstand wel degelijk kans tot sloegen had.

Uiteraard had de afsplitsing van de communisten zijn weerslag op de proletarische vrouwenbeweging. Clara Zetkin trad toe tot de Duitse communistische partij en zetelde voor de KPD van 1920 tot 1932 in de Rijksdag. (1)
Hiermee verloor het Vrouwensecretariaat van de Tweede Internationale een drijvende kracht.
Zetkin ging het Vrouwensecretariaat van de Komintern leiden. (1)

4.2.2. De sociaal-democraten.

A. De Socialistische Arbeidersinternationale.

Op 23 mei 1923 werd te Hamburg een nieuwe Socialistische Arbeidersinternationale (SAI) opgericht. Het hoofddoel van deze organisatie was de activiteiten van de socialistische partijen uit de verschillende landen te coördineren. De SAI kende nooit de luister die rond de Tweede Internationale had gehangen. (2)

Wat betreft de vredesstrategie steunde ze zich op de resoluties van de Haagse Wereldvredecongressen in 1922. (2)
De twee hoofdpunten waren : oprichting van een verplichte internationale scheidsrechterlijke organisatie door de Volkenbond en gecontroleerde algemene ontwapening. (3)

1) Brinker, 1981, p. 37

2) Michielsen, III A, 1980, p. 325 e.v.

3) Brinker, 1981, p. 36

B. De vrouwen in de S.A.I.

a) De Eerste Vrouwenconferentie van de S.A.I.

In overeenstemming met de richtlijnen van de S.A.I. werkte de vrouwenconferentie te Hamburg in 1923 de resolutie uit "Opvoeding tot vredeswil". (1)

Het is een opmerkelijk document, omdat er met geen woord wordt gerept over het vroegere stokpaardje : de strijd tegen de kapitalistische oorlogsstokers.

In deze resolutie verwijt men de school op te voeden tot volkerenhaat en agressief nationalisme.

De taak van de vrouw ligt er in "mee te werken opdat elke verheerlijking van de oorlog op school en in de jeugdlectuur, alsmede alle oorlogsspelen uit de kinderopvoeding zouden verdwijnen". (2)

Men betreedt het pad der geweldloosheid : de vooruitgang van de volkeren en van de gehele mensheid is slechts mogelijk in een vredelievende ontwikkeling. Vrouwen moeten hun invloed in het gezin aanwenden om dit doel te bereiken.

b) Legerdienst voor vrouwen? (1928)

Op het Brusselse congres in 1928 werkte de S.A.I. de Haagse Resoluties verder uit. Men eiste dat een land niet zou mobiliseren voordat alle middelen uitgeput waren om een conflict op vredelievende wijze bij te leggen, zoals bemiddeling van de Volkenbond. (3)

De vrouwenconferentie die parallel daarmee belegd was, bediscuteerde het probleem van de mobilisering. In Frankrijk was er namelijk een wetsvoorstel ingediend, waardoor het mogelijk zou worden in oorlogstijd vrouwen in militaire dienst te nemen. (4)

1) Internat. Sozial. Frauenkonferenz , 1923 in : Brinker, 1981, pp. 260-261

2) idem, p. 261

3) Brinker, 1981, p. 36

4) Internat. Sozial. Frauenkonferenz , 1928 in : Brinker 1981, pp. 267-275

We zullen nu een deel van de discussies weergeven, omdat op dit congres de verschillende tendenzen en meningen uit het socialistisch-feministisch pacifisme duidelijk worden gemaakt.

De Franse Louise Saumoneau verdedigde het wetsvoorstel, want "als de vrouwen gelijke rechten verlangen, dan moeten ze ook gelijke plichten op zich nemen". (1) Ze is er tevens van overtuigd dat het invoeren van een algemene dienstplicht de neiging tot oorlogvoeren zal bezweren, aangezien "(...) niet alleen de arbeidersvrouwen maar ook de vrouwen uit de bourgeoisie zullen dienst moeten nemen". Wanneer de burgerij dezelfde ontberingen zal moeten ondergaan als de arbeidersklasse, zal de heersende klasse er allicht minder toe geneigd zijn oorlogen uit te lokken, is Saumoneau's redenering.

De Vlaamse Alice Pels vond dat onzinnig : Saumoneau spreekt zich uit voor gelijkheid van gevaar, dat in een land waar vrouwen niet eens dezelfde rechten hebben als de mannen. (2) Trouwens, zegt ze, "ik heb het inzicht verkregen dat de vrouwen die het leven geven, het niet willen vernietigen. (...) De Belgische vrouwen verlangen gelijkheid in de ontwapening, maar niet in het doden in dienst van het financieel en industriekapitaal.

Adelheid Popp verwees naar historische gebeurtenissen in Oostenrijk. Haar betoog is één grote aanklacht tegen de dubbele onderdrukking van de proletariërsvrouw : als vrouw én als arbeidster. Toen in 1917 het Oostenrijkse leger aan de verliezende hand was, mochten ook vrouwen dienst nemen. Zo'n honderdduizend vrouwen traden toe tot het leger. Omdat het de armsten en ongelukkigsten waren, stelt Adelheid Popp vast, is hun lot grotendeels onbekend gebleven.

Er ontstond een slavenmarkt, waar de officieren hun keuze kwamen maken, "und je höher die Offiziere waren, umso differenzierter und umso grösser war der Verbrauch an weiblichen Hilfskräften. Wenn die Frauen dann behaftet waren, nicht mit Tapferkeitsmedaillen, o, nein, sondern mit der furchtbaren Krankheit, die Syphilis heisst, so sind sie als unbrauchbar für weitere Verwendung von bewaffneten Landsturmsoldaten in die Spitäler abgeschoben worden". Van daaruit was er maar één uitweg meer : de officiële prostitutie. (4)

Dat leidt haar naar de conclusie "(...) dass unsere Aufgabe nicht darin bestehen kann, die Frauen zu gleichen Pflichterfüllung zu treiben, wenn die Männer morden müssen, dass unsere Aufgabe nicht der Aufbau für Kriegsdienstleistung ist, sondern der Abbau der Kriegsdienstleistung". (6)

1) Int. Sozial. Frauenkonferenz, 1928 in : Brinker 1981, pp. 268

2) t.t.z. stemrecht

3) Int. Sozial. Frauenkonferenz, 1928 in : Brinker 1981, pp. 271

4) idem als 3 maar pp. 270-271

5) idem als 3 maar pp. 270

6) idem als 3 maar pp. 271-273

In haar tussenkomst waarschuwde een Duitse vertegenwoordigster - Toni Sender - voor het Kellogg - pact. Het kapitalisme schijnt nu een vriendelijk gezicht aan te nemen, zegt ze, maar het ware gevaarlijk zich door dit pacifisme van het kapitalisme in de luren te laten leggen. Er zijn zeker tendenzen binnen het kapitalisme die belangen hebben bij vrede. Maar we mogen ons niet vergissen : onder het kapitalisme kan nooit gelijkheid bestaan. Daarom moet deze strijd niet als vrouwenstrijd gevoerd worden, maar worden ingeschakeld in de grote algemene strijd tegen het militarisme.

Het eindmanifest geeft in grote lijnen de ideeën van Toni Sender weer en besluit : "Die Konferenz beauftragt deshalb alle sozialistischen Frauen, ihre Schwestern zum Kampf gegen alle Kriegsgefahren zu sammeln und ihnen zu zeigen, dass nur eine sozialistische Gesellschaft den Frieden herbeiführen kann". (1)

Over de strategieën om dit doel te bereiken wordt met geen woord gerept.

c) De strijd tegen het fascisme (Wenen 1931).

Onder het thema "de werking van de politieke reactie op de vrijheid van de vrouw" ging de Vierde Internationale Vrouwenconferentie van start. Een hoofdrol werd gespeeld door Toni Sender die ten zeerste verontrust was over de ontwikkelingen in Duitsland. Naast de gevaren die het fascisme met zich meebrengt i.v.m. de positie van de arbeidersklasse en de vrouwen, onderkent Toni Sender nog een derde punt : het met elke dictatuur verbonden oorlogsgevaar.

De eindresolutie riep de vrouwen op om zich met alle krachten te keren tegen de fascistische dreiging : "In Ablehnung der Tendenz des Faschismus, der die Menschheit einem neuen Völkermorden entgegen treibt, ruft die sozialdemokratie die Frauen als Spenderinnen und Hüterinnen neuen Lebens auf, sich in die Front des kämpfenden Proletariats gegen Faschismus und Kriegshetze einzureihen". (3)

-
- 1) Inter. Sozial. Frauenkonferenz, 1928 in : Brinker 1981, p. 276
 - 2) Inter. Sozial. Frauenkonferenz, 1931 in : Brinker 1981, p. 300-312
 - 3) idem 2, maar p. 312

4.2.3. De communisten.

A. De Komintern en het vredesvraagstuk.

De communistische Internationale werd in maart 1919 te Moskou opgericht. In tegenstelling tot de vredesstrategie van radikaal-pacifistische en socialistische zijde, vertrok de Komintern van een agressief, revolutionair concept : het uitbannen van militarisme, imperialisme en oorlogsgevaar was enkel mogelijk door het verderzetten van de revolutie totdat de klassenheerschappij omver geworpen zou zijn en door het oprichten van een internationale Sowjetrepubliek. (1) De kernvraag voor de communistische vrouwen was dus : wat te doen om de massa der vrouwen te winnen? (2)

B. Zetkins nieuwe stellingsname m.b.t. het pacifisme.

Van 1921 af leidde Clara Zetkin het Westeuropese Internationaal Vrouwensecretariaat van de Komintern. Ze bleef deze functie vervullen tot haar dood, in 1933. (2) Zetkin onderschreef nu het Komintern standpunt inzake de vredesproblematiek en trok fel van leer tegen het burgerlijke en socialistische pacifisme. (3) Het geloof van vele pacifisten in ontwapening en arbitrage doet ze af met "reine Wolkenkuckucksheimerei". (4) Pacifisten hebben één groot nadeel, meent ze, (5) ze bezitten een naïef geloof in de rede, in de wetten der logica. Volgens hun opvattingen zouden economische en politieke nationale tegenstellingen worden opgelost "(...) durch kluge und gerechte internationale Organisation, durch Abrüstung und internationale Schiedsgerichte eine feste materielle und kulturelle Grundlage schaffen, auf der sich durch sozialreform und Volksbildung auch die Klassengegenätze kampflos ausgleichen und Überwinden lassen würden. Vorausgesetzt die Kleinigkeit, dass die Besitzenden ohne Rücksicht auf den kapitalistischen Profit "weise und billig" in Ausnutzung ihrer Ausbeutung - und Herrschaftsmacht sind und die Proletarier "vernünftig und massig" in ihren Forderungen auf Freiheit und Gleichberechtigung".

1) Erster Reichkongress werktätiger Frauen Deutschlands, 1929 in : Brinker, 1981, pp. 296-298

2) Brinker, 1981, pp. 35-36

3) Zetkin, 1922, in : Brinker, 1981, pp. 262-266

4) idem , pp. 263

5) idem , pp. 265

6) idem , pp. 264

Clara Zetkin meent dat de pacifisten het verzet van de bezittende klasse sterk onderschatten, zo sterk zelfs dat het pacifisme als dusdanig in de kaarten van de militaristische krachten speelt: "Der Kampf für einzelne Forderungen der Pazifisten, wie Einschränkung der Rüstungen, internationale Annullierung der Kriegsschulden usw; muss ein Mittel dazu sein, alle pazifistischen Illusionen der schaffenden Massen zu zerstören". (1)

Clara Zetkin besluit dan ook dat de weg van klassenstrijd en revolutie de enige is die naar een vredelievende maatschappij leidt. (1)

C. .Zetkin en het Internationale Congres tegen de oorlog
(Amsterdam 1932)

Toen het fascisme en oorlogsgevaar dreigende afmetingen hadden aangenomen, ondernamen een aantal vrouwen van diverse ideologische strekking een ultieme poging om het gevaar te keren.

Na het mislukken van de Ontwapeningsconferentie te Genève hadden o.a. Heinrich Mann en Frans Masereel tot een congres opgeroepen. Bij de voorbereiding van de conferentie ontstond ook een vrouwencomité, waarin naast Clara Zetkin ook de Internationale Vrouwenliga voor Vrede en Vrijheid, Helene Stöcker en Käthe Kollwitz zetelden. (2)

Nu een overwinning van het fascisme nakend was, zette Clara Zetkin resoluut haar vooroordelen tegen de burgerlijke pacifisten opzij. Een eensgezind front tegen het nazisme was nu van levensbelang. Op 29 april 1932 schreef ze aan Emilie Endriss, een lid van de WILPF : "Die Kriegsgefahr ist jetzt sehr ernst, in Wirklichkeit steht die Welt schon mitten im Krieg. Ich bitte sie und Frau Perlen, möglichst einheitliche Antikriegscampagne zu unterstützen

Das für uns alle Selbstverständliche ist im Zeichen des anschwellenden Fachismus zur grossen Dringlichkeit geworden". (3)

1) Zetkin, 1922, in : Brinker, 1981, pp. 266

2) Brinker, 1981, p. 38

3) geciteerd uit : Brinker, 1981, p. 38

De anti-oorlogsbeweging moet nu van een achtenswaardige protestaktie uitgroeien tot een vastbesloten strijd van een miljoenenmassa, meent ze. Ze onderkent dat oorlog voor het mensdom een moordende vloek is geworden, en dit niet alleen voor de proletariërs, maar voor de ganse mensheid. (1)

Ondanks alles kan ze het toch niet nalaten de socialistische Arbeidersinternationale en het Wereldvakverbond een trap na te geven omdat ze in hun strijd tegen de "imperialistische misdadigers" al te lauw zouden zijn geweest

Clara Zetkin overleed op 20 juni 1933 niet ver van Moskou, waar ze al geruime tijd in behandeling was wegens een slepende tuberculose.

Haar urn werd in het Kremlin bijgezet.

1) Zetkin, 1932 in : Pieck(ed), 1957, p. 404

2) idem, p. 408-409

DEEL: III

HOOFDSTUK 1 : BELGIE

1.1. De Eerste Wereldoorlog: van 1914 tot 1918

INLEIDING:

De situatie in België tijdens de wereldoorlog verschilde op één cardinaal punt met die in Duitsland, Groot-Brittannië en Nederland : België was bezet. We moeten dit feit goed in het oog houden.

De Duitse troepen konden immers door hun gewelddaden onder de burgerbevolking op weinig sympathie rekenen, zelfs niet onder de meest verstokte pacifisten.

Dat het pacifisme zo goed als onbestaande was tijdens de oorlogsjaren, is wellicht geen onredelijke veronderstelling. We hebben dan ook bijna geen gegevens kunnen terugvinden over pacifistische activiteiten gedurende de bezettingsjaren.

1.1.1. Het burgerlijk feminisme.

A. Liefdadigheid.

Al op 3 augustus 1914 kwamen een aantal leidende vrouwen uit het burgerlijk feminisme samen om te bekijken wat ze voor het vaderland konden doen. (1) Jane Brigode (2) stelde voor een secretariaat op te richten waar alle vrouwen "van goede wil" zouden terecht kunnen.

Op 8 augustus werd dan de Union patriotique des Femmes Belges gesticht. Mede-oprichtsters waren Louise van Den Plas, vanwege de Christelijke feministen en de vrijzinnige Marie Parent, die vooral actief was geweest in de anti-alkoholliga. (3)

Men richtte zich vnl. op liefdadigheids-
werk. Vele werkloze vrouwen kwamen "gelijk welk werk" vragen.
Men begon met breiwerk mee te geven, om kousen en klederen voor
gekwetste soldaten te maken.

Ze slaagden er in 1930 arbeiders en arbeid-
sters als huispersoneel te werk te stellen.
Het gelukte Gravin de Mérode belangrijke handelaars in Boston te
interesseren voor Belgisch kantwerk. Al gauw sloegen zo'n 3000
kantwerksters uit heel Vlaanderen vlijtig aan het klossen van vnl.
zakdoeken.

Een even groot aantal vrouwen werd aan het naaien gezet.

Evenals in Groot-Brittannië en Duitsland
vinden we ook in België vele vrijwilligsters terug bij voedselbe-
delingen en bij het Rode Kruis. (4)

1) Brigode, Jane, s.d.

2) voorzitter van de "Ligue belge du Droit des Femmes".

3) De Weerdt, 1980, p.117

4) idem , p.117-121

B: Pacifisme

Het vrouwenvredescongres te Den Haag in 1915 had niet zo veel aantrekkingskracht op de Belgische vrouwen. Jane Brigode oordeelde het niet gepast deel te nemen aan de conferentie. Ze meende dat initiatieven in deze richting moesten overgelaten worden aan de respectievelijke regeringen, en dat het nu niet de geschikte tijd was om een vrouwenvredesconferentie te houden. Ze achtte maar één zaak gepast : "s'abstenir actuellement de toute manifestation". (1)

Een ander lid van de Union Patriotique, Elise Nijst, sympatiseerde wel met het initiatief. Mogelijks hielp ze in Den Haag bij de voorbereidingen van het congres, maar ze was niet op de eigenlijke conferentie aanwezig. In een brief waarin ze haar spijt uitdrukte niet lijfelijk aanwezig te kunnen zijn, wenste ze de vergadering het beste toe. (2)

Hoewel vijf Belgische vrouwen - na allerlei moeilijkheden - in Den Haag aankwamen, zijn slechts de namen van drie onder hen terug te vinden op de deelnemerslijst : Eugénie Homer en Marguerite Sarten van de Alliance Belge pour la Paix par l'Education (3) en Bela Birnbaum van de Zionistische vrouwenvereniging. Birnbaum had het in haar tussenkomsten over het antisemitisme waaraan de Duitse bezetter zich schuldig zou maken, de anderen dorsten bijna niet te spreken uit vrees voor represailles bij hun terugkeer. (4)

Ene Marguerite de Laveleye uit Luik, voorzitter van de Ruban Blanc Belge, zond eveneens sympathiebetuigingen. Haar vereniging maakte deel uit van de Union mondiale des femmes chrétiennes abstinentes, en meende "faire régner la paix dans les familles et parmi les nations par l'éducation". Ze brak een lans voor vrouwenstemrecht, gezien de vredelievende invloed die van vrouwen zou uitgaan. (5)

-
- 1) Rapport Den Haag, 1915, p. 308
 - 2) Rapport Den Haag, 1915, p. 181
 - 3) een vereniging die werkzaam was in het officieel onderwijs
- Van den Begin, 1983, p.8
 - 4) Rapport Den Haag 1915
 - 5) Rapport Den Haag, 1915, p. 185

C. Verzet.

Barones Boël - de latere voorzitter van de Nat. Vrouwenraad - vond dat patriotisme meer inhield dan soepbedeling en kantslossen. Zij uitte haar solidariteit met de minstbedeelden d.m.v. het organiseren van een gratis postdienst tussen de soldaten aan het front en hun ouders in het bezet gebied. Hiervoor moest ze zich in 1916 voor de militaire rechtbank verantwoorden. (1)

Een aantal vrouwen moesten hun verzet evenwel duur bekopen : Gabriëlle Petit en de Engelse verpleegster Edith Cavell werden geëxecuteerd. (2)

1) Baronne Boël, s.d. ..., p. 7

2) De Weerdt, 1980, p. 123

1.1.2. De socialistische vrouwen.

De socialistische vrouwenbeweging was in sé antimilitaristisch maar niet pacifistisch.

Dat wordt uitstekend geïllustreerd door een artikel uit 1913 in De Stem der Vrouw (1) i.v.m. de voorbereiding van Servische vrouwen tot de oorlog; op een foto ziet men de vrouwen neerhurken, gereed om te schieten. Het is "(...) een allertreurigst schouwspel vrouwen dezelfde wreede daad te zien bedrijven en hunne mannen, zonen en broeders in deze domme barbaarsheid te zien helpen". Deze vrouwen, vervolgt het artikel, zijn het slachtoffer van vooroordelen, het ware beter "de wapens op (te) nemen om te helpen het kapitaal uit te roeien".

Gewelddadigheid was dus enkel geoorloofd in de klassenstrijd. Jammer genoeg hebben we latere jaargangen van De Stem der Vrouw nergens terug kunnen vinden.

Het ware nochtans interessant na te gaan in hoeverre de antimilitaristische gedachte verder leefde in de socialistische vrouwenbeweging (2) tijdens en na de eerste wereldoorlog.

1) De Stem der Vrouw, mei 1913, p. 5-5

2) zie ook deel I hoofdstuk 4

1.2. Van 1919 tot 1933.

INLEIDING:

Ook na de oorlog verschilde de situatie van de Belgische vrouw van die in andere Westerse landen : in Duitsland en Nederland was het stemrecht voor vrouwen een feit, evenals in Groot-Brittanië - zij het daar voor een beperkte groep.

We maken dan ook met De Weerdt de voorzichtige bedenking, dat de Belgische vrouwen hun energie verder zijn blijven besteden aan de strijd voor hun politieke rechten i.p.v. zich te concentreren op pacifistische activiteiten, zoals dat in andere landen voorkwam.

Veel gegevens over vrouwenstrijd voor de vrede hebben we niet kunnen vinden; het ware echter verkeerd hiervan overhaaste conclusies te trekken.

1.2.1. Het burgerlijk feminisme.

Binnen de Nationale Vrouwenraad was het vooral Léonie La Fontaine - zuster van Nobelprijswinnaar voor de vrede en senator Henri La Fontaine (1) - die zich met de vredesproblematiek bezig hield. Ze leidde de sectie vrede en richtte haar blik vooral op het educatieve aspect.

Ze nam deel aan de congressen van de Int. Council of Women en sloot zich ook aan bij de WILPF.

In oktober 1913 lanceerde ze een oproep aan alle vredesgroepen om zich bekend te maken, teneinde het Belgische vredeswerk te inventariseren (2)

In 1910-1911 bereikte de afdeling Vrede van de Nationale Vrouwenraad dat het Feest van de Vrede (3) in de Brusselse scholen werd gevierd. (4)

Ook wat betreft het verkopen van vredespostkaarten en -kalenders had men goed werk geleverd. (5)

Tijdens de oorlog hadden ze vanuit Zwitserland met soldaten gecorrespondeerd als "meters" en hen pakketten bezorgd. (6)

Na de oorlog klinkt weer het gekende liedje : vrouwen zijn de zachte krachten, ze hebben nu eenmaal een andere ingesteldheid dan mannen, en zijn dus uitermate geschikt om zich in vredesarbeid te engageren : "Aan de vrouw komt de taak toe op de puinen van de oude wereld een nieuwe samenleving te bouwen, waar egoïsme en haat uitgesloten zijn". (6)

Dat was van nu af primair : een nieuwe oorlog voorkomen! (6)

Op de scholen kon nog veel veranderd worden, vooral het geschiedenisonderwijs was deze vredesvrouwen een doorn in het oog : "(...) d'enseigner l'histoire selon la vérité et non pas dans un esprit de chauvinisme particulier; de faire comprendre aux hommes de demain, que les guerres toujours furent atroces, que chaque peuple à son tour fut cruel envers ses ennemis ..." (7)

1) De Weerdt, 1980, p. 72

2) L'Int. Féminin, oct. 1913

3) op 18 mei 1899 startte het eerste Haagse Vredescongres. De ICW wilde van die dag een feestdag maken.

4) Rapport ICW, 1914, p. 382

5) idem, p. 412

6) De Weerdt, 1980, p. 120

7) L'Int. Féminin, nov.-déc. 1930

Dat het echter met pacifistische activiteiten niet los liep, verklaart Leonie La Fontaine in 1934 door de economische crisis, die de mensen in apathie onderdompelde. Ze spreekt verder haar afschuw uit over het verkopen van oorlogsspeelgoed, dat nota bene in Nürenberg werd gemaakt. (1) Dit negatieve beeld wordt bevestigd door een bericht uit 1937: "Il faut remarquer que pendant ces dernières années, les difficultés de notre section se sont accumulées; la politique extérieure de notre pays a eu pour résultat d'endormir la population dans une fausse sécurité vis - à - vis des risques de guerre, et les femmes montrent de plus en plus une grande indifférence pour travail en faveur de la paix". (2)

Van eventuele vredesactiviteiten uitgaande van de Belgische Federatie van Universitaire Vrouwen hebben we geen spoor kunnen terugvinden. Wel poogde deze vereniging de internationale verstandhouding te bevorderen door middel van uitwisseling tussen de leden. (3) Op internationaal vlak was er in Groot-Brittannië vanaf 1922-1923 wel samenwerking tussen de Univ. Vrouwen en de ICW wat betreft middelen om een oorlog te voorkomen. (4)

Ook in de rapporten van de Open Door Council vonden we geen gegevens. (5)

1) De Weerdt, 1980, p. 162

2) Rapport WILPF Luhacovice 1937, p. 145

3) Féd. Belge des Femmes Univ., Rapports : 1924, 1927-28, 1931, 1932-33, 1934-35, 1936, 1938

4) ICW; Rapport 1922-23, p.36

5) Congrès de l'Open Door, Praag, 1933, en Kopenhagen, 1935

1.2.2. De socialistische vrouwen.

A. . . Lucie Dejardin.

Lucie Dejardin maakte deel uit van het "Oeuvre Secours aux Enfants", een organisatie van oudstrijders (1) en socialistische vrouwen die op deze manier een paar duizend uitgehongerde Duitse en Oostenrijkse kinderen onderbrachten in Belgische gezinnen. (2)

Ze werd hiervoor trouwens gehuldigd op het WILPF congres te Wenen 1921.

Na de oorlog zetten socialistische vrouwen hun strijd tegen het militarisme voort in samenwerking met jonge mensen en oudstrijders. Lucie Dejardin trok fel van leer tegen het zenden van bezettingstroepen, wat ze een "gaspille d'argent" (3) noemde en een bedreiging voor de vrede. Ze meende dat vredelievende krachten zich nu eerst en vooral moesten inzetten voor ontwapening.

De Volkenbond, zoals hij was georganiseerd, kon nooit vrede brengen, want de echte afgevaardigden van het volk waren er niet in vertegenwoordigd : "si toutes les classes de la société ne peuvent pas collaborer à l'oeuvre de la Société des Nations, tout sera en vain". (4)

B. . . Isabelle Blume.

Ook Isabelle Blume, eeuwig voorvechtster van de rechten van de vrouw, was gegrepen door de problemen van het naoorlogse Duitsland: ze was - met een aantal andere - van mening dat de opgelegde herstelbetalingen Duitsland ruïneerden en tot niets konden leiden - behalve tot een nieuwe oorlog. (5) Toen België in 1923 de Ruhr bezette trok ze daar fel tegen van leer in de socialische partijkrant "Le Peuple". (6) Het is een oproep aan de vrouwen, maar ook een aanklacht tegen het militarisme : "Combien de Marks pour un Homme?".

1) WILPF Wenen, 1921, p.72-73

2) deze vereniging bestond al vóór 1914 onder de naam "Organisation Socialiste Anti-militariste des Jeunes Gens"

3) WILPF Wenen, 1921, p. 146

4) idem , p. 73

5) Gotovitch, 1976 , p. 15

6) Blume, I, editorial du Peuple, 18 januari 1923
in : Gotovitch 1976, pp. 13-14

Het is gemakkelijk over vrede te praten, schrijft Blume, men moet de regeringsleiders oordelen op hun daden : "Ils parlent de la paix à qui se veut les entendre. Mais pour eux, point de paix avant que les Allemands l'aient payée, et bien cher, aux prix de leur moëlle, au prix de leur sang, s'il le faut". Ils parlent de la fraternité nécessaire ... et leur premier geste est de traiter en ennemi un peuple que sa misère et le désarmement rendent impuissant. Ils parlent de bon sens et de justice, et jamais leurs gestes ne furent plus fous". Door een kortzichtige politiek verliest men het belangrijkste uit het oog : de toekomst. "(...) Que si l'occupation de la Ruhr n'amène pas immédiatement une nouvelle guerre, elle perpétue du moins la mentalité de guerre".

In naam van de winst worden mensenlevens op het spel gezet, "pour quelques milliards de marks (...) il est sans importance d'exposer des vies. Demain, peut-être, parce qu'ils ne pourront plus reculer, ils diront : "C'est la guerre".

Isabelle Blume liet het daar niet bij. In de dertigerjaren wijdde ze haar krachten aan het bestrijden van het fascisme in al zijn vormen, wat haar vanuit de socialistische partij het verwijt opleverde dat ze zich te veel met internationale politiek inliet en de binnenlandse problemen verwaarloosde. (1)

In 1927 nam ze deel aan de Antikoloniale conferentie in Brussel, waar socialisten en communisten uit de hele wereld voor eens verenigd waren. Blume behoorde tot de linkerzijde binnen de partij, werd om haar standpunten later uitgesloten uit de P.O.B en sloot zich aan bij de Kommunistische partij.

Toen de in 1932 in Oostenrijk aan de macht gekomen dictatuur van Dolfuss twee jaar later een slachtpartij onder de socialisten aanrichtte, vertrok ze naar Wenen. Ze was ook aanwezig op het proces tegen Anna Pauker en de Roemeense antifascisten. (2) Ze sloot zich van in het begin aan bij de Rassemblement universel pour la Paix en was actief in het Matteotti-comité.

1) Gotovitch 1976, p.15

2) idem , pp. 74-75

1.2.3. Vrouwen in gemengde verenigingen.

A. De Socialistische Anti-Oorlogsliga.

Dat men ook binnen de linkse anti-fascistische beweging niet tevreden was over de vrouwelijke aanwezigheid, blijkt wel uit de pathetische oproepen die in het tijdschrift "Neen!" verschenen. (1)

Een greep uit de titels : Vrouwen, komt hier!; Vrouwen, waarom?; Vrouwen, indien ge wildet ...!; Vrouwen, wij verwachten U!; Vrouwen?; Vrouwen! Uw taak wacht.

De idee van het eeuwig vrouwelijke zat ook hier diep.

Vrouwen moesten zich bij de Liga aansluiten "... omdat het in liefde dienen der gemeenschap haar leven rijker maken kan, omdat zij bij ons een arbeidersterrein vinden, waar zij al wat aan zachtheid en liefde in hen leeft vorm en gestalte kan geven, omdat onze beweging het leven dient (...)" (2)

In de teksten klinkt vaak verbittering door : "Het is of de vrouwen geen idealen hebben, of niets voor deze idealen over hebben". (3)

Door tal van (mannelijke) pacifisten (4) was na de oorlog de vrouwen het verwijt toegestuurd dat ze hun zonen en mannen zomaar hadden laten vertrekken, ja hen zelfs geestdriftig hadden aangemoedigd. Volgens Jef Rens is de oplossing klaar : "De grootste taak eener vredescampagne ligt in de ontwikkeling van het moederlijke. In het aankweken en bevorderen bij de meisjes en vrouwen van hun beschermende rol." (5)

Maar ook binnen de Liga gingen andere stemmen op. In de afdeling Antwerpen werd een kern van 8 vrouwen gesticht; op 500 leden telden men begin 1933 100 vrouwen. (6)

Oorzaak van de falende aantrekkingskracht lag voor een groot stuk bij de mannen, meende ene V.L. : "Zolang de leiding van de Liga in handen ligt van de mannen, zullen ze onwillekeurig de vrouwen veronachtzamen, en niet de doelmatige methodes gebruiken die vrouwen tot ons moeten brengen". (7)

Vrouwen komen niet gemakkelijk naar meetings en betogingen. V.L. meent dat de oorzaak hiervan moet worden gezocht in de dubbele dagtaak van de vrouw. (7)

1) Neen!, 1 nov. 1931 - april 1934

2) Neen!, 1 dec. 1932, p.2

3) Neen!, aug. 1933, p.9

4) zie o.a. Laszko, 1919; Yzergalm, 1924, pp. 172-175

5) Neen!, 1 dec. 1932, p.4

6) Neen!, 1 april 1933, p.3

7) Neen!, juli 1933, p.9

Ook kleine kinderen zorgen voor problemen : de echtgenoot moet er maar eens op passen (1), bovendien krijgt zij onderricht in EHBO, iets wat haar toch altijd te pas komt?" (2) Strenger worden vrouwen beoordeeld, die geen lid worden omdat manlief het niet wil. Moraliserend gaat het vingertje in de hoogte "De strijd tegen de oorlog is een heilige strijd en moet diep in de ziel van de vrouw leven. Is dit zo, dan zal haar heilig ideaal haar boven alles gaan, ook boven mogelijke onvriendelijkheden van een echtgenoot, die moeder de vrouw maar liefst bij de pappot houden wil en haar niet vergunt er eigen gedachten op na te houden." (2)

Deze - vrouwelijke ? - schrijfsters menen dat vrouwen een rol kunnen spelen door hun kinderen een antimilitaristische opvoeding te geven, door in een eventuele oorlog werk in munitiefabrieken af te wijzen, door hun man bij te staan. Dit klinkt al heel wat realistischer dan het zich beroepen op de oerkracht van de vrouw als moeder.

B. . . De Katholieke Jongeren Vredesaktie (K.J.V.A.)

De KJVA pleitte tegen oorlog en bewapening; vóór een mentaliteitsverandering onder de volkeren; voor een nieuwe wereldorde, gesteund op een internationaal gerechtshof dat over een politiemacht beschikt. Voor katholieken hanteerden zij een vrij radikale taal. Zo trokken zij van leer tegen het kapitalisme en de oorlogsindustrie die aan de basis hadden gelegen van de vorige oorlog. (3) Onder de medewerkers vindt men bekende figuren als de Vlaamsradikalen Frans Daels en André Demedts, alsook Gerard Walschap (3), die toendertijd nog katholiek was.

Eén der aangesloten organisaties was de Vrouwenbond voor Vrede, waarvan Maria Van den Heuvel-Brugmans het secretariaat in handen had.

Op de sprekerslijst figureerde Juf.M.H. Vandenbroucke uit Lokeren met "de taak der vrouw in de vredesbeweging".

Maria Van den Heuvel en Maria Steyaert-Van Weymers stonden in voor een vrouwenhoekje, waar voornamelijk artikelen verschenen die een beroep deden op het moedergevoel en de christelijke naastenliefde ("heb elkander lief", "gij zult niet doden") (4) die in de vrouw zouden schuilen.

Hiermee sloten ze aan bij de tradities uit de katholieke vrouwenbeweging, die vooral een herwaardering van de taak van de vrouw binnen het gezin voorstond.

1) Neen!, juli 1933, p. 9

2) Neen!, augustus 1933, p. 9

3) Vredesaktie, jaargang 1931-1936

4) Vredesaktie, 1 februari 1932

Ze meenden dan ook dat hier voor de vrouw een belangrijke taak was weggelegd : op educatief vlak moest vooral werk gemaakt worden van een ware christelijk - pacifistische opvoeding, de kleine vrede in "onze dichtste omgeving" was een ander belangrijk punt, en men was de vaste overtuiging toegedaan dat vrouwen als moeders en echtgenoten een sterke pacificerende invloed konden hebben. Het geven van oorlogsspeelgoed aan kinderen werd streng afgewezen (1).

En - moet het nog gezegd worden - het liedje van de vrouwelijke vredesengel werd in alle toonhoogten bespeeld : "Meisjes, vrouwen ! Ach mocht vooral gij beseffen wat een schoone en edele rol, wat een voorname en beslissende taak voor u is weggelegd ! Gij kunt engelen zijn, de stille geluksengelen van ons godsdienstig en maatschappelijk leven, als gij slechts Maria's wezen wilt, kunt gij de redsters zijn van ons arme, misleide volk !" (2).

Vrouwen konden werken aan de wereldvrede door "stille overreding van onze onmiddellijke omgeving, door praktisch dienstbetoon, verzameling van handtekens voor het vredespetitionnement, medewerking in vredesbonden, vredesbetogingen, enz" (3).

Verdienstelijk studiewerk werd evenwel geleverd door de Katholieke Vrouwenstudiekring voor de Vredesaktie. Deze kring werd gesticht op initiatief van Mw. Sals-Gevaert, die uitging van het "radikaal standpunt" nl. : iedere moderne oorlog is onzedelijk (4).

In een helder en logisch opgebouwd betoog (5) maakte A. Mady duidelijk waarom een rechtgeaarde katholiek tegen oorlogen moest gekant zijn. Ze baseerde zich op de Thomistische rechtsleer, die stelt dat oorlogen enkel geoorloofd zijn als aan drie voorwaarden is voldaan : de oorlogsverklaring moet uitgaan van het hoogste staatsgezag (en dat was de Volkenbond), de oorzaak moet rechtvaardig zijn en de bedoeling goed.

Aan deze vage principes gaven de katholieke vrouwen zulk een vernuftige draai dat de conclusie onvermijdelijk was : de hedendaagse oorlog is immoreel, zelfs een verdedigingsoorlog is niet toegestaan. In het laatste geval, oordelen zij, konden andere middelen worden aangewend : de passieve weerstand (voor Gandhi's methoden hadden ze grote bewondering), boycot-akties en de algemene werkstaking. Qua middelen zaten ze dus op dezelfde golflengte als het merendeel van de niet-communistische vredesbeweging.

-
- 1) Vredesaktie, 1e jaargang nummer 3, 1 december 1931
 - 2) Vredesaktie, 3e jaargang nummer 8, mei 1934
 - 3) Vredesaktie, 1e jaargang nummer 5, 1 februari 1932
 - 4) Vredesaktie, juni en juli 1936
 - 5) Vredesaktie, juni en juli 1936
 - 6) Vredesaktie, juni 1936, p. 2

Het ultiem doel zagen ze in het "positief vrede stichten", namelijk "het bewerkstelligen van de orde die bestaat in de wederzijdse eerbiediging van de respectieve rechten en de eendrachtige samenwerking en onderlinge verstandhouding van alle volkeren tot het bereiken van het welzijn van allen" (1).

1.3.3. De Bond Moyson

In een aantal exemplaren van La Famille Prévoyante (2) verschenen artikeltjes in verband met vrouw en vrede. Ook hier lag de nadruk op de verantwoordelijkheid die vrouwen droegen met betrekking tot een pacifistische opvoeding van hun kinderen (3).

1.3.4. Andere

Onder de hoofding "andere" geen nieuws : in het luttel dat we konden raadplegen van de liberale vrouwenbeweging is niets terug te vinden dat betrekking heeft op het vraagstuk van oorlog en vrede (4).

Een lacune is ook het ontbreken van materiaal in verband met vrouwengroeperingen binnen de Vlaamse Beweging. Nochtans laat de sterk pacifistische inslag van de Frontbeweging vermoeden dat ook hier voor vrouwen een rol zou zijn weggelegd.

-
- 1) Vredesaktie, juni 1936, p. 2
 - 2) Zie o.a. : La Famille prévoyante, 1930-1933
 - 3) Zie o.a. : La Famille prévoyante, juni 1931, p. 20
 - 4) De vrouw - La femme, Gent 1932

HOOFDSTUK 2 : DUITSLAND

2.1. Politieke evolutie 1914-1918

Aanvankelijk overheerste in Duitsland een positieve houding t.o. de oorlog, zelfs bij de overgrote meerderheid der socialistischen, die de "Burgfrieden" onderschreven, waarin men zich achter de regering stelde : 's lands belang primeerde. (1)

Toen het in 1915 duidelijk werd dat de oorlog nog wel een tijd zou duren, toen er voedselgebrek kwam en steeds meer jonge mensen sneuvelden, begonnen geluiden van protest te rijzen.

In 1916 en 1917 braken hier en daar relletjes (2) uit, zelfs in de wapenindustrie werd het onrustig. (3) De Russische Maartrevolutie in 1917 bleef ook niet onopgemerkt in de arbeiderswereld. Toen de regering het broodrantsoen wou verminderen, grepen vele arbeiders naar het stakingsmiddel. (1)

Toen de Duitse regering na Brest-Litovsk in december 1917 onmogelijke eisen stelde aan de Bolsjewieken, brak in Duitsland als reactie hierop een grote staking uit. Meer dan één miljoen arbeiders legden in januari 1918 het werk neer. De staking werd neergeslagen - met de hulp van bepaalde sociaal-democraten - maar van dan af groeide het verzet snel.

In november van dat jaar greep de opstand snel om zich heen. De Keizer trad af en de oorlog werd beëindigd. Op 11 november 1918 ging de wapenstilstand in. De Weimar-republiek was geboren. (1)

1) Michielsen, II, 1978, pp. 11-26

2) Polizeirevier, 1916

3) Polizeirevier, 1917

2.2 De burgerlijk-conservatieve vrouwenbeweging 1914-1918

2.2.1. Situering en ideologie.

De Bund Deutscher Frauenvereine (BDF) was met zijn 200.000 leden (d.m.v. de aangesloten verenigingen) in 1914 een niet te onderschatten politieke kracht. (1)

Toen de diplomatische Marie Stritt in 1910 door de conservatieve krachten tot ontslag werd gedwongen, nam Gertrud Bäumer het roer over.

Bäumer was onderwijzeres (zoals de meeste feministen in die tijd : het was hét middel om toegelaten te worden tot de universiteit) en afkomstig uit een streng protestants milieu. (2)

Op ideologisch vlak was ze een aanhangster van Friedrich Naumanns theorieën. Naumann verwierp liberaal individualisme, pacifisme en laissez-faire en stelde er een nationalistisch "völkisch" collectivisme, met ruimte voor sociale interventie van staatswege, voor in de plaats. (3)

In Bäumers optiek moest de vrouwenbeweging dan ook nationaal zijn, en een agressief-imperialistische buitenlandse politiek ondersteunen. Pacifisme werd dan ook afgewezen. Sociale spanningen en klassenconflicten moesten worden ingedijkt door sociale hervormingen en welzijnswerk. (3)

Ze ontwikkelde een deterministische theorie i.v.m. het "vrouwelijke" : We hebben leren accepteren dat het belang van wat een vrouw kan doen, de echte waarden die ze geeft aan de maatschappij, in haar vrouwelijke natuur liggen, in wat ze is". (4) De vrouw verschilt van de man, en het is dan ook goed dat ze een andere levens- en werksfeer bezet.

Verder was de BDF in die tijd sterk beïnvloed door de theorie van het sociaal Darwinisme, die de geschiedenis ziet als een strijd tussen de naties om de "Survival of the fittest" en en individuen als het produkt van erfelijkheid en niet van het milieu. Individueen hadden de plicht zich te onderwerpen aan de zaak van de radicale en nationale overleving, wat het belang van een "Bevölkerungspolitik" onderstreepte. (5)

1) Evans, 1976; p. 194

2) idem , p. 153

3) Evans, 1976, pp. 153-154; Remme, 1955, pp. 80-89

4) geciteerd uit Evans, 1976, p. 154

5) Evans, 1976, pp. 166-169

2.2.2. De eerste wereldoorlog.

Gezien de nationalistische koers die de BDF in de jaren voor de oorlog voer, hoeft het dan ook geen verbazing te wekken dat binnen de BDF de oorlog op geestdriftig gejuich werd onthaald.

Prompt verkloarde Helena Lange dat het een rechtvaardige oorlog was "als hij uiteindelijk de vrede en de cultuur dient". (1)

Nu was het eindelijk mogelijk, meende Gertrude Bäumer, dat de vrouwenbeweging "haar eigen diepste zin kon openbaren", en ze stapte naar het ministerie om een verplichte burgerdienst voor vrouwen te eisen. (2)^{ze}

De vrouwen konden nu bewijzen dat geenzins inferieur waren aan de mannen, maar dat ze evenzeer onmisbaar waren om de oorlog te winnen. Dat zou de vrouwen finaal het stemrecht geven. Hiermee stond ze op hetzelfde standpunt als vele Britse feministen.

Als voorzitter van de BDF was Bäumer vanaf 31 juli 1914 met een Nationale Vrouwendienst begonnen, en ze voerde regelmatig besprekingen met het Pruisische Ministerie. De Vrouwendienst stond in voor familiezorg (sociale dienst), arbeidsbemiddeling, voedselbedeling, enz.. (2) Op deze manier ondersteunde de BDF de oorlog met alle middelen.

Internationale contacten met andere vrouwenverenigingen werden verontwaardigd afgewezen, als zijnde verraad aan het vaderland.

Acties van de radicaal-pacifistische vrouwen werden met afschuw bekeken, en het congres van Den Haag stiet op de scherpste weerstand. Deelname was "onverenigbaar met de vaderlandse gevoelens en de nationale plichten van de Duitse vrouwenbeweging". (3)

Kenmerkend voor de houding van de BDF op het einde van de oorlog zijn de uitlatingen over de vredesonderhandelingen in 1918.

Wilsons 14 punten-programma werd afgedaan met "geweldvrede" (4). Tevens werd stelling genomen met betrekking tot de in de nota vervatte oprichting van een Volkenbond: "We kunnen geen vertrouwen stellen in een Volkenbond die gevestigd is op het vertrappelen van de Duitse eer". (4)

Deze gedachtengang bepaalde dan ook de houding van de BDF tegenover contacten met de internationale vrouwenbeweging in de naoorlogse periode.

1) geciteerd uit Brinker, 1981, p. 24

2) Evans, 1976, pp. 207 e.v. ; Remme, 1955, pp. 52-56

3) geciteerd uit Remme, 1955, p. 56

4) idem , p. 55

2.3. De radicale feministen.

2.3.1. Sitvering en ideologie.

Binnen de radicale vrouwenbeweging namen Augspurg en Heymann een zeer belangrijke - zo al niet dominerende plaats in.

Anita Augspurg (°1857) stamde uit een intellectuele, liberale familie; ze studeerde als eerste Duitse vrouw rechten (in Zürich) en begon dan aan haar levenslange strijd voor politieke en sociale rechten voor de vrouwen. In 1902 stichtte ze de eerste Duitse vereniging voor vrouwenstemrecht, samen met Lida Gustava Heymann, die haar levensgezellin en strijdgenote werd. (1)

Lida Gustava Heymann (°1868), een rijke koopmansdochter, gebruikte het fortuin dat ze van haar vader had geërfd aanvankelijk voor het opzetten van een net voor sociale voorzieningen: een kinderdagverblijf voor werkende vrouwen, een goedkoop eethuis voor alleenstaande vrouwen, een handelsschool voor meisjes, ... Haar strijd tegen de prostitutie, bracht haar meermaals in conflict met de Hamburgse politie. Langzamerhand kwam ze tot de overtuiging dat haar belangrijkste taak op het politiek vlak lag, en ze zette zich de rest van haar leven onvermoeibaar in voor de gelijkberechtiging van de vrouw en voor het pacifisme. (2)

Augspurg en Heymann zijn ideologisch zeer moeilijk te plaatsen. Ze bevonden zich ergens tussen het liberaal individualisme en het socialisme.

Liberaal in hun strijd tegen staatsinterventie, wat begrijpelijk wordt gezien de Pruisische staat vereenzelvigd was met dictatuur, militarisme en anti-feminisme.

Individualisme vinden we terug in hun ideeën over de opvoeding: er moest in de scholen een omwenteling komen zodat "de persoonlijkheid van het kind niet langer wordt vernietigd door het duelleringsproces van examens (...)". (3)

In geschriften ten tijde van Heymann's lidmaatschap van de Abolitionisten (4) kwamen aanvallen op de upper-klasse veelvuldig voor: het zijn de kapitalisten die profeteren van de prostitutie, zoals ze het ganse volk uitbuiten en zich rijk maken ten koste van de arbeidersklasse. (5)

1) Brinker, 1981, p. 317

2) Brinker, 1981, pp. 319-320; Evans, 1976, p. 54

3) geciteerd uit Evans, 1976, p. 270

4) diegenen die strijden tegen de prostitutie.

5) Evans, 1976, pp. 267-272

In hun strijd voor het vrouwenstemrecht lag hun enige steun bij de SPD. De sociaaldemocratische pers sprak zich lovend uit over Augspurg en Heymann : ze hielden de radicale Duitse vrouwenbeweging voor het bewijs van de "stijgende politieke rijpheid, onafhankelijkheid en kracht van het proletariaat". (1)

Op het vlak van het stemrecht liepen de standpunten van de radicale vrouwen en de sociaaldemocraten dan ook gelijk. (2)

Volgens Remme (3) is het pacifisme van de radicale Duitse vrouwen moeilijk te begrijpen zonder de theorieën van de sociaalethicus Egidy en zijn "ethisch gezelschap".

Minna Cürer en Anita Augspurg behoorden op het einde van de 19de eeuw tot die groep van schrijvers, theologen, pedagogen, maatschappijhervormers en pacifisten die zich - naar Amerikaans en Engels voorbeeld - in een ethisch gezelschap hadden aaneengesloten en in Egidy een nieuwe leider en hervormer vonden. Ze waren er van overtuigd dat alle mensen, onafhankelijk van hun politieke opvattingen, zich op basis van een algemeen geldende ethiek konden verenigen in een gemeenschappelijke werking voor morele en sociale hervormingen.

In hun eisenpakket vinden we gelijkberechtiging van de vrouw en vrede door ontwapening.

Het socialisme zou tot stand komen door een wetmatige, onveranderlijke ontwikkeling, en zij zagen het als hun taak voor een vredelievende, van ethische ideeën gedragen hervorming van de maatschappelijke ordening te werken. Bloedige revoluties wezen ze af : Egidy maakte geweldloosheid tot zijn basisprincipe.

1) geciteerd uit Remme, 1955, p. 50

2) Evans, 1976, pp. 267-272

3) Remme, 1955, pp. 85-87

2.3.2. Feminisme en pacifisme.

Het was vooral vanuit de radicale "Frauenstimmrechtbund" dat vrouwen de relatie feminisme - anti-militarisme onderkenden. Ze waren zich sterk bewust van de rol van het militarisme in de Duitse samenleving en het effect van "das Militär" op de houding tegenover vrouwen.

In een speech in 1908, bijvoorbeeld, viel Anita Augspurg de "kazernedril" en "schooldril" aan, omdat deze het karakter van de jonge man op ongepaste wijze zouden beïnvloeden. (1)

Voor Lida Gustava Heymann vormden pacifisme en feminisme een onscheidbaar geheel: "Als het vrouwenstemrecht een feit is, zullen de vredelievende instincten die in de vrouw leven de bovenhand halen, en dan zal de oorlog van de aardbol verdwijnen". (2)

Volgens Heymann zijn er twee krachten werkzaam in de mens: het ene, dat ze tendentiekus het "männliche Prinzip" heet, is gegrondvest op geweld, dwang, de strijd van allen tegen allen; het vrouwelijke principe daarentegen steunt op hulpvaardigheid en geweldloosheid. (3)

Hoewel het "weibliche Prinzip" ook vele hoogstaande mannen eigen is, leeft het onder vrouwen als een diepgeworteld instinct. Deze oorlog had duidelijk het falen van de "Männerpolitik" aangetoond. Het conflict was hun creatie - een "mannenoorlog", bevochten tussen "mannenstaten"; vrouwen droegen hierin geen enkele verantwoordelijkheid: "Man vergesse niemals, dass die Kompliziertheit moderner Männerstaaten ausschliesst, dass grosse katastrophale Ausbrüche wie Kriege durch wenige Menschen - in diesem Falle Frauen - die nicht an leitender Stelle stehen, verhindert werden können und dass es an unverantwortliche Unkenntnis der Sachlage grenzt, den Frauen vorzuwerfen, sie hätten den Weltkrieg verhindern können und hätten es nicht getan". (4)

1) Evans, 1976, p. 215

2) idem, p. 218

3) Heymann, 1917, pp. 65-70

4) idem, p. 66

2.3.3. De eerste wereldoorlog.

Toen de oorlog uitbrak, heerste er aanvankelijk verwarring in de gelederen van de Frauenstimmrechtbund. Er was geen sprake van een eensgezinde houding, zodat in sommige afdelingen haast geen pacifistische activiteiten plaatsvonden, terwijl andere afdelingen zich heftig tegen de oorlog kantten. Dat een principieel pacifistische houding een groot verlies aan leden met zich meebracht, spreekt - gezien de nationalistische hetze - vanzelf.

In vele plaatsen kon de Bund slechts voortbestaan dank zij het sociaal werk dat zij verrichtten - door gebruik te maken van hun internationale contacten konden ze nieuws van krijgsgevangenen aan de familie doorspelen. (1)

In den beginne ondernamen een aantal vrouwen individuele pogingen om het krijgsgewoel te beëindigen. Zo begaf Lida Gustava Heymann zich op 1 augustus 1914 naar het Beierse Ministerie van Oorlog en eiste een onderhoud met de minister.

Mathilde Planck en Frida Perlen zonden op 3 augustus 1914 een telegram aan de Keizer waarin ze hem vroegen een einde te maken aan het conflict. (2)

Toen ze bemerkten dat deze pogingen geen effect hadden en ze door liefdadig werk de oorlog onrechtstreeks hielpen verlengen, zochten ze zich te organiseren.

Dat van haar kant geen hulp te verwachten was, maakte Heymann duidelijk : "2 dingen waren ons klaar. Ten eerste : hulp kan alleen van vrouwen komen. Ten tweede : we doen geen werk om de oorlogsdoeleinden te steunen zoals hospitaaldienst, halfdood geschoten mensen weer levendig en gezond maken". (3)

Na het vrouwenvredescongres te Den Haag in 1915 kon de feministische-pacifistische beweging van start gaan. Eén van de meest tastbare resultaten van het Haagse congres, meent Evans (4), was wel het opzetten van nationale vredescomitees.

De "Deutsche Frauenausschuss für einen dauernden Frieden" was een los georganiseerde groep zonder geschreven constitutie en zonder officiële ledenlijst, wat het de Duitse overheid moeilijk maakte de vereniging op te rollen. (4)

De activiteiten van de Frauenausschuss betroffen vooral het verspreiden van geschriften tegen de oorlog, het zenden van petitie's aan de autoriteiten en het houden van spreekbeurten. (5)

1) Evans, 1976, p. 216

2) idem , p. 219

3) geciteerd uit Brinker, 1981, p. 30

4) Evans, 1976, p. 220

5) Bericht des d.F.a.f.d.F., 1920, pp. 184-216

Reactie vanwege de overheid liet niet op zich wachten : al op 23 november van dat jaar kreeg Lida Gustava-Heymann spreekverbod opgelegd; op 20 oktober werd Frida Perles campagne in Stuttgart verboden; in het begin van 1916 werd Marie Wegners huis doorzocht door de politie; op 6 maart werd de Stimmrechtbund in München verboden en werd Augspurg, Heymann en Selenka het verbod opgelegd te spreken in het openbaar, correspondentie te onderhouden met het buitenland of naar het buitenland te reizen.

Toen de drukkerij werd ontmanteld, verstuurde de vereniging duizende brieven naar potentiële supporters.

De autoriteiten kregen daar lucht van, en van dan af werd de post van de Frauenausschus gecontroleerd.

Een pacifistisch geschrift van de aartsbisschop van Canterbury werd in beslag genomen - echter niet voordat er 40.000 exemplaren van waren verspreid. (1)

Ondanks verbod op openbare en private bijeenkomsten, ondanks briefcensuur en huiszoekingen in alle grote steden slaagden de vrouwen er toch in protestbrieven aan de Reichstag te verzenden waarin de inval in België, de onwettelijke deportatie van Belgen en de onrechtvaardige vrede van Brest Litowsk werden aangeklaagd. Een petitie (in juli 1915) en een open brief (in december 1917) betreffende de annexatie-politiek kwamen op de kanselarij van Bethmann-Hollweg terecht. (1)

Hoe langer de oorlog duurde, hoe heviger de repressie werd. In 1917 werd Heymann uit Beieren gezet, waarna ze haar werk ondergronds voortzette. In april mocht ze ook in Hamburg geen publieke activiteiten meer uitoefenen. Ze stoorde zich daar blijkbaar niet aan, want nog op 7 november 1918 legde de Hamburgse politie haar - in ultieme poging - spreekverbod op. (1)

1) Bericht des d.F.a.f.d.F., 1920; pp. 184-216

2.4. De Bund Neues Vaterland

2.4.1. Situering en ideologie.

De Bund Neues Vaterland (BNV), was op 14 november 1914, een paar maand na het uitbreken van de oorlog, gesticht, als een organisatie die uit bijna alle pacifistische kringen re- cruteerde. (1)

Tot deze bond behoorden leidende persoonlijkheden uit linksliberale en democratische hoek als : Helmuth van Gerbach, A. Einstein, Prof. Quidde, Lilli Janasch, Augspurg en Heymann. (1) Men aarzelde niet samen te werken met de socialisten, gezien enkel van die kant steun kon worden verwacht. Vanaf 1916 bestonden er trouwens enge contacten met Meerderheidssocialisten. (2) Op de ledenlijst treft men ook de sociaalpacifist Kurt Eisner en de links-revolutionair Karl Liebknecht aan. (3)

Doel van de BNV was : "die directe und indirecte Förderung aller Bestrebungen , die geeignet sind, die Politik und Diplomatie der europäischen staaten mit den Kulturgedanken des friedlichen Wett bewerps und des Überstaatlichen Zusammen - schlusses zie erfüllen" (4)

2.4.2. De vrouwen en de BNV

Vrouwen namen een vooraanstaande plaats in binnen de BNV. Niet alleen Helene Stöcker nam een leidinggevende functie in, ook andere vrouwen speelden een rol. Zoals in Groot-Brittannië zat ook de Duitse regering de pacifisten op alle mogelijke manieren dwars. Mannen werden gemobiliseerd of gevangen gezet. Hun werk werd voort- gezet door vrouwen. Twee secretaressen moesten voor de rechtbank verschijnen : Lilli Janasch kreeg 14 weken en Elsbeth Bruck vier maanden cel. (5) Hoewel er dus wel degelijk repressie was, geschiedde het vervolgen van pacifisten weinig systematisch.

1) Remme, 1955, p. 85

2) de rechterzijde binnen de SPD, die aanvankelijk de oorlog had ondersteund

3) Lehmann - Russbuldt, 1927, inleiding

4) geciteerd uit Remme, 1955, p. 85

5) Barkeley, 1948, o. 33

Zo had Dr. Elisabeth Rotten, aangesloten bij de internationale Quaker-organisatie "Society of Friends", in de zomer van 1915 een reis gemaakt door Groot-Brittannië. Ze schreef hierover een rapport (1), dat ze overmaakte aan de Duitse onderstaatssecretaris Zimmermann, en waarin ze een beeld schetste van de gezindheid die er onder de Britse bevolking heerste ten overstaande van de oorlog en de Duitsers.

Ook binnen de BNV heerste het geloof in de speciale zending van de vrouw in vredesdoeleinden. (2) Natuurlijk gedroegen vrouwen zich niet minder krijgsvol dan mannen, schreef Otto Lehmann-Russbuldt, maar dat is te wijten aan haar onderdrukte positie, aan het patriarchaat. Maar, "aan zichzelf overgelaten, dus zonder de sterke beïnvloeding door den man, zouden de vrouwen zich in grote meerderheid tegen de oorlog keren "en" indien de vrouwen zich van hun gemeenschappelijke macht bewust waren, dan zouden zij in zeer korte tijd zelfstandig in staat zijn, oorlog en militarisme te doen verdwijnen. (...). De vrouw bezat dus een vredelievende natuur, maar door de mannelijke overheersing kon deze niet tot ontwikkelen komen.

2.4.3. Helene Stöcker.

Helene Stöcker had jarenlang de "Bund für Mutterschutz und Sexualreform" geleid, een vereniging die voornamelijk bekommerde om sexuele hervormingen. (3) Ze stond aan de wieg van de BNV en was een overtuigd aanhangster van de leer van Tolstoj en Ghandi, die geweldloos verzet predikten.

Ze was van mening dat oorlog kon voorkomen worden door oorzaken ervan te bekampen. Die lagen op tweeërlei vlak. Er waren de klassetegenstellingen tussen de bezitters van productiemiddelen en bezitslozen.

Een rechtvaardige maatschappijordening was dan ook een vereiste: "Wir versprechen uns daher auch keinen wesentlichen Erfolg von einem Kampf für den Weltfrieden, der nicht zugleich ein Kampf für eine bessere Gesellschaftsordnung ist." (4)

Het socialisme kon echter niet onmiddellijk de wereldvrede brengen wat ze bewezen achtte toen de SPD zich in groten getale vóór oorlog uitsprak. (5)

1) Rotten in : Lehmann, 1927, pp. 168-181

2) Lehmann, 1927, p. 117

3) Evans, 1976, pp. 115-144

4) Stöcker, 1922, p. 101

5) Remme, 1955, p. 125

Er was ook een psychische verandering noodzakelijk.

Een valse ideologie en een valse staatstheorie droegen mede schuld voor de oorlog. Niet in de revolutionaire omverwerping zag ze de verwezenlijking van de vrede, doch in de opvoeding tot pacifistische geest en wederzijdse hulp. (1)

Ze bezat een idealistisch geloof in de gerechtigheid en in de langzame opvoeding van de mensen tot liefde en respect, dit in de zin van Tolstoi (2)

Gedurende de oorlog zag ze in dienstweigering en algemene staking de wapens om de gevechten te beëindigen.

no

Had

wa

pa

had

had

vo

ne

ne

ne

be

Ter

of

Mit

de

opp

vee

vee

vee

ne

ne

rol

ge

tre

ke

ke

ke

vor

po

po

po

po

po

po

po

po

po

po

po

po

po

po

po

po

po

po

po

po

po

po

po

po

po

po

1) Stöcker, 1928, pp. 103-114

2) Remme, 1955, p. 125

2.5. Minna Cauer : tussen liefde voor de Heimat en internationalisme. (1)

Minna Cauer, één der leidende figuren binnen de radicale vrouwenbeweging, bevond zich gedurende de oorlogsjaren in een geïsoleerde positie, ergens tussen het nationalisme van de BDF en het pacifisme van de radicaal-feministische beweging.

Aanvankelijk steunde ze haar land in de oorlog, maar weldra helde ze over naar een pacifistische houding. Haar denken steunde op een geprononceerd nationaal bewustzijn, waarbij ze zich echter niet eens kon verklaren met de nationale politiek. Lange tijd duurde de tweestrijd tussen de bereidheid haar volk bij te staan en het geloof in internationale verstandhouding : "Hoe ik mijn volk en Heimat bemin! Ik wil (...) mijn volk groots, edel en zedelijk hoogstaand zien. Dit alleen brengt me tot scherpe kritiek tegenover mijn volk". (2)

Toen in 1915 de gevolgen van de oorlog merkbaar begonnen te worden, sloot ze zich aan bij de Bund Neues Vaterland. Terzelfdertijd groeide binnen de sociaal-democratische partij de oppositie tegen het verlenen van oorlogskredieten aan. Minna Cauer leunde in de laatste oorlogsjaren meer en meer aan bij de sociaal-democraten, zonder nochtans stelling te kiezen voor de oppositionele groep van "onafhankelijke sociaal-democraten" of voor de meerderheidssocialisten.

Cauer vond haar voornaamste steun in contacten met het buitenland, o.a. met de Nederlandse "Anti-Oorlogsraad" en met de Britse "Union for Democratic Control" - beide eerder liberale verenigingen. Ze was er van overtuigd dat de vrouwen van de oorlogvoerende landen bij al hun trouw aan het vaderland ook in trouwe gemeenschap met vrouwen uit andere landen konden samenwerken.

Met deze stellingname kon ze noch op de sympathie van de internationalistische radicale vrouwen, noch op die van de patriottische BDF rekenen.

1) Remme, 1955, pp. 57-80

2) idem , p. 58

2.6 De proletarische vrouwenbeweging.

2.6.1. De sociaalpacifisten.

De beslissing van de SPD om bij het uitbreken van de oorlog een "Burgfrieden" in acht te nemen, verhinderde een gezamenlijke anti-oorlogshouding van de socialistische vrouwen.

Een groot deel onder hen voegde zich naar de partijdiscipline - tegen hun innerlijke overtuiging in zoals Louise Zietz - en organiseerde een sociale hulpdienst. (1)

Al behoorde Louise Zietz niet tot de radicale richting rond Karl Liebknecht, toch ging ze in haar waardering van pacifistische stromingen verder dan de partijleiding. Ze verzette zich tegen een politiek van nationale noodtoestand.

In feite behoorde ze tot het sociaal centrum, tot de sociaal-pacifisten rond Haase, Kautsky en Kurt Eisner.

Deze beoordeelden de oorlog als imperialistisch aan beide zijden, en wensten een spoedige vrede; ze geloofden in arbitrage en ontwapening, niet in de revolutie. (2)

2.6.2. De meerderheidssocialisten.

Ook bij de socialistische vrouwen laaiden oorlogszuchtige sentimenten op. Lily Braun, eens zelf feministe, schreef in lyrische bewoordingen over de Vrouwendienst : eindelijk kwam er een einde aan de verdeeldheid in de vrouwenbeweging; eindelijk bereikte het feminisme de proletarische vrouwen. De vrouw kon nu bewijzen wat ze waard was. Ze kon haar sporen verdienen in dienst van het vaderland. (3)

Lily Braun keek vergenoegd neer op de teloorgang van de pacifistische vrouwenbeweging : "en met dezelfde slag vernietigde de oorlog de mannen-achtige eerbij van de vrouwen, hun sentimenteel pacifisme, hun dwaze droom van zusterschap van alle mensen van het vrouwelijk geslacht" (4)

Uiteindelijk komen de ware krachten in de vrouwen los : "de onzichtbare macht, die deze zeventigduizend inwonsters van Berlijn voor de Rijksdag samenbracht - niet om voor stemrecht te demonstreren, maar om zich te voegen bij zieken- en gewondenverzorging - dat was de geweldige doorbraak van het lang verborgen vrouwelijke gevoel, dat niets anders is dan : helpen en genezen - dit primitieve geslachtsgevoel dat in één woord kan benoemd worden : moederlijkheid". (4)

1) Brinker, 1981, p. 24

2) Remme, 1955, pp. 85-86

3) Braun, 1915

4) idem ,p. 11

2.6.3. De linkervleugel

Vanuit de revolutionaire linkervleugel - Karl Liebknecht, Franz Mehring, Rosa Luxemburg, Clara Zetkin - werd een georchestreerde campagne gevoerd tegen de imperialistische oorlog.

Hier vinden we gedachten terug dat de kapitalistische oorlog moest worden omgezet in een revolutionaire burgeroorlog.

Aanvankelijk heerste er diepewanhoop in hun gelederen : Zetkin was de depressie nabij, mede omdat haar beide zoons naar het front waren gestuurd, met Rosa Luxemburg was het al niet beter gesteld, Karl Liebknecht voelde zich geprangd tussen zijn loyouteit aan de SPD en zijn afschuw van de oorlog. (1)

Zetkin had nog op 25 juli 1914 het soc. congres te Württemberg een resolutie laten aanvaarden waarin de arbeiders opgeroepen werden in geval van oorlog tot een massastaking over te gaan (2)

Ze bleef in het partijblad "die Gleichheit" provocerende anti-oorlogsartikelen schrijven, totdat de partijleiding van de SPD haar in 1917 de redactie onttrok. (3)

Rosa Luxemburg had zich nooit veel om de vrouwenbeweging bekommerd. Volgens haar ging het nooit alleen om de emancipatie van de vrouw, dit was slecht één van de aspecten van de volledige emancipatie van alle mensen, en deze diende door de afschaffing van de klasstegenstellingen tot stand te komen (4) Nu wilde ze echter haar vriendin Clara Zetkin vergezellen naar Nederland om het soc. vrouwencongres van Bern voor te bereiden, maar ze wordt in april 1915 gearresteerd, ondanks haar wankelende gezondheid. Ze brengt bijna de ganse oorlog door in de gevangenis, vanwaaruit ze de campagne blijft dirigeren. De gekende Junius-brochure (1916) is van haar hand. (5)

Vanaf het voorjaar van 1915 groeide het verzet van de bevolking. De gevolgen van de oorlog werden toen immers merkbaar.

1) Hetmann, 1981, pp. 139-146

2) Zetkin, 1914

3) Brinker, 1981, p. 26

4) Hetmann, 1981, p. 40

5) idem , pp. 138-167

De 2 eerste vredesdemonstraties waren acties van vrouwen.

Op 18 maart 1915 verzamelden zich een aantal vrouwen - 150 volgens het politierapport (1), 500 volgens de organisatoren (2) - voor het gebouw van de Reichstag, alwaar ze luidkeels vrede eisten. Op 28 mei waren 1500 personen - meest vrouwen - aanwezig bij een soortgelijke demonstratie. (2) Dit werd gemeld in de officiële pers. (3)

Clara Zetkin had met een zestal andere Duitse vrouwen in april 1915 het soc. vrouwencongres te Bern bijgewoond. Tegen eind-juli 1915 waren al 300.000 exemplaren van het eind-manifest in Duitsland verdeeld. Men had gepland op vrouwenbijeenkomsten van de SPD dit manifest te bediscuteren in de hoop dat massale acties van vrouwen de regering tot vrede zou dwingen. Congres en manifest stuitten echter op een afwijzing van de partijleiding. (3)

Zetkin werd op 29 juli gearresteerd wegens oproep tot landverraad. Gezien haar slechte gezondheid - ze leed al jarenlang aan TBC - werd ze al op 12 oktober van datzelfde jaar vrijgelaten. (3)

In oktober 1915 drong een menigte vrouwen het SPD-hoofdkwartier te Berlijn binnen om te protesteren tegen de "Burgfrieden", de levensmiddelenschaarste en de censuur, en om de vrede te eisen. (4)

Na een oproep van de Spartakusbond (leidende figuren : Liebknecht en Luxemburg - later KPD) trok er op 1 mei 1916 een duizendkoppige menigte van mannen en vrouwen door de straten van Berlijn. (5)

-
- 1) Polizeirevier, 1915,
 - 2) Gruppe Internat. , 1915, in Brinker, pp. 149-150
 - 3) Brinker, pp. 25-26
 - 4) Protest einer Frauendelegation, 1915,
 - 5) Maifeier, 1916, in Brinker, pp. 211-223

2.7 Van nationaal tot nationaal-socialistisch : de BDF 1919-1933

De Bund Deutscher Frauenvereine (BDF) (1) deed wel aan vredeswerk, maar heel voorzichtig. De nationalistische geest bleef immers hangen, en men werkte verder in een "volkse geest": het vaderland primeerde boven internationalistische idealen. De eerste uitnodiging van de internationale vrouwenbonden werd door de BDF afgewezen : deelname zou onverenigbaar zijn met de waardigheid van de Duitse vrouw. Eerst vanaf 1922 werd weer naar toenadering gezocht met de internationale organisaties op voorwaarde "dat de nationale arbeid steeds gaat voor de internationale".

Men bleef in de houding volharden, ook al omdat Gertrud Bäumer, de leidende figuur, sceptisch stond tegenover mogelijke resultaten van internationaal vrouwenwerk voor ontwapening. Tot welke tweestrijd dit dilemma - de dubbele verantwoordelijkheid als nationaliste én als vrouw - kan leiden, toont ons het commentaar van Gertrud Bäumer over de ontwapeningsconferentie van 1932: "(...) Vrouwenstemrecht en moderne oorlog zijn radikaal onverenigbaar. Als het de vrouwen niet vlug lukt "het wilde veld om te toveren", dan zou er een ogenblik kunnen komen dat vrouwen zich moeten afvragen af ze de plaats niet moeten verlaten waar ze medeplichtig zouden worden". (2)

Dit betekent dus : geen strijd tegen de oorlog met alle middelen, maar in noodgeval terugtrekken van de politieke verantwoordelijkheid. "Een gevaarlijke struisvogelpolitiek", oordeelt Brinkler, "die de Nationaal-Socialisten, die de scepter vlug zullen overnemen, alleen kan plezieren". (2)

En inderdaad, Gertrud Bäumer zette de publikatie van haar tijdschrift "Die Frau" ongemoeid verder, tot op het einde van het Derde Rijk. Haar geschriften werden in 1944 door de Engelse censuur verboden, gezien hun militaristisch karakter.

1) gegevens ontleend uit : Brinker, 1981, pp. 35-36; Remme, 1955, pp. 94-120 en 137-157; Evans, 1976, pp. 235-265

2) geciteerd uit Brinker, 1981, p. 36

2.8. Radicaal-pacifisme : Augspurg en Heymann : 1919-1933

2.8.1. Geweldloosheid.

De novemberrevolutie van 1918 bracht de vrouwen zowel actief als passief kiesrecht. Van nu af kon ze haar ideeën doordrukken langs politieke weg.

Terwijl vele vrouwen uit de BDF zich actief inzetten voor één of andere politieke partij, weigerden de radicale vrouwen zich aan te sluiten bij een politieke groepering : ze wensten neutraal te blijven. (1)

De radicalen waren uit de BDF gezet wegens hun pacifisme gedurende de eerste wereldoorlog. (2) De radicale leidsters, Helene Stöcker, Anita Augspurg en Lida Gustava-Heymann zetten hun pacifistische campagne voort, nu als leden van de Internationale Vrouwenliga voor Vrede en Vrijheid. (3)

In Duitsland bleven ze echter een kleine fractie zonder noemenswaardige invloed. (2)

Wellicht mede omdat hun optreden, in ^{de} woelige tijd die het begin van de Weimar-republiek kenmerkte, enige successen had opgeleverd, bleven ze vasthouden aan het geweldloos verzet. "Man stellt mir sehr häufig die Frage, was ich tun würde, wenn einer die Kanonen gegen mich Richtete und ist dann immer sehr bestaunt, wenn ich sage : "schiessen lassen", " verklaart Heymann, en ze gaat verder : "Es ist meine feste Überzeugung, dass man gegen Gewalt niemals Gewalt setzen soll. Gewalt wird nicht durch Gewalt bekämpft, sie wird entwaffnet durch ein leeres Nichts-Geistesgegenwart - oder durch menschliche Güte" (4)

De sfeer in Duitsland droeg er nochtans niet toe bij om internationale samenwerking populair te maken. De gedwongen ontwapening, het uitsluiten van Duitsland uit de Volkenbond (5), de immense herstelbetalingen die het land ruïneerden - al deze vernederende bepalingen van het Versaille - "diktat" - wakkerden vredelievende sentimenten geenszins aan. Pacifisme - van welke zijde ook gepropageerd - was uiterst impopulair.

1) Remme, 1955, pp. 121-129

2) Evans, 1976, p. 238

3) zie ook deel I, hoofdstuk 3

4) Report, ..., 1921, p. 56

5) tot 1926

Nochtans sloogde de Münchense professor Quidde (1) er in 1929 in een vredeskartel te stichten, waarbij het Deutsche Friedensgesellschaft, de Bund Neues Vaterland, de Liga für Völkerbund, de Bundreligiöser Sozialisten en de WILPF aangesloten waren. Tot het kartel in 1929 uiteenviel, heeft de Vrouwenliga nauw met deze groepen samengewerkt. (2)

Tot hun ontbinding in 1933 stelden de pacifistische vrouwen hun werking onder het motto : "Gewalt durch Verständigung, Hass durch Liebe, Lüge durch Wahrheit .. zu ersetzen." (2)

Dit doel trachtten ze te verwezenlijken met alle mogelijke middelen : bijeenkomsten, voordrachten, oproepen, protestresoluties; tussenkomsten bij ministeries, Rijksdag en regeringen; door muurslogans, pamfletten, brochures, persoonlijke besprekingen met parlementairen Kortom : alles wat een kleine groep zonder massale aanhang kon doen, werd gedaan. (3)

2.8.2 De Duitse sectie van de WILPF.

Uit de massa's bijeenkomsten, resoluties en geschriften halen we nu enkel deze die voor de instelling van de pacifistische vrouwen karakteristiek zijn. (4)

Op het einde van 1918 had de Vrouwenliga aan de arbeiders- en soldatenraden gevraagd de rijksregering van Berlijn naar een andere stad over te brengen en de dominerende Pruisische staat in 4 afzonderlijke bondstaten op te delen. Toen deze eis werd herhaald, verboden de autoriteiten verdere bijeenkomsten om verstoring van de openbare orde te voorkomen. Toen de Ruhr was bezet, bemiddelde Gertrude Baer tussen de Franse en Duitse regering i.v.m. het beëindigen van de passieve weerstand. Dit terwijl de Internationale Vrouwenliga het principe van geweldloos verzet ondersteunde. Deze ambivalente houding moest wel tot misverstanden leiden en dit droeg zeker niet bij tot de populariteit van de pacifistische vrouwen.

De jaren 1925-27 stonden vooral in het teken van de bemiddeling inzake het Pools-Duitse grensconflict. Talrijk waren de acties in 1927 tegen de Duitse bemoeienissen i.v.m. de teruggave van de kolonies : de Liga zag hierin een schending van het zelfbeschikkingsrecht der volkeren en tevens slavernij en uitbuiting.

1) een leidende pacifist en uitgever van pacifistische tijdschriften - Remme, 1955, p. 129

2) Remme, 1955, p. 129

3) idem, , p. 121-129

4) alles uit Remme, 1955, pp. 130-134

In 1928 stond het Kellogg-pact in het middelpunt van haar belangstelling, en in 1929 kende de Anti-Gifgasconferentie te Frankfurt een enorme weerklank.

Uiteraard ging in 1932 veel van haar aandacht naar de Ontwapeningsconferentie, maar de meeste energie moest wel worden besteed aan de strijd tegen het anti-semitisme dat steeds dreigender afmetingen aannam.

Nog éénmaal verkondigde de Liga haar afkeer van het militarisme. Het is dan januari 1933. Een paar weken later komt Hitler aan de macht.

Augspurg en Heymann konden tijdig ontkomen. Tot hun dood in 1943 bleven ze vanuit Zwitserland de strijd voor een betere wereld voortzetten. Helene Stöcker, die aan een hartkwaal leed, kwam via allerlei omzwervingen in de Verenigde Staten terecht. Ook zij overleed in 1943. (1)

2.8.3 Evaluatie.

Men kan niet anders dan bewondering voelen voor deze vrouwen die - met onverwoestbaar optimisme en grenzeloze energie - hun leven in het teken hebben gesteld van de vrede. Ondanks al hun inspanningen waren er haast geen praktische resultaten merkbaar.

Hun werking was tot mislukken gedoemd, omdat ze op geen enkel moment over een achterban beschikten : pacifisme kon in de openbare opinie op weinig sympathie rekenen. Tevens speelde het vooroordeel tegen de werking van de vrouw op politiek gebied een rol. Ook het bovenpartijenstandpunt dat ze onderschreven, leidde tot wantrouwen, zowel van linkse als van rechtse zijde.

In de pers werden ze bestempeld als "onverstandige pacifisten", "burgerlijke utopisten", "sentimentele pacifisten". (2) Volgens Remme, (2) bewijzen deze uitspraken dat ze er niet in slaagden brede lagen van de bevolking voor hun idealen te winnen.

Maar de voornaamste oorzaken voor hun falen zijn volgens ons te vinden in de zware economische crisis en de algemene politieke ontwikkeling : het fabeltje van de mug en de olifant gaat hier duidelijk niet op.

1) Evans, 1976, pp. 264-265

2) Remme, 1955, p. 135

HOOFDSTUK 3 : GROOT-BRITTANIE^N

3.1. De bewegingen voor vrouwenstemrecht.

Wanneer we de houding van de Britse vrouwen tegenover het vredesvraagstuk willen onderzoeken, stuiten we als vanzelf op de vrouwengroeperingen die voor stemrecht opkwamen. (1)

Het oudste en meest respectabele genootschap was de National Union of Women's Suffrage Societies (NUWSS) dat werd opgericht in 1898. De NUWSS stond onder het voorzitterschap van Mrs. Henry Fawcett, de echtgenote van een liberaal politicus. De vereniging kende vooral aanhang bij intellectuele vrouwen uit de middenklasse en ook bij liberale mannen. De NUWSS bereikte dan ook de arbeidersvrouwen niet. Onder de leidende figuren vinden we ook Helena Swanwick en Ethel Snowden, wiens man later een socialistisch minister werd.

In 1903 scheidde zich een groep vrouwen af van de NUWSS, omdat ze ontevreden waren over het gebrek aan concrete resultaten aangaande vrouwenstemrecht. Ze richtten een nieuwe vereniging op : de Women's Social and Political Union (WSPU). De WSPU werd gedomineerd door Mrs. Emmeline Pankhurst en haar lievelingsdochter Christabel.

Na de verkiezingen van 1910 - waar de Liberale Partij een zware nederlaag had geleden - begon de WSPU een sensationele, inventieve en vaak gewelddadige campagne voor het vrouwenstemrecht. Bomaanslagen werden gepleegd, politie-agenten werden in elkaar getimmerd, Velasquez, "Venus" werd beschadigd, zelfs de golfvelden moesten er aan geloven. De reactie van het establishment was minstens even gewelddadig : suffragettes werden gevangen gezet, en tientallen vrouwen die in hongerstaking waren gegaan, werden onder dwang gevoed. Maar de suffragettes - zoals deze vrouwen werden genoemd - gaven niet op.

De hysterie rond de suffragettes schijnt een goede zaak geweest te zijn voor de NUWSS : zij bereikten in 1914 een ledenaantal van 53.000.

Uit de WSPU scheidde zich - uit protest tegen de gewelddadige acties en tegen de dictatuur van de Pankhurst's - op initiatief van Mrs. Despard de Women's Freedom League af, die, hoewel geweldloos in haar tactieken, toch militant van opstelling was.

Een tweede dochter van Emmeline Pankhurst, Sylvia, was het niet eens met de groeiende vijandigheid van haar zuster en moeder tegenover de arbeidersklasse. Sylvia richtte de East London Women's Suffrage Federation (ELWSF) op, die vooral actief was in de achterbuurten van Londen's East End.

1) zie o.a. Pankhurst, 1977, pp. 22-26;
Mitchell, 1965, pp. 13-20.

3.2 De Eerste Wereldoorlog.

=====

INLEIDING :

Toen Groot-Brittannië Duitsland de oorlog verklaarde, leefde heel Engeland meteen in een oorlogsgroes. Bertrand Russell maakte de voorzichtige schatting dat circa 90% van de bevolking door de koorts was aangegrepen. (1). Het spreekt vanzelf dat ook de vrouwen zich niet onbetuigd lieten. De algemene houding varieerde van een extreem militarisme tot een loyaal patriottisme, van "we hebben de oorlog niet gewild, maar nu hij er eenmaal is, kunnen we maar best helpen om hem binnen de kortste keren te winnen". Slechts een kleine minderheid bleef zich tegen de slachtpartij verzetten.

1) Russell, 1978, p. 12

3.2.1. De patriottische reflex.

A. Emmeline en Christabel Pankhurst (1)

Van Emmeline en Christabel kon uiteraard niet verwacht worden dat ze zich afzijdig zouden houden van het krijgsgewoel. Vurige naturen als zij, waren óf enthousiast pro óf fanatiek contra.

Ze kozen de kant van de regering, dit om een tweetal redenen. Christabel, die er genoeg van had steeds weer achter de tralies te belanden, had asiel gekregen in Frankrijk en daar een aantal vriendschappen opgebouwd. Bijgevolg was ze om sentimentele redenen sterk pro-Frankrijk. De andere reden was eerder van strategische aard. Duitsland stond immers voor Pruisisch militarisme en anti-feminisme. Een Germaanse overwinning zou het begeerde stemrecht niet dichterbij brengen, wel integendeel.

Emmeline maakte propaganda voor het inzetten van vrouwen in de industrie en begon aan een nauwe samenwerking met de voormalige vijand, Lloyd George, die in 1916 premier werd.

Ook Christabel werd ingezet voor propaganda - doeleinden. Zij reisde het land af om vrijwilligers te recruteren. Die taak was haar - bevestigd spreekster - op het lijf geschreven. Pathos en bloeddorstigheid kenmerkten haar redevoeringen, hoewel mannelijke propagandisten hierin waarschijnlijk niet voor haar onderdeden.

Enige mannenhaat was haar niet vreemd : "(...) For that which has made men from generations past sacrifice women and the race to their lusts is now making them fly at each other's throats (...)". (2)

1) Mitchell, 1965, pp. 13-55; Pankhurst, 1977, pp. 592-609

2) geciteerd uit Mitchell, 1965, p. 47

B. Mrs. Fawcett.

Oorlog was een soort paradox, meent Mitchell (1) Het was het produkt van het blunderen van de mannelijke politiek, van mannendenken. Het zou nooit zijn voorgevallen indien de vrouwen iets te zeggen hadden in de politiek. Maar de oorlog was er nu eenmaal, en op de vrouwen rustte de taak hem een beetje meer draagbaar te maken. Bovendien leefde sterk de gedachte dat als de vrouwen haar gelijke rechten opeisten, ze nu de kans moesten aangrijpen om te bewijzen dat ze het burgerschap waard waren.

Mrs. Fawcett zette een "Women's Interest Committee" op, dat als doel had het land er van te overtuigen dat de vrouwen even goed het werk van de gemobiliseerde mannen konden doen en dat er terzelfdertijd op lette dat vrouwen niet werden onderbetaald. (2) Hevig was haar reactie op het pacifisme in eigen rangen. Zo werden Catherine Marshall en Crystall Macmillan uit de NUWSS gestoten omdat ze hadden deelgenomen aan het Haagse vrouwenvredecongres in 1915. (3)

C. De National Council of Women. (4)

De National Council of Women, kreeg te kampen met tweedracht in haar rangen : enerzijds was er de sterk patriottische houding die heerste in tal van de samenstellende verenigingen, anderzijds wilden sommigen vasthouden aan de internationalistische principes van het ICW. Tenslotte werd een resolutie aanvaard, waarin gesteld werd dat het NCW zijn krachten zou wijden aan het voorbereiden van de atmosfeer waarin een durende vrede mogelijk zou worden. (5)

Tijdens de oorlogsjaren trachtte de NCW iets te doen "to promote intelligent opinion, right judgment and an atmosphere of goodwill" en met dit doel werden spreekbeurten gehouden. Men besteedde ook aandacht aan de miserabele toestanden die heersten in de kampen waar vreemdelingen waren geïnterneerd. Vanaf 1917 boog de vereniging zich over de gedachte van een Volkenbond, en hoe die zou moeten werken. Zowel de doelstellingen en werkingsmechanismen als de economische aspecten van de Volkenbond werden belicht.

Een resolutie t.v.v. de Volkenbond op het jaarlijks congres in oktober 1917 werd aanvaard, evenwel niet met de vereiste tweederde meerderheid. Een jaar later had de idee blijkbaar wel ingang gevonden, want toen werd ze bijna unaniem aangenomen.

1) Mitchell, 1965, p. 34

2) Marwick, 1977, p. 27

3) Pankhurst, 1977, pp. 592-609

4) A short account ..., 1935, pp. 2-4

5) idem , p. 2

3.2.2. De linkse vrouwen : welzijnswerk en pacifisme.

In tegenstelling tot leidende Duitse pacifisten als Heymann en Augspurg, die weigerden ook maar iets te doen om de door de mannen veroorzaakte ellende te verlichten, waren er in Engeland een aantal vrouwen die welzijnswerk met pacifistische overtuigingen konden verzoenen, omdat ze onder de arbeiders leefden en werkten en dagelijks met de meest schreeuwende mistoestanden in aanraking kwamen.

A. Sylvia Pankhurst.

Samen met haar "luitenant" Norah Smyth werkte Sylvia onder het proletariaat in de East End. Vanuit haar socialistische overtuiging bestreed ze de oorlog, maar toen hongerige moeders aan haar deur om hulp kwamen smeken, besloot ze dat er meer nodig was dan pacifistisch verzet. (1)

Ze vervoegde George Lansbury in het Bow Committee, dat vnl. middenklasse - mannen in zijn rangen telde; de weinige vrouwen die er de arbeidersvrouwen vertegenwoordigden, waren zelf niet uit arbeidersmiddens afkomstig. (2) Het Bow Committee wenste zich echter niet bezig te houden met acties op grote schaal. Sylvia begon er dan maar zelf aan. Onder de realisaties waren o.o. melkindustrie, een goedkoop restaurant, een speelgoedfabriek met crèche die werkte volgens Montessori-methodes, en 4 klinieken voor moeders en baby's, dit laatste omdat meer en meer plaats in de hospitalen werd ingenomen door gewonde soldaten. De sterfte aan het front bedroeg in dat eerste jaar 2,5%, de kindersterfte echter liep op tot 12,58. (2)

Intussen was Sylvia tot de Britse sectie van de Women's International Ligue for Peace and Freedom (WILPF) getreden.

Ze steunde deze organisatie vooral omwille van haar internationalistische houding, hoewel ze zelf vond dat haar eigen organisatie op politiek vlak verder stond dan de vaak te weinig praktische, te formalistische WILPF-vrouwen. Het kwam tot een conflict toen de Britse afdeling van de WILPF Britse vrouwen van buitenlanders uitsloot van het lidmaatschap. (3)

1) Mitchell, 1965, pp. 271-273

2) idem , pp. 278-282

3) Pankhurst, 1977, pp. 594-608

Het tijdschrift van de ELWSF, de "Dreadnought", (het slagschip), publiceerde regelmatig aanvallen tegen het militarisme, tegen registratie en - later - tegen dienstplicht : "Conscription means immorality, venereal disease for youth, smaller allowances for dependants". (1) en de moeders werden opgeroepen zich er met al hun krachten tegen te verzetten. Toen na een meeting in Hyde Park Sylvia's medestander Melvina Walker was gearresteerd, reageerde Sylvia hierop met een fel artikel waarin ze het feit aankloeg dat Engeland dagelijks 6 miljoen pond uitgaf aan de oorlog terwijl in East End kindjes stierven van de honger.

In het nummer van 6 oktober 1917 eiste ze een vredesreferendum onder alle troepen aan het front. Het tijdschrift werd in beslag genomen. (2)

De verhouding met de 2 andere Pankhursts, Emmeline en Christabel, bereikte een historisch dieptepunt na de Bolsjewistische Revolutie. Waar de revolutie Emmeline en Christabel met hevige afkeer vervulde, stemde ze Sylvia tot optimisme : nu zou de orde in de rest van Europa ook wel snel omvergeworpen worden. (2)

Emmeline, die het diep betreurde dat ze het haar dochter niet kon beletten de naam Pankhurst te dragen (3), was sterk begaan met het lot van de "kleine landen". Sylvia meende dat het gemakkelijk was op te komen voor obscure staatjes in de Balkan, omdat de Britse belangen daar niet op het spel stonden. "Britse soldaten die verplicht worden te vechten voor de Tsjechische onafhankelijkheid, kunnen ook gedwongen worden te vechten tegen de Ierse of Indische onafhankelijkheid." (4)

Sylvia ging spreken in de industriegebieden van het land, waar ze sprak over de ongelijke voedselverdeling in Groot-Brittannië, de gevaren van de geheime diplomatie, en waar de massale nationalisatie van de Britse industrie eiste zonder schade-loosstelling. Dit laatste leverde haar een gerechtszaak op. De boete, 50 pond plus de kosten van het proces werd betaald door de mijnwerkers van Derbyshire. (5)

1) Mitchell, 1965, p. 289

2) idem , p. 284-297

3) Pankhurst, 1977, p. 595

4) geciteerd uit Mitchell, 1965, p. 289

5) idem , pp. 290-297

B.Charlotte French Despard. (1)

Charlotte Despard, stichtster van de Women's Freedom League, was een vreemde verschijning : hoewel 70 jaar oud in 1914 had ze de krachten van een jonge vrouw; was principieel vegetarisch en voerde propaganda voor "hygiënische" kleding.

Toen de oorlog uitbrak werd ze pacifiste, maar haar pacifisme had nogal wazige grondvesten, was van het "spirituele" soort : "We know that there is a force in the long run more patient than armies or navies. It is spiritual. It manifests itself in the love which binds life to life (...)" (2) De strijd tegen de oorlog moest dan ook geestelijk zijn i.p.v. manu militair. Vrouwen en arbeiders droegen, in haar visie, een enorme verantwoordelijkheid. Als deze de handen ineensloegen en weigerden te haten, dan het lag het in hun macht de oorlog te beëindigen.

De spirituele krachten lagen vnl. in de arbeiders en in de vrouwen, en zolang deze rechteloos bleven, "we shall have these epidemics of armed strife, this war hysteria." (3) Trouwens arbeiders hebben niets van doen met deze oorlog "A big Britain - what is that to us? What is it to the myriads whose lives are spent in close factories and sunless cowits? (...)" (4)

De oorlog was in haar opinie het resultaat van sociale onrechtvaardigheid en blindheid in elk van de strijdende naties.

Despard's vage spiritualistische ideologie belette haar niet praktisch werk te doen. Van in den beginne vervoegde ze Sylvia Pankhurst bij het stichten van de "Ligue of Rights for Soldiers' and Sailor's Wives and Relation", dat een pensioenregeling aan oorlogsweduwen trachtte te bekomen. Ze concentreerde zich vooral op haar netwerk van sociale dienstverlening. Haar WFL's "Women's Suffrage National Aid Corps" deed al wat het kon om arbeidersgezinnen te beschermen. Het werk dat ze deden was vergelijkbaar met dat van Sylvia, maar de WFL had meer geld, relaties en ervaring. Ze organiseerden melkbedelingen, verkochten goedkope kinderkleding, richtten een speelgoedfabriek en kindertehuis op, en dreven een goedkoop vegetarisch restaurant.

1) Mitchell, 1965, pp. 301-308

2) geciteerd uit Mitchell, 1965, p. 303

3) idem , p. 305

4) idem , p. 307

De socialistische houding vinden we ook terug bij de "Women's Peace Crusade". Opgericht op 10 juni 1977, won de Crusade snel aan invloed. In meer dan 100 afdelingen werden duizenden buttons verkocht en tienduizenden pamfletten verspreid. Ook werden er "Children Peace Processions" georganiseerd, waar kinderen getooid werden met bordjes "I Want my Daddy". De Crusade had veel aanhang onder de arbeidsters, hetgeen niet toevallig samenviel met het verschijnen van Mrs. Despard in de leiding. Ook Ethel Snowden en Helen Crawford, een voormalige suffragette en linkse socialiste, verleenden hun medewerking.

3.2.3. Vrouwen in gemengde verenigingen.

Niet alle leden van Mrs. Fawcetts NUWSS waren het eens met de patriottische koers die haar leiding voer. Bij deel van de achterban hadden er steeds sterke pacifistische gevoelens geleefd, en een aantal vrouwen stapten dan ook over naar pacifistische en "no-conscription" - organisaties. (1)

A. De Union of Democratic Control.

Op 17 november 1914 werd te Londen de Union of Democratic Control (UDC) opgericht, vanuit het geloof dat een democratische controle van de buitenlandse politiek Engeland uit de oorlog zou kunnen houden. De UDC was de leidende pacifistische vereniging van 1914 tot 1923, maar eerder door hun invloed in social. en radicale kringen dan door hun ledental. (2)

De UDC kwam op voor 4 punten : zelfbeschikkingsrecht der volkeren, democratische controle op de buitenlandse politiek en afschaffing van geheime verdragen, oprichting van een internationaal arbitragehof, ontwapening en nationalisatie van de wapenindustrie. (3)

Drie feministen zijn te vinden in hun rangen : Ethel Snowden, Helena Swanwick kwam : in het uitvoerend comité, Mrs. Pethick-Lowrence werd ere-schatbewaarster.

1) Marwick, 1977, p. 145

2) Ceadel, 1980, p. 319

3) Swanwick, 1915

Als zovele vrouwen in die tijd was Helena Swanwick (1) de mening toegedaan dat in oorlogstijd de voornaamste functie van de vrouw er in bestond de knoeiboel van de mannen op te ruimen.

Maar in tegenstelling tot bevoorbeeld Emmeline en Christabel Pankhurst meende ze dat dit moest gebeuren door het goede voorbeeld te geven, door het maken van een blouwdruk van een rechtvaardige, realistische en durende vrede.

Uit een in 1915 verschenen tractaat (1) blijkt duidelijk dat Swanwick de oorzaken van de oorlog vooral op het geestelijk vlak situeert. Op de vraag waarom mannen zo graag oorlogje spelen ziet ze als mogelijke motieven : de eer, drang tot domineren, angst, onverschilligheid en liefde tot gevaar, zucht naar avontuur. Vrouwen bezitten deze eigenschappen niet. Het interessant te zien hoe ze de link legt tussen oorlogszucht en vrouwenonderdrukking.

De onderliggende ideologie van machts suppressie geeft ze de naam "Prussianisme" : politieke macht moet steeds in de handen blijven van diegene die zijn wil kan opleggen. Wie dat niet kan (kleine landen, vrouwen), kan nooit politieke macht hebben. Zodoende moeten vrouwen in een militaristische maatschappij in een ondergeschikte positie worden gehouden, als baarmachines (en slaven) om het verlies aan mannenlevens goed te maken. Hoe meer mannen sneuvelen op het slagveld, hoe slechter de positie van de vrouw is.

Mannen en vrouwen moeten de strijd voor de vrede samen voeren, vindt zij.

B. No Conscription Fellowship. (NCF)

De NCF, gesticht in november 1914, was het meest militante hart van de dienstweigeraars. Op aandringen van zijn vrouw Lilla had Fenner Brochway, een overtuigd socialist en uitgever van de Independent Labour Party die de oorlog als een verraad van de principes vanuit broederschap en van de ware belangen van de arbeidersklasse zag de NCF opgericht. De NCF behoorde tot het humanistisch pacifisme, dat het dragen van wapens afwees omdat ze menselijk leven als heilig beschouwden. Voorzitter was Clifford Allen, een jonge socialist en agnosticus, hoewel er onder de leden ook veel Quakers waren. (2)

1) Swanwick, 1915

2) Ceadel, 1980, p. 31

De administratieve efficiëntie was voor een groot deel te danken aan Catherine Marshall (1), die als parlementair secretaris voor de NUWSS reeds haar sporen had verdiend.

Hoewel overtuigde pacifiste en absolutioniste, gebruikte Marshall haar invloed voor het bepleiten van een gematigder politiek.

Degenen die de autoriteiten wilden bestrijden door stakingen en voedselstakingen waren, in haar visie, misleid. Ze was bang dat de NCF door deze radicale methodes het laatste beetje sympathie bij de publieke opinie zou verspelen. Aangezien de bestaansreden van de NCF lag in het bestrijden van dwang, mochten de leden zelf geen methodes gebruiken die gebaseerd waren op psychische druk. Sylvia Pankhurst vond het verkeerd de paar drukingsmiddelen die nog mogelijk waren, af te wijzen, maar ze kon Marshall niet overtuigen.

Marshall reorganiseerde het archief van de NCF, waar dossiers van zestienduizend dienstweigeraars bewaard werden, en onderhield contacten met sympathiserende parlementsleden (o.a. Ramsey Macdonald en Philip Snowden), maar aarzelde niet haar reputatie op het spel te zetten door dienstweigeraars te helpen ontkomen aan arrestatie.

Toen Fenner Brockway in 1916 in de gevangenis terecht kwam, nam ze zijn functie van secretaris over, en toen, in mei 1916, 30 dienstweigeraars naar Frankrijk zouden worden gezonden, en aldaar zodoende de doodstraf wegens desertie riskeerden, was het Catherine Marshall die de nodige diplomatische stappen ondernam.

Dienstweigeraars verkeerden in de gevangenis in een weinig benijdenswaardige positie : ze moesten niet op de sympathie van de autoriteiten rekenen en konden zich aan een brutale behandeling verwachten. 71 onder hen stierven, door ziekte of zelfmoord, en velen hielden een beschadigde gezondheid over aan hun verblijf in gevangenis

Van staatswege trachtte men de NCF te onthoofden door leiders als dienstweigeraars gevangen te zetten, en vanaf 1916 kwam de leiding dan ook meer en meer in handen van vrouwen.
(2)

1) Mitchell, 1965, p. 333-337

2) idem , p. 338-346

Violet Tillard, een suffragiste, leidde een afdeling van de NCF die familieleden van dienstweigeraars materiële en morele hulp bood. In 1917 werd ze algemeen secretaris van de NCF.

Lydia Smith, een jonge onderwijzeres uit een Quaker gezin, zorgde voor het journalistieke werk : ze gaf vanaf 1916 het weekblad "The Tribunal" uit, en onderhield contacten met de pers, verspreidde tractaten. Een bondgenote van Silvia Pankhurst, Joan Beauchamp, vervoegde haar dra.

Met één been in de illegaliteit, voortdurend bedreigd met vervolging, intimidatie door Scotland Yard, inbeslagname van hun uitgaven.

Van persvrijheid was er weinig sprake.

Maar "The Tribunal" bleef verschijnen. De politie, die niet geloofden dat Smith, Beauchamp en Tillard werkelijk de leiding van de NCF in handen hadden - het waren maar vrouwen - zorgde voor hilariteit toen ze Joan Beauchamp in 1918 voor de rechtbank daagden, met de aanklacht dat ze valselijk haar naam als uitgeefster van de Tribunal gebruikte. Toen ze volhield dat zij wel degelijk de meesterdrukker was, kon deze aanklacht niet behouden worden. De zaak sleepte zich voort tot 1920, toen ze veroordeeld werd tot 3 weken.

Lydia Smith en Violet Tillard verschenen ook voor de rechtbank omdat ze geweigerd hadden bepaalde informatie door te geven, maar Lydia Smith werd vrijgesproken omdat ze er zo jong en duidelijk onschuldig uitzag. De "rijpere" Tillard kreeg 2 maanden.

C. De Fellowship of Reconciliation.

Op Kerstnacht 1914 hielp Maude Royden de Fellowship of Reconciliation (FOR) stichten. De FOR behoorde tot de christelijk-pacifistische stroming, werd voornamelijk door Quakers en non-conformistische christenen bevolkt, maar er viel een socialistische ondertoon te bespeuren. (1)

Maude Royden kwam uit de stal van de NUWSS, en werkte dus het beste in comitees en op diplomatiek vlak. Ze had nogal utopische denkbeelden, steunde de oproep van Lucy Thourmaian, en nam diens idee van een Peace Army in de dertiger jaren terug op.

1) Ceadel, 1980, p. 319

Zo lanceerde ze een oproep aan de vrouwen om zich voor trainen met troepentransport te werpen. (1) Ze zette zich fel af tegen de isolationalistische neiging die te bespeuren viel in pacifistische middens : "We peace people have made of peace a dull, drab, sordid selfich thing - neutrality (...)." (2)

Het christelijk-revolutionair orgaan van de FOR "The New Crusader" werd - nadat de stichter Welloch was aangehouden - uitgegeven en gefinancierd door een Quakerschrijfster, Theodora Wilson, die in de oorlog socialiste was geworden. De groep rond de Crusader speelde na de oorlog een belangrijke rol bij het oprichten van de No Mor War beweging. (1)

1) Ceadel, 1980, pp. 51-52

2) geciteerd uit Mitchell, 1965, p. 313

3.3. Van 1919 tot 1933

=====

INLEIDING :

Zoals in de rest van Europa, kwam ook Groot-Brittannië sterk gehavend uit de oorlog. Enorme schulden op de betalingsbalans, hoge werkloosheid, gebrekkige huisvesting en een griep-epidemie die 150.000 slachtoffers opeiste, het droeg allemaal niet bij tot Engeland's glorie en welvaart.

In 1919 vaardigde de regering van Lloyd George een wet uit die het stemrecht gaf aan de mannen, en aan vrouwen boven de 30. Pas in 1927 kregen vrouwen vanaf 21 jaar stemrecht.

3.3.1. De linkse vrouwen

Een aantal vrouwen uit de stemrechtbeweging stelden zich candidaat voor een parlamentszetel.

A. Sylvia Pankhurst.

Sylvia Pankhurst, die een sterke afkeer had van de reformistische politiek van de Labour Party, weigerde een aanbod om als Labour candidate op te komen. (1) Ze zette haar eigen partijtje op, de "Workers' Socialist Federation", dat eerder gauchistisch getint was en vnl. aanhang had in de East End, een Londense arbeiderswijk. (2) Tijdens de oorlog had ze in East End een stukje van haar droom van het arbeidersparadijs kunnen realiseren: "Humanity will rise above the present competitive struggle for existence, assuring the necessities of life to everyone of its members as a matter of course, creating a world policy to cater for the needs of a world people. In that day the sad East End shall be joyous and beautiful as the Elysium of the Greeks and wars shall be no more". (3)

De kloof binnen de familie Pankhurst werd nog dieper toen Emmeline en Christabel het land doortrokken en meetings hielden om een anti-blscjewistische inval in Rusland te eisen. Hiermee steunden ze de liberalen en conservatieven die ernstige plannen in die richting koesterden.

Als één der eerste Britten reisde ze naar Sovjet-Rusland, alwaar ze met Lenin ging discussiëren en het tweede congres van de Derde Internationale bijwoonde. Toch weigerde ze aan te sluiten bij de communistische partij en ze zou dan ook één van de doelwitten in Lenin's "Het linkse socialisme: een kinderziekte van het communisme" geweest zijn. (3)

Sylvia, die in Italië gestudeerd had, was van in den beginne een bittere opponente van het Italiaans fascisme. Ze zag dat als de negatie van alles waarvoor ze ooit had gewerkt en als een fundamentele bedreiging van de wereldvrede. Ze behoorde tot de stichters van de "Society of Friends of Italian Freedom" en van het "Women's International Matteotti Committee". (4) Ze werd dan ook persoonlijk door Mussolini aangevallen in diens geschriften.

1) Mitchell, 1965, p. 369

2) Michielsen, 1980, p. 175

3) Pankhurst, 1977, inleiding

4) Matteotti: Italiaans socialistisch parlamentslid; vermoord door de fascistische militia.

Hoewel ze een tegenstandster was van de eerste wereldoorlog, was ze er van bij de aanvang van overtuigd dat het fascisme enkel kon worden neergeslagen met de wapens. Ze was dan ook fel gekant tegen de "Applasement"politiek van de dertiger jaren.

Na de tweede wereldoorlog bracht ze haar oude dagen door in Ethiopië, waar ze in 1960 overleed.

B. Mary Macarthur (1)

Mary Macarthur had onder de arbeiders een enorme populariteit verworven, die te danken was aan haar onvermoeide inzet in de strijd voor betere werkvoorwaarden in de industrie. Ze kwam op als Labour-candidate, en één van haar thema's was de behoefte aan een rechtvaardige en onwraakzuchtige vrede. "I would rather lose a thousand seats than be party to a settlement containing the seeds of future war". (2)

Volgens haar opvattingen moesten volwassenen er naar streven om voor hun kinderen een wereld op te richten die bevrijd was van haat en onrechtvaardigheid.

Haar eigen driejarige dochterje, Nancy, figureerde in de campagne. Er was een foto van de kleine Nancy met de tekst dat Mary opkwam voor gelijke kansen voor Elk kind. Ondanks de steun en toewijding van arbeiderszijde werd ze niet verkozen. Ze moest het nipt afleggen tegen een mannelijke kandidaat.

Ze werkte dan in de vakbonden en de nieuwe "International Labor Organization" aan haar idealen van sociale rechtvaardigheid en internationale samenwerking.

C. Mrs. Pethick-Lawrence (1)

Mrs. Pethick-Lawrence aanvaardde een Labour aanbod in Manchester enkel om op deze wijze haar WILPF-principes te kunnen uitdragen. De enige hoop om een tweede wereldoorlog te voorkomen zag ze in een weloverwogen en grootmoedige vrede, en ze bepleitte onafhankelijkheid voor Ierland en Indië.

Het was bijna als preken in de woestijn, in een land dat bezeten was door oorlogskoorts. Politici en kranten bevordende de gedachte dat Duitsland alle kosten van de oorlog moesten dragen en moesten bijdragen tot een hogere levensstandaard voor de overwinnende massa's. Noch Despard noch Pethick-Lawrence kwamen in het Lagerhuis. Pethick-Lawrence kwam in april 1919 in het nieuws toen ze - als in haar suffragette - tijd geëscorteerd door soldaten van Traf. Square naar Downing Street marcheerde, deze keer met een resolutie waarin ze de opheffing van de hongerblokkade tegen Duitsland eiste.

1) Mitchell, 1965, pp. 371-382

2) geciteerd uit Mitchell, 1965, p. 373

3.3.2. Het feministisch pacifisme

A. De kwestie Ierland. (1920-1921)

Dra was er weer werk aan de winkel voor de pacifisten, deze keer in Ierland, waar het geweld tussen de opstandelingen en de Britse bezettende troepen in stijgende lijn ging.

De harde repressie, ingeluid door de beruchte "Black and Tans" in 1920, veroorzaakte een uitbarsting in Ierland en protest in de Britse liberale opinie.

In oktober van dat jaar zond de Britse afdeling van de Women's International League for Peace and Freedom (WILPF) een missie naar Ierland om de feiten te onderzoeken.

Onder hen vrouwen van het kaliber van Dr. Catherine Chisholm, Helen Swanwick en Ellen Wilkinsor.

Hun conclusie was duidelijk : aangezien bij de algemene verkiezingen van 1918 meer dan 70% van de bevolking voor Sinn Fein had gestemd, kon de Britse regering enkel "pretend to govern by force and fraud, leading to the moral insury of Great Britain and the insury of her reputation throughout the word". (1)

De missie bepleitte een onmiddellijke vrijlating van de Ierse politieke gevangenen; gewapende troepen moesten worden teruggetrokken; het bestuur moest in handen komen van lokale verkozen raden.

Dit rapport van de WILPF vormde de basis voor een extensieve propaganda voor de Britse sectie, in samenwerking met de "Peace with Ireland" raad.

Lloyd George, die Catherine Marshall's deskundigheid op prijs scheen te stellen, vroeg in 1921 haar advies i.v.m. de Ierse kwestie. Tevens werd haar raad gevraagd m.b.t het bestrijden van de Russische hongersnood en de economische situatie op het Europese vasteland. (2)

In de twintiger jaren geraakte het pacifisme wat op de achtergrond.

B. DE GROTE MANIFESTATIES (1926-29)

Tegen het einde van de twintiger jaren kwam er weer wat schot in de zaak, toen in januari 1926 de "Peace Pilgrimage" raad ontstond, door het samenwerken van 28 organisaties, waaronder de WILPF en de International Council of Women. (3)

Doel was het opzetten van een nationale "peace pilgrimage" achter het banier van "Law not War". De objectieven waren tweevoudig : drukking uitoefenen t.v.v. een Wereldontwapeningsconferentie, en de Britse regering dwingen tot het ondertekenen van de Optional Clause (4) van het Internationaal Gerechtshof.

1) Bussey & Tims, p.40

2) idem , p. 42

3) Bussey & Tims, 1965, pp. 82-86
A short account ..., 1935, pp. 5-6

4) i.e. de verplichte jurisdictie in alle geschillen aanvaarden

Hoewel op dat moment(1) een algemene staking het land verlamde, startte de Pelgrimage toch in mei langs zeven grote routes die van Noors-Schotland over Land's End, East, East Anglia en Zuid Wales naar London voerden. Een duizendtal meetings werden gehouden in steden en dorpen langs de baan, en op 18 juni bereikte een eerste groep London.

De volgende dag werd een erg succesvolle meeting in HydePark gehouden, waar 22 sprekers van alle politieke fracties hun steun aan de doelstellingen van de manifestatie betuigden.

Voor één keer had de pers een vredesaktie positief geëvalueerd, en heel Engeland werd overspoeld door een golf van vredesliefde.

Een delegatie met onder andere Swanwick en Royden werd door Chamberlain, minister van buitenlandse zaken ontvangen. Die wou niets anders dan enkel wat vage beloften geven. De ontwapeningsconferentie vond pas plaats in 1932.

In 1928-1929 sloegen een aantal Amerikaanse en Britse vrouwenorganisaties de handen in elkaar om de ondertekening van het Kellogg pact en van de Optionel Clause te vragen. Verdere eisen waren arbitrage, ontwapening en ontruiming van het Rijnland. Onder de naam "Women's Reace Crusade" voerden ze een campagne voor een "Parliament of Peacemakers", dit onder het competente leiderschap van Agatha Wilkinson, een WILPF-lid en Quaker die later internationaal bekend werd voor haar aandeel in de beweging voor Indische onafhankelijkheid.

De Crusade kwam weer in het nieuws in 1930, toen in London de Naval Disarmement Conference plaatsvond. Een afvaardiging van Britse, Amerikaanse, Japanse en Franse vrouwen werd ontvangen door Ramsay Macdonald - die voorzitter was - en door de gedelegeerden van een aantal betrokken landen.

C. Het falen van geweldloosheid (1930-1933)

De Britse vrouwen bleven vasthouden aan een politiek van onderhandelingen en arbitrage, hierbij geleid door de rede. Revolutionair verzet heeft in Groot Brittanië nooit aanhang gehad, geweldloosheid was het motto. Hervormingen zouden er komen door politieke druk, en het geloof van de Britten in de parlementaire democratie was haast roerend te noemen, zelfs in het linkse kamp. Terwijl Franse en Duitse vrouwen economische maatregelen eisten tegen het opkomende nazisme, bleven de Angelsaksen geloven in het gesprek, een "gentlemanlike" houding.

1) In de lente van 1926

Er waren een paar uitzonderingen op deze regel, maar zelfs zij bleven heel gematigd in tegenstelling met haar zusters op het vasteland.

Maude Royden (1), een christen-pacifiste en leidende figuur in de "Fellowship of Reconciliation", kwam met het idee van een "Peace Army", die een menselijke barrière zou moeten vormen tussen de Chinese en Japanse legers die elkaar in Mandsjoerije bevochten in 1932 (1).

De idee sloeg wel aan bij een aantal radikale elementen, maar het plan vond geen doorgang, temeer daar de Britse regering zeer huisverig stond ten overstaan van soortgelijke akties.

Royden trachtte in de late dertiger jaren haar geloof in het absolutistisch pacifisme te bewaren door te geloven dat economische maatregelen een nieuwe oorlog konden voorkomen.

Helena Swanwick werd afgevaardigde in de Volkenbond. Toen in 1934 de ontwapeningsconferentie een complete mislukking was, trok ze zich terug in een extreem isolationistische houding. Ze was tegen unilaterale ontwapening, radikaal tegenstandster van alle soorten sancties, en stond sceptisch ten overstaan van geweldloosheid (2).

De machtsovername van Hitler had trouwens voor een grote schok gezorgd in de Britse pacifistische beweging. Men had zich te lang bezig gehouden met het tonen van afschuw ten overstaan van de oorlog, terwijl nu een veel urgenter probleem opdook : hoe voorkomen we een nieuwe oorlog ?

Theoretische discussies over de rol van de pacifisten in een revolutionaire crisis hadden voor tweespalt gezorgd tussen uiterst linkse en Labour-fracties in de "NO MORE WAR Movement", en men was dringend aan herbronning toe (3).

Een nieuwe massabeweging ontstond in 1935 met de beweging van Sheppard. Maar toen was het al te laat, erg laat...

1) Ceadel, 1980, p. 93

2) Ceadel, 1980, p. 152

3) Ceadel, 1980, p. 122, 158

HOOFDSTUK 4 : NEDERLAND

4.1. De Eerste Wereldoorlog.

INLEIDING :

Wat Nederland betreft, hebben we ons moeten beperken tot hetgeen in België over dit onderwerp te vinden is. Ongetwijfeld moet er nog veel meer te ontdekken zijn in het Internationaal Archief van de Vrouwenbeweging en in het Instituut voor sociale Geschiedenis te Amsterdam, alsook in de blibliotheek van het Vredespaleis te Den Haag.

4.1.1. De Bond van Sociaal-Democratische Vrouwenclubs.

De Bond van Sociaal-Democratische Vrouwenclubs zat altijd in een min of meer dubbelzinnige situatie gewrongen : enerzijds moest men trouw blijven aan de partijlijn van de SDAP, (1) anderzijds week men - vooral i.v.m. vrouwenvraagstukken - sterk af van de leiding, die een Vrouwenclub wel een aardig idee vonden. Zolang zij er zich maar toe beperkten leden te werven voor de Partij en zich met typisch "vrouwelijke" problemen bezig hielden zoals naaikransjes en scholing van vrouwen. (2)

Binnen de Bond heerste er echter een sterk anti-militaristische mentaliteit, en de vrouwen namen dan ook vaak een radicaler standpunt in dan de meerderheid binnen de SDAP (3) Hoewel (het grootste deel van) de aandacht aanvankelijk toegespitst was op de strijd voor het algemene stemrecht en voor de verbetering van de economische toestand van de arbeidersvrouw, toch publiceerde Carry Pothuis-Smit (4) vanaf 1912 - toen de oorlogsdreiging in de lucht hing - regelmatig antimilitaristische artikelen in "De Proletarische Vrouw", wat haar niet overal in dank werd afgenomen. (3)

Toen in 1914 de SDAP mee de mobilisatiekredieten goedkeurde en een "Godsvrede" in acht nam, heerste daar in de vrouwenbeweging ongenoegen over. De Bond besloot de Vrouwendag in 1915 volledig in het teken van de vrede te zetten, en plande een betoging en bijeenkomst in het Concertgebouw te Amsterdam, waarop socialistische vrouwen uit de oorlogvoerende landen aanwezig zouden zijn. Zo ver kwam het niet, maar de betoging waaraan 5000 vrouwen deelnamen wekte wel de toorn van de partijleiding. Dit plus het feit dat bepaalde artikelen van Pothuis niet overal in dank werden afgenomen, leidde tot ernstige meningsverschillen op de jaarvergadering van de Bond in april 1915 omtrent de vraag of de vrouwenorganisatie een eigen politiek standpunt mocht innemen. (5) Sommigen meenden van wel, anderen van niet, en men kwam niet tot een eensluitend besluit.

-
- 1) Sociaal-Democratische Arbeiderspartij, vanaf 1945 Partij van de Arbeid.
 - 2) zie o.a. Jansz, 1983 en Holtrop, 1979
 - 3) Jansz, 1983, pp. 57-58
 - 4) de eerste vrouw in de Eerste Kamer (1920-1937)
 - 5) Jansz, 1983, pp. 57-58

Intussen steeg de spanning in eigen land. Hoewel Nederland neutraal was, belette de geallieerde vloot de invoer van noodzakelijke grondstoffen uit vrees dat die in vijandelijke handen zouden terecht komen met werkloosheid als resultaat. Tevens bleef Nederland voedingsmiddelen uitvoeren naar Duitsland hetgeen een nijpende schaarste op de eigen markt veroorzaakte. De prijzen der levensmiddelen swingden de pan uit, en het gemor van de arbeidersbevolking mondde al gauw uit in relletjes. (1) De Vrouwenclubs die deze problematiek onderkenden, verzamelden eind 1915 in 2 weken tijd zo'n 100.000 handtekeningen van vrouwen om de eis kracht bij te zetten dat de regering maatregelen zou treffen tegen de schaarste. (2)

De volgende jaren stonden weer meer en meer in het teken van het stemrecht, en dit schijnt er toe bijgedragen te hebben dat de vredesstrijd een beetje op de achtergrond geraakte.

1) Michielsens, II, 1978, pp. 81- 82

2) Jansz, 1983, pp. 57-58

4.1.2. Vrouwen in de gemengde verenigingen.

A. Situering

Het is haast ondoenlijk een classificatie te maken van de vele pacifistische en uiterst-linkse groeperingen die in Nederland van 1914 tot 1933 een rol gespeeld hebben.

Vaak wordt een groepje gedomineerd door één of meerdere personen (voorbeeld het Revolutionair Social. Verbond van H. Roland Holst), nog vaker vindt men dezelfde personen en ideeën terug in verschillende verenigingen, en sektarisme leidt ook hier tot snel wisselende allianties. Het gemeenschappelijk punt is wel dat de rol van de vrouwen in gemengde verenigingen moeilijk na te gaan is, dat zij over het algemeen verdoken bleef.

Helène Stocker meende dat Nederland misschien wel één van de meest instinctief antimilitaristische landen ter wereld was. (1)

En inderdaad, in Den Haag vonden 2 belangrijke vredescongressen plaats (1899 en 1907), in Den Haag was het Int. Hooggerechtshof gevestigd, in Den Haag werd in 1913 het Vredes-paleis geopend, het Int. Antimilitaristisch Bureau was in 1904 in Nederland gesticht,

B. Henriette Roland Holst.

Henriette Roland Holst nam gedurende heel haar leven een principeel antimilitaristisch standpunt in.

Ze stapte in 1911 uit de SDAP, uit onvrede met de reformistische politiek die deze partij voerde, onvrede die er eerder (in 1909) al toe geleid had dat een aantal (meestal intellectuele) leden een nieuwe marxistische en revolutionaire partij hadden opgericht: de Sociaal-Democratische Partij (2)

H.R. Holst sticht dan met enkele medestanders een nieuwe politieke formatie : het Revolutionair Socialistisch Verbond (3) was principeel antimilitaristisch en kantte zich sterk tegen de mobilisatie (4) Veel aanhang had het RSV niet - de benaming groupuscule is hier zelfs op zijn plaats - maar de morele invloed die uitgaat van dergelijke groepjes is soms groter dan het ledental laat vermoeden.

1) Posthumus-Van der Goot, 1961, p. 195

2) Michielsen, II, 1961, p. 81

3) Michielsen, II, 1978, p. 81

4) de Vos, 1976, p. 84

Reeds op 1 augustus 1914 belegde de revolutionaire linkerzijde (1) een grote betoging in Amsterdam. Het manifest, verspreid op honderdduizend exemplaren, verkondigde "oorlog aan de oorlog" en "omzetting oorlog in burgeroorlog". (2) Tevens eiste men betere voedselbedeling en een loon voor de gemobiliseerden en werklozen. (3) Het jaar daarop werkte H.R. Holst mee aan het verspreiden van pamflet dat opriep tot het weigeren van militaire dienst (4), en in 1917 schreef ze een werk met sterke antimilitaire inslag: "Het feest der gedachtenis". (5)

C. De Bond van Christensocialisten.

Bart de Ligt's Bond van Christensocialisten was een vereniging van religieuze antimilitaristen, die voor haar sociaal - anarchistisch ideaal inspiratie zocht in de Bijbel. (6)

Truus Cruyt - Hogerzeil - echtgenote van de Bonds enige parlements-lid - was ook actief. Ze schreef een manifest (7), waarin aan de hand van Bijbelse citaten wordt aangetoond dat de vrouw "geroepen is als hoedster van de internationale, waarlijke, menselijke broederschap."

De fout voor het gebrek aan pacifistische inspiratie onder vrouwen ligt volgens haar bij de Kerk die een gebrekkig evangelie propageerde.

4.1.3. De Nederlandse vertegenwoordiging op het Haagse Vrouwen-Vredescongres.

Het was mede op initiatief van enkele Nederlandse vrouwen, o.a. Aletta Jacobs, Rosa Manus en Cor Raymond-Hirschmann, dat het Internationaal Vrouwenvredescongres in 1913 kon doorgaan. (8) Meer gegevens hierover - en over de rol die Aletta Jacobs heeft gespeeld - kan men terugvinden in deel II.

Vermelden we nog dat vooral de naam van Cor Raymond-Hirschmann regelmatig terugkomt in de verslagen van de Int. Vrouwenliga voor Vrede en Vrijheid (WILPF). Hoewel zij niet de bekendheid van een Aletta Jacobs genoot, schijnt zij toch een groot deel van haar leven in het teken van de pacifistische arbeid te hebben gesteld.

1) de SDP, de anarcho-syndicalistische vakbond NAS, de Sociaal-Anarchistische Aktie van Domela Nieuwenhuis, en de RSV van H.R.H.

2) Michielsen, II, 1978, p. 84

3) idem, p. 84

4) de Vos, 1976, p. 150

5) Roland Holst, 1917

6) zie de Ligt, B., 1931

7) Cruyt-Hogerzeil, Tr., s.d.

8) Jacobs, 1978, pp. 144 e.v.

4.2. Van 1919 tot 1933:

4.2.1. De Bond van Sociaal-Democratische Vrouwenclubs.

De nieuwe grondwet van 1917 bood aan vrouwen het passief kiesrecht, en het actief kiesrecht voor vrouwen werd verkregen in 1919. (1)

De eerste verkozen vrouw op de lijsten van de SDAP was iemand die noch als feministe, noch als antimilitariste kon geboekstaafd worden : Suze Groeneweg.

Nu de strijd voor het vrouwenstemrecht gewonnen was, daalde het feministisch élan.

Dat het ook met het pacifisme niet veel zaaks was, leiden we af uit een verslag van Cor Raymond-Hirschmann : "Het is niet gemakkelijk werken; nu er "vrede" heerst, vallen de meeste mensen terug in apathie.

Als je zegt dat er elders nog oorlog woedt, zeggen ze : er zal altijd oorlog zijn, daar is niets aan te doen". (1)

Carry Pothuis - vanaf 1920 in de Eerste Kamer (2) - hield zich nu vooral bezig met collectieve voorzieningen voor vrouwen en ook met pacifisme en vrede, "omdat wij, die ook als moeder, het vechtinstituut niet zo sterk in het bloed hebben, in mindere mate door haat- en wraakgevoelens worden gehinderd en daardoor een zuiverder inzicht gemakkelijker kunnen behouden". (3)
Aanvankelijk stuitte dit antimilitarisme op weinig tegenstand vanuit de partijleiding.

De leuze "ontwapening" vindt men in die tijd vaak terug op de Vrouwendag van de Bond. Vanaf 1926 geeft de Bond een "kerstgeschriftje" uit, waarin voor vrede worden gepleit; later gebeurde dit op 11 november, Wapenstilstandsdag. (4) Ook hier hecht men veel belang aan een antimilitaristische opvoeding en ageerde tegen oorlogsspeelgoed. (4)

In 1923 hielp de Bond bij het verzamelen van handtekeningen tegen de Vlootwet (4), die door de SDAP vnl. op grond van opportunistische motieven werd afgewezen.

Die petitie werd door meer dan 1 miljoen Nederlanders ondertekend. (5)

1) WILPF, Rapport Vienna, 1921, p. 234

2) de Vos, 1976, p. 147

3) Hol en Outshoorn, in : Holtrop, 1979, p. 152 e.v.

4) Jansz, 1983, pp. 100-103

5) Michielsen, 1980, III, p. 236

Het opkomend fascisme in de jaren dertig had als natuurlijk gevolg dat steeds minder mensen konden warmlopen voor nationale ontwapening, een thema dat in de twintiger jaren zowel voor- als tegenstanders had gekend.

Troelstra had mede gezorgd voor een wet die diensweigering mogelijk maakte. (1)

Nog in 1930 had de SDAP-er Alberda verklaard dat, indien mobilisatie tot oorlog zou leiden, de socialisten het land zouden redden "met haar dappere ongehoorzaamheid". (2)

Maar in 1933 lagen de kaarten anders : het pacifisme had plaats gemaakt voor de strijd tegen het fascisme, en men wendde zich meer en meer af van geweldloze principes.

In 1933 stichtten SDAP en de socialistische vakbond (NVV) een "Bureau voor actie en propaganda tegen fascisme en communisme". Hun blad verscheen op 100.000 exemplaren.

Met dit alles kon Carry Pothuis, fervent antimilitariste, zich moeilijk verzoenen. Zij ging zeer ver in haar pacifisme, wees zelfs alle beschermende maatregelen voor de burgerbevolking af. (3)

Toen het socialistisch congres openlijk de nationale ontwapening afwees, kwam ze in een geïsoleerde positie terecht. Uit protest tegen de houding van de partij verliet ze in 1937 de Eerste Kamer. (4)

De Bond van Sociaal-Democratische Vrouwenclubs wees elke samenwerking met de "burgerlijke" vrouwenvredegroepen af omdat deze politiek neutraal waren en de Bond meende een andere - socialistische - visie te bezitten. (3) Dit niettegenstaande het feit dat Clara Meyer-Wichmann al enige tijd een oproep tot samenwerking tussen de burgerlijke vrouwenvredegroepen en de socialistische vrouwenvredegroepen had gelanceerd "omdat vrouwen een eigen wijze van beschouwing bezitten". (5) Maar de kloof was te diep, hoewel het aan vrouwen ten persoonlijke titel wel was toegestaan mee te werken aan akties van de "burgerlijken".

1) de Vos, 1976, p. 151

2) idem , p. 187

3) Jansz, 1983, p. 103

4) Hol en Outshoorn in Haltrop, 1979, p. 152 e.v.

5) Posthumus-Van der Goot, 1961, p. 160

6) Jansz, 1983, p. 103

4.2.2. Henriëtte Roland Holst.

Na de oorlog sloot Henriëtte Roland Holst zich aan bij de jonge Kommunistische Partij (vroeger SDP), hierbij vnl. geleid door de begeestering die uitging van de Russische Revolutie; maar toen ze in 1921 had deelgenomen aan het Congres van de Komintern te Moskou, stelde de praktijk van het Russische Communisme haar zo teleur dat ze begon te twijfelen aan de gewelddadige Revolutie. Onder invloed van de Zwitserse religieuze socialist Leonard Ragaz - wiens vrouw Clara trouwens ook pacifistisch werk verrichtte voor de WILPF - werd ze zelf ook steeds religieuser (1) en een overtuigend aanhangster van het geweldloos verzet.

Deze evolutie in haar denken heeft ze o.i. schitterend verwoord in een essay uit 1930 "Is het geweld verwerpelijk in den strijd voor een socialistische samenleving". (2)

Ze raakt hier aan een fundamenteel probleem : leidt de gewelddadige revolutie wel naar een socialistische samenleving?

Ze wrijft het marxisme een tekort aan eerbied voor het leven aan, tekort dat volgens H.R.H. veroorzaakt is door het rationalistisch utilitaristisch denken in de 19de eeuw, en waarbij het economisch determinisme primeert boven het humane. Immers, redeneert ze verder, vooruitgang wordt door marxisten maar al te vaak begrepen als een grotere beheersing van de natuur en hogere produktiviteit. Hierbij wordt dan uit het oog verloren dat deze vooruitgang de vernietiging van miljoenen levens mogelijk maakt, m.a.w. het middel (vooruitgang) wordt doel.

Ze keert zich niet absoluut tegen geweld - ze erkent dat er soms geen andere mogelijkheid is - maar wel tegen het gewenningsverschijnsel dat kan optreden wanneer geweld langere tijd wordt aangewend.

Het ethisch socialisme - een innerlijke gesteldheid binnen de massa's - achtte ze noodzakelijk, en dat moet worden gegrondvest door "socialistisch aktivisme", geweldloos verzet, naar het voorbeeld van Ghandi.

Dit dilemma - geweld of geweldloosheid - loopt in latere toneelstukken als een rode draad door haar werk. (3)

1) Schoppenvrouw, sept. '83, p. 10

2) Roland Holst, H., 1930, pp. 23-47

3) zie o.a. H. Roland Holst, Wij willen niet. Een anti-oorlogsspel, 1931; Kerstmis als boodschap in een gebroken wereld, 1947

ALGEMEEN BESLUIT.

Wanneer we beslisten om een verhandeling te maken rond de vrouw in de vredesbeweging, was het nodig duidelijk te stellen wat begrippen als vrede, antimilitarisme, pacifisme en vredesbeweging voor ons inhouden.

Vandaar dat we in een eerste hoofdstuk a.d.h.v. definities van verschillende auteurs onze visie duidelijk maakten.

We stelden vast dat er geen eensgezindheid bestaat over de inhoud ervan.

Zo stelden we vast dat de omschrijvingen van vrede uitblonken door vaagheid. We sloten ons aan bij Röling die in vrede 2 aspecten onderscheidt : de negatieve vrede, of de toestand van niet - oorlog en de positieve vrede, d.i. het leven in een harmonische orde.

Pacifisten zijn diegenen die voor de vrede en tegen de oorlog strijden, maar in marxistisch-leninistische opvatting moet pacifisme beperkt blijven tot "onrechtvaardige" oorlogen.

We wensten verder na te gaan in hoeverre deze opvattingen doorwerkten in de proletarische vrouwenbeweging.

Volgens Ceadel kunnen pacifisten hun overtuiging halen vanuit hun religie, politieke overtuiging of vanuit humanitaire overwegingen.

We meenden dat dit laatste, de afschuw van de oorlog omwille van het leed dat die met zich meebrengt, bij de vrouwen een belangrijke rol kon hebben gespeeld.

Verder achtten we Ceadels indeling van pacifisten naar hun politieke achtergrond bruikbaar. Hij onderscheidt : -internationalistisch pacifisme dat gelooft dat er voor de staten geen rationele redenen kan zijn om tot de oorlog over te gaan, en dat ze het ook niet zullen doen als er internationale instanties worden opgericht om te bemiddelen. Deze overtuiging vonden wij terug bij de gematigde vrouwenbeweging en bij de Internationale Vrouwenraad.

-de minderheid,
die de economische drijfveren van kapitalisme en imperialisme als basis van de oorlog beschouwt, en die de geweldloze weg bewandelt om tot het wereldsocialisme te komen.

- diegenen die
zowel in het socialisme als in het liberalisme hun voedingsbodem vonden. Zij pleiten zowel voor betere internationale betrekkingen als voor economische hervormingen. Hiervan was de Internationale Vrouwenliga voor Vrede en Vrijheid wel de beste illustratie.

Een militaristische samenleving kenmerkt zich door de positieve betekenis die aan geweld wordt toegekend en door zijn hiërarchische en autoritaire structuren en machtsverhoudingen, meent Everts. Wij zagen dan ook een verband tussen militarisme en vrouwenonderdrukking, en we kwamen tot de overtuiging dat feministen in een militaristische samenleving wellicht ook de antimilitaristische overtuiging zouden zijn toegedaan.

.../...

Aan het begrip antimilitarisme geeft de linkerzijde een betekenis, die verder gaat dan verzet tegen het leger. Voor hen hangt antimilitarisme samen met de strijd tegen klasse-uitbuiting en imperialisme. Met name in de proletarische vrouwenbeweging vonden we deze overtuiging terug.

De vredesbeweging tenslotte beschouwen wij in haar ruimste vorm: van individueel vredeswerk tot de vredesbeweging gebaseerd op een ideologie.

In een tweede hoofdstuk zagen we hoe de mening overheerste als zouden de vrouwen op grond van hun biologische constitutie vreedzamer zijn dan de mannen. Tegen deze deterministische opvatting rees protest vanuit feministische hoek. Olive Schreiner en Clara Meyer-Wichmann kwamen tot de overtuiging dat oorlog zou uitgebannen worden als de vrouwen het voor het zeggen zouden hebben, maar knoopten daar de bedenking aan vast dat de vredelievendheid van de vrouw wel voor een deel te wijten kon zijn aan haar onderdrukte positie. Alice Schwartzer bevestigde deze mening.

In het tweede deel behandelen we het vredeswerk in 4 internationale vrouwenorganisaties. We kozen voor drie strekkingen: de burgerlijk-liberale Internationale Vrouwenraad, de radicale Vrouwenliga en de proletarische vrouwenbeweging. Ook de Wereldbond voor Vrouwenstemrecht passeerde de revue omdat deze mee aan de basis lag van het Haagse Vrouwenvredescongres in 1915.

De Internationale Vrouwenraad (ook International Council of Women, ICW) voer een liberaal-behoudende koers. Hoewel haar doelstellingen eerder op het sociale en juridisch vlak lagen, hield ze zich ook bezig met het propageren van de vrede. Men zag deze taak als een educatieve aangelegenheid, maar tevens werd de oprichting van een internationale scheidsrechterlijke instantie gevraagd. Gedurende de eerste wereldoorlog functioneerde de ICW niet: de Duitse nationalistische vrouwen wezen elke samenwerking af. Van 1919 tot 1933 ijverde de ICW voornamelijk voor de Volkenbond, die naar ze meenden, de oorlog uit de wereld zou kunnen bannen. De ICW kaderde binnen de internationalistische strekking die een economische basis van de oorlog afwees.

De Wereldbond voor Vrouwenstemrecht had zich in 1904 van de ICW afgesplitst omdat deze zich naar haar mening te weinig bezig hield met de strijd voor het vrouwenstemrecht. Tijdens de eerste wereldoorlog kwam het tot een scheuring in de bond omdat de meer radicale elementen het noodzakelijk achtten om - als vrouwen - iets tegen de oorlog te ondernemen. Het hoofdbestuur bleef echter een neutrale koers voorstaan, wat niet werd gesmaakt door de Duitse Augspurg en Heymann en de Britse Crystal Macmillan. Samen met Aletta Jacobs namen ze het initiatief tot het Haagse Vrouwenvredescongres.

.../...

In de naoorlogse periode propageerde de Wereldbond vooral internationalisme. Zo sprak men zich uit voor arbitrage, ontwapening en Volkenbond. De Wereldbond onderkende evenwel economische onderdrukking als oorlogsfactor.

We besteedden grote aandacht aan het Vrouwen-vredescongres in Den Haag en de daaruit ontstane Internationale Vrouwenliga voor Vrede en Vrijheid.

Het Haagse congres in 1915 betekende een keerpunt in het vrouwelijk pacifisme : het was de eerste keer dat vrouwen zich op zo'n grote schaal organiseerden om hun protest tegen de oorlog kenbaar te maken en om een vredesplan op te stellen.

De resoluties weerspiegelden het geloof van deze vrouwen in arbitrage, ontwapening en democratie. Er is een sterke overeenkomst merkbaar tussen het eindmanifest van het Haagse congres en de 14 punten van Wilson (zie bijlage).

Het congres haalde de wereldpers, toen een delegatie van de deelnemende vrouwen de genomen besluiten persoonlijk aan de Europese regeringen ging afgeven; zonder resultaat overigens.

Uit het congres groeide na de oorlog de wens om een vredesvereniging op te richten die specifiek op vrouwen was gericht.

Aldus werd in 1919 te Zürich de Internationale Vrouwenliga voor Vrede en Vrijheid (WILPF) gesticht. Men richtte op het congres scherpe kritiek tot de geallieerden, die net het Verdrag van Versailles hadden gemaakt. Wraaklustige gevoelens, vond de WILPF, zouden Duitsland niet van een nieuwe oorlog houden, wel integendeel.

De eisen van Den Haag 1915 werden herhaald, maar er is reeds een socialistisch element merkbaar, waar de WILPF haar sympathie be- toont met de arbeidersstrijd en wanneer het congres erkende dat aan revoluties meestal gewettigde eisen ten grondslag lagen.

Maar : strijd voor economische ontvoogding mocht, indien men geweldloos bleef.

In latere jaren zette deze evolutie naar links zich voort.

Zo verklaarde de WILPF in 1926 dat het kapitalisme de hoofdoorzaak van de oorlogen was.

Tevens erkende men het belang van internationale verstandhouding, men kwam op voor totale ontwapening en arbitrage, en stond kritisch tegen de Volkenbond zoals die was georganiseerd.

De WILPF was geen massabeweging. Ze kende nooit veel aanhang, maar qua ideeën was ze haar tijd ongetwijfeld vooruit.

De Vrouwenliga past het beste onder Ceadels derde groep :

Ze slaagden erin liberale theorieën over internationale samenwerking te verzoenen met de socialistische gedachte van economische ontvoogding.

.../...

De vierde internationale organisatie die we bekeken op haar standpunten, was de socialistische vrouwenbeweging, die zich van de drie voorgaande verenigingen onderscheidde door haar partijgebondenheid : het Vrouwensecretariaat behoorde tot de Tweede Internationale.

De socialistische vrouwenbeweging onderschreef dan ook de idee dat, in geval van oorlog, de arbeiders moesten overgaan tot de algemene werkstaking.

Bij het uitbreken van de eerste wereldoorlog verliet de Internationale dit standpunt. Binnen de vrouwenbeweging leidde dit tot verdeeldheid; diegenen die tegen de oorlog gekant bleven, organiseerden in 1915 een congres te Bern. Daar werden alle vrouwen opgeroepen tegen de oorlog te strijden.

Met welke middelen werd niet duidelijk gemaakt.

Na de oorlog kwam het binnen de Tweede Internationale tot een breuk.

De sociaal-democratische vrouwen bleven zich actief inzetten voor het pacifisme. Ze eisten hiertoe economische hervormingen, pleitten voor antimilitarisme in de opvoeding en voor ontwapening en arbitrage.

In feite lagen hun standpunten niet ver van die van de Vrouwenliga.

De communistische vrouwen daarentegen, kantten zich fel tegen pacifisme. Ze waren de overtuiging toegedaan dat men van de kapitalisten niet kon verwachten dat ze vredelievende activiteiten zouden ontwikkelen : pacifisme druiste in tegen de belangen van het kapitalisme.

De communisten meenden dat een vredige maatschappij enkel kon ontstaan binnen het socialisme. Klassenstrijd zou leiden tot revolutie en dan zou het socialisme heersen op aard².

Geweldloosheid wezen ze dan ook af.

In het derde deel onderzochten we of deze drie stromingen - de conservatief-burgerlijke, de radicaal-feministische en de socialistische - ook doorwerkten op nationaal vlak.

België word belicht in een eerste hoofdstuk.

In bezet België ontwikkelde de burgerlijke vrouwenbeweging op grote schaal liefdadigheidsactiviteiten.

Enkele witte raven namen deel aan het Haagse Congres, anderen namen deel aan het verzet

De socialistische vrouwenbeweging was antimilitaristisch, eerder dan pacifistisch. Over hun activiteiten tijdens de oorlog hebben we geen informatie kunnen vinden.

.../...

Na de oorlog was binnen de Nationale Vrouwenraad vooral Leonie La Fontaine begaan met vredeswerk. Ze bepleitte vooral een vredesopvoeding.

Bij de socialistische vrouwen organiseerde Lucie Dejardin een comité voor hulp aan Duitse kinderen. Ze keerde zich tegen Versailles en ijverde voor een democratische vrouwenbond.

Isabelle Blume kantte zich heftig tegen de Ruhr-bezetting. Later was ze actief in de antifascistische beweging.

Binnen de gemengde vredesbeweging overheerste het beeld van de vrouw als vredesengel.

Extra-aandacht hebben we besteed aan Duitsland. Het was daar dat het verband tussen "das Militär" en vrouwenonderdrukking het sterkst merkbaar was.

Zowel de leidende figuren in de burgerlijk-conservatieve als die in de radicale vrouwenbeweging situeren we allereerst in hun ideologische context.

Enkel zo wordt het duidelijk hoe Gertrud Bäumer, vanuit het sociaal-Darwinisme en nationalisme, belandde in de collaboratie, terwijl Augspurgs en Heymanns geweldloze principes leidden tot ballingschap.

Binnen het Duitse socialisme belichtten we vooral de rol van Clara Zetkin, die bij de revolutionaire stroming aanleunde.

In Groot-Brittannië werd de stemrechtbeweging uiteengerukt bij het uitbreken van de oorlog. Twee van twee leidende Suffragettes, Mrs. en Christabel Pankhurst hielpen in de recruteringscampagne.

Anderen bemoeiden zich met liefdadigheidswerk.

In tegenstelling tot Duitse socialistische vrouwen, konden de Britse linkse vrouwen welzijnswerk met pacifisme verzoenen.

Vele radicale vrouwen traden toe tot de vredesverenigingen, en oefenden er leidende functies uit.

Na de oorlog ging de sterkste kracht uit van de Britse WILPF, die tussen 1926 en 1926 grote vrouwenoptochten organiseerde.

In het hoofdstuk over Nederland kwam de conservatief-burgerlijke vrouwenbeweging niet aan bod : ons ontbrak het aan informatie.

Binnen de Bond van Sociaal-Democratische Vrouwenclubs rees protest tegen de beslissing van de SDAP om de mobilisatiekredieten goed te keuren.

Na de oorlog bleef Carry Pothuis in die pacifistische houding volharden, reden waarom ze in 1937 de Eerste Kamer verliet.

.../...

Aan links-religieuze zijde domineerde het absolutistisch pacifisme. Henriëtte Roland Holst baseerde zich op humanitaire redenen om geweld in de strijd voor het socialisme af te wijzen.

De radicale vrouwen ontplooiden hun activiteiten voornamelijk in de Internationale Vrouwenliga, waarvan Aletta Jacobs één van de grondleggers was. Haar strijd voor de vrede werd belicht in het hoofdstuk over de WILPF.

Tot slot willen we nog een aantal suggesties doen waar in de toekomst kan rond gewerkt worden. Deze verhandeling kan eerder beschouwd worden als een terreinverkenning : het veld ligt nog zo goed als braak. We poogden een aantal gegevens op te diepen, zonder echter al te diep op de zaak te kunnen ingaan.

Verder onderzoek kan zich richten op een aantal onderzoeksvelden.

-Andere periodes kunnen behandeld worden, zo zou het bevoorbeeld interessant zijn na te gaan hoe de vrouwelijke pacifisten gereageerd hebben op het aanzwellend fascisme vanaf 1933.

-Een vergelijking tussen de huidige vrouwenvredebeweging en die van vroeger dringt zich op. In hoeverre leven de ideeën van het vooroorlogse pacifisme voort, heden ten dage?

-Het kan nuttig zijn het vrouwelijk pacifisme in één land uitgebreid toe te lichten. We denken hier aan Nederland, waar erg veel belangstelling bestaat voor vrouwenstudies. Desondanks is er bij ons weten geen degelijke historische studie gemaakt over vrouwen en pacifisme.

-Men kan een biografie schrijven over bepaalde vrouwen, zoals Leonie La Fontaine, Augspurg en Heymann, ...

-In landen als Frankrijk en Italië moet er ook één en ander op vredesgebied door vrouwen zijn gedaan. Hier ligt nog een opdracht.

Op het gebied van vrouwengeschiedenis is nog heel wat werk te verrichten.

We hopen met deze studie alvast een tipje van de sluier te hebben opgelicht.

I. VERSLAGEN UITGAANDE VAN BONDEN EN VERENIGINGEN.

- A SHORT ACCOUNT of the Work of the Peace Committee of the National Council of Women of Great Britain 1914-1935, Edinburgh, Lady Aberdeen, 1935.
- BERICHT DES DEUTSCHEN FRAUENAUSSCHUSSES FÜR DAUERNDEN FRIEDEN:
Völkerversöhnende Frauenarbeit während des Weltkrieges vom Juli 1914 bis November 1918, in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg, Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 184 - 215.
- BRESSELEERS, Jan,
Het pacifisme in België; 1930 - 1935
Licentiaatsverhandeling Politieke Wetenschappen, Vrije Universiteit, Brussel, 1972
- BRIGODE, Jane,
Union patriotique des femmes belges. Rapport présenté au comité national de secours et d'alimentation, Bruxelles, Imprimerie J.E.Goossens, s.d.
- CONGRESSO INTERNAZIONALE FEMMINILE,
Numero Unico della Rivista del Consiglio Naz. delle Donne It. "Attività Femminile Sociale", Roma, 1914.
- CONSEIL INTERNATIONAL DES FEMMES,
Rapport (du 15 mai 1922 à juillet 1923), Paris, Conseil International des Femmes, 1923.
- ERSTER REICHSKONGRESS WEKTÄTIGER FRAUEN DEUTSCHLANDS:
Schmiedet die Kampffront der Arbeiterinnen!, 1929, in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg, Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 296-298.
- EXTRACT FROM THE FORTHCOMING REPORT OF THE INTERNATIONAL CONGRESS OF WOMEN,
Genève, WILPF, 1917.
- FIFTH BIENNIAL INTERNATIONAL CONGRESS OF THE WILPF,
Dublin, WILPF, 1926.
- INTERNATIONALE FRAUENLIGA FÜR FRIEDEN UND FREIHEIT, 1919,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg, Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 243-259.
- INTERNATIONALE SOZIALISTISCHE FRAUENKONFERENZ IN BERN VOM 26 BIS 28 MÄRZ 1915,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg, Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 184-215.

- INTERNATIONALE SOZIALISTISCHE FRAUENKONFERENZ,
"Für den Kampf um den Frieden" - Resolution, 1910,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg,
Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 157-158.
- INTERNATIONALE SOZIALISTISCHE FRAUENKONFERENZ,
"Erziehung zur Friedensgewinnung" - Resolution, 1923,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg,
Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 260-261.
- INTERNATIONALE SOZIALISTISCHE FRAUENKONFERENZ,
Frauendienst im Militär?
Tendenzen zur Mobilisierung der Frauen in Kriegszeiten, 1928,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg,
Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 267-276.
- INTERNATIONALE SOZIALISTISCHE FRAUENKONFERENZ,
Wirkung der Politischen Reaktion auf die Freiheit der Frau, 1931,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg,
Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 300-312.
- OUTLINE HISTORY OF THE WOMEN'S INTERNATIONAL LEAGUE 1915-1929,
Washington, U.S. Section Women's ILPF, s.d.
- POLIZEIREVIER,
Frauendemonstration vor dem Reichstagsgebäude am 16 März 1915,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg,
Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, p. 148.
- POLIZEIREVIER,
Hunger unruhen in Leipzig, 1916,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg,
Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 224-225.
- POLIZEIREVIER,
Arbeiterunruhen in der Rüstungsindustrie, 1917,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg,
Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 226-229.
- PRELIMINARY LIST OF DELEGATES AND FOREIGN VISITORS, ATTENDING
THE QUINQUENNIAL MEETING IN ROME,
International Council of Women, 1914.
- PROTEST EINER FRAUENDELEGATION IN DER SITZUNG DES SPD-PARTEI-
AUSSCHUSSES VOM 29 OKTOBER 1915,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg,
Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 217-220.

- RAPPORT,
sur l'Activité de la Fédération Belge des Femmes Universitaires,
1929,
Ixelles-Bruxelles, Bothy, 1930.
- REPORT, International Congress of Women,
Amsterdam, Women's International Committee for Permanent
Peace, 1915.
- REPORT of the Ninth Congress of the WILPF,
Lukacovice, WILPF, 1937.
- REPORT on the Quinquennial Meetings of the International
Council of Women,
Edinburgh, Countess of Aberdeen, 1914.
- REPORT of the Seventh Congress of the WILPF,
Grenoble, WILPF, 1932.
- REPORT of the Third International Congress of Women (Vienna),
Genève, WILPF, 1921.
- SPARTAKUS GRUPPE,
Maifeier in Berlin 1916,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg,
Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 221-223.
- WELTBUND FÜR FRAUENSTIMMRECHT,
"Völkerfrieden", 1923,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg,
Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, p. 262.
- WELTBUND FÜR FRAUENSTIMMRECHT,
Das Friedensproblem - Entschliessung, 1929,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg,
Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 294-295.

II. BOEKEN.

- BARKELEY, Richard,
Die Deutsche Friedensbewegung (1870-1933),
Hamburg, 1948.
- BEGIN, VAN DEN, Erik,
De vredesbeweging in Vlaanderen,
Antwerpen, Omega - Brussel, IOT, 1983.

- BLUME, Isabelle,
Combien de Marks pour un homme?,
Le Peuple, 18 janvier 1923,
in Gotovitch, José, Entretiens, 1976, pp. 13-14.
- BOEL, Marthe,
1920-1950: 30 ans d'activité féminine,
Extraits de discours et de messages,
Paris-Bruxelles, à l'enseigne du Chat qui pêche, s.d.
- BRAUN, Lily,
Die Frauen und der Krieg,
Leipzig, S. Huezel, 1915.
- BRINKER-GABLER, Gisela,
Frauen gegen den Krieg,
Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981.
- BROCK, Peter,
A history of Pacifisme; vol. 3: twentieth century pacifism,
Princeton, Univ. Press, 1972.
- BUSSEY, Gertrude, en TIMS, Margaret,
Women's International League for Peace and Freedom 1915-1965,
London, George Allen-Unwin Ltd., 1965.
- CEADEL, Martin,
Pacifism in Britain 1914-1945,
the defining of a forth,
Oxford, Oxford historical monographie, 1980.
- X - CLAPAREDE - SPIR, Hélène (ed),
LE TEMOIGNAGE DES ELITES. Voix de France, de Belgique,
de Grande-Bretagne, d'Allemagne, d'Atriche, ... ,
Paris, Gamber, 1932.
- DALE VAN,
Groot woordenboek der Nederlandse taal,
's Gravenhage, Martinus Nijhoff 1976
- EVANS, Richard,
The feminist movement in Germany 1894-1933
London-Beverly Hills, SAGE, 1976.
- GALTUNG, Johan,
"Geweld, vrede en vredesonderzoek",
in Tromp (ed.), Kritische Polemologie,
Assen, 1973, pp. 32-78.

- GOTOVITCH, Josée,
Entretiens,
Bruxelles, Fondation J. Jacquemotte, 1976.
- GRUPPE INTERNATIONALE,
Frauendemonstration vor dem Reichstagsgebäude am 28 Mai 1915,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg,
Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 149-150.
- HALLOWES, Frances S.,
Women and war. An appeal to the women of all nations,
London, Headley Brothers, 1914.
- HERMAN, Mark,
Wapens groeien niet aan de bomen,
Zeleveld, Reingaert, 1978.
- HETMANN, Frederik,
Rosa Luxemburg,
Bussum, Het Wereldvenster, 1981.
- HEYMANN, Lida, Gustava,
Weiblicher Pazifismus, 1917/1922,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg,
Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 65-70.
- HIRSCH, Helmut,
Rosa Luxemburg - strijdbaar en menselijk,
Amsterdam, uitgeverij Paris, 1970.
- HOLTRUP, Aukje,
Vrouwen rond de eeuwwisseling
Amsterdam, Arbeiderspers, 1979.
- INTERKERKELIJK VREDESBERAAD,
Militarisme. Documentatie over tendensen tot vermilitari-
sering van de samenleving,
Amersfoort, De Horstink, 1976
- JACOBS, Aletta H.,
Herinneringen,
Nijmegen, Socialistische uitgeverij, 1970.
- JANSZ, Ulla,
Vrouwen, ontwaakt!,
Amsterdam, Bert Bakker, 1983.

Marxism, Communism and western society; a comparative encyclopedia,

New-York, Herder & HERDER, 1973.

- KRUYT - HOGERZEIL, TR.,

De vrouw en de oorlog,

Amsterdam, Kruyt, s.d.

- LEHMANN - RUSSBÜLDT, Otto,

Der Kampf der Deutschen Liga Für Menschenrechte, vormals Bund Neues Vaterland, für den Weltfrieden, 1914-1927,

Berlin, Hensel, 1927.

- LEHMANN - RUSSBÜLDT, Otto,

Revolutie voor den vrede,

Brussel, De Wilde Roos, 1932.

X

- LEHOUCK, Ferdinand,

Het antimilitarisme in België 1830 - 1914,

Antwerpen, Standaard, 1958.

- LIGT, de, Bart,

Vrede als daad. Beginselen, geschiedenis en strijdmethoden van directe actie tegen den oorlog (2 delen),

Arnhem, Van Loghum Slaterius, 1931.

- LUYKX, Theo,

Geschiedenis van de internationale betrekkingen,

Brussel, Elsevier, 1971.

- - MARTIN, David,

Pacifism: an historical and sociological study,

London, Rantledge & Kegan, 1965.

- MEYER - WICHMANN, Clara,

Vrouw en maatschappij,

Nijmegen, Sun, 1976.

- MICHELSSEN, Leo,

Geschiedenis van de Europese Arbeidersbeweging,

Gent, Masereelfonds,

Deel I, tot 1914, derde druk 1980,

Deel II, WO I en oktoberrevolutie, 1978,

Deel IIIA, 1918-1929, 1980,

Deel IIIB, 1930-1939, 1980.

- MITCHELL, David J.,

Monstrous Regiment: the story of the women of the First World War,

New-York, Macmillan, 1965.

- NILSSON, Anna T.,
ABC der Friedensbewegung: Daten und Tatsachen,
Tallin und Wien, Internationale Versöhnungsbund, 1936.
- PANKHURST, Sylvia E.,
The Suffragette Movement,
London, Virago, 1977.
- PIECH, Wilhelm (ed.),
Clara Zetkin. Ausgewählte Reden und Schriften.
Berlin, Dietz Verlag, 1957.
- POSTHUMUS - VAN DER GOOT, W. H.,
Vrouwen vochten voor de vrede,
Arnhem, Van Loghum Slaterus, 1961.
- REMME, Irmgard,
Die Internationalen Beziehungen der Deutschen Frauenbewegung
vom Ausgang des 19. Jahrhunderts bis 1933,
West Berlin, Phil. Diss., 1955.
- ROLAND HOLST, Henriëtte,
Het feest der gedachtenis,
ROTTERDAM, Brusse, 1917.
- ROLAND HOLST, Henriëtte,
Geweld en geweldloosheid in de strijd voor het socialisme,
Brussel, De Witte Roos, 1930.
- ROLAND HOLST, Henriëtte,
Wij willen niet. Een anti-oorlogsspel,
Rotterdam, Brusse, 1931.
- ROLAND HOLST, Henriëtte,
Rosa Luxemburg, haar leven en werken,
Rotterdam, Brusse, 1935.
- ROLAND HOLST, Henriëtte,
Kerstmis als boodschap in een gebroken wereld,
Amsterdam, Wereldvenster, 1947.
- ROLING, B.V.A.,
Vredeswetenschap,
Utrecht-Antwerpen, Het Spectrum, 1981.
- ROMENY, Robertine,
Vrouwen, vrede en militarisme, 1982
in Strikwerda, Vredestijd en Vrouwenstrijd,
Soma, 19

- SCHREINER, Olive,
La femme et le travail,
Paris, Fischbacher, 1913.
- SCHREINER, Olive,
Woman and war,
London, T. Fisher Unwin, 1914.
- STOCKER, Helene,
Generalstreik und Kriegsdienstverweigerung (Radikalpazifismus),
1922,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg,
Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 11-102.
- STOCKER, Helene,
Psychologische Umwandlung, 1928,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg,
Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 103-111.
- STRIKWERDA (ed.),
Vredesstrijd en vrouwenstrijd; relaties tussen feminisme en
vrouwenvredesbeweging,
Amsterdam, coöperatieve uitgeverij SOMA, 1983.
- SWANWICK, Helena M.,
Woman and War,
London, Union of Democratic Control, 1915.
- TUCHMAN, Barbara,
De trotse toren. Een portret van de wereld in de jaren
1890-1914,
Amsterdam-Brussel, Elsevier, 1978.
- VAERTINC, Mathilde,
Die Stellung der Männer und Frauen zu Krieg und Frieden, 1921,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg,
Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 71-76.
- VOS, DE, dr. H.,
Geschiedenis van het socialisme in Nederland in het kader
van zijn tijd - deel 1,
Baarn, Het Wereldvenster, 1976.
- WEERDT, DE, Denise,
En de vrouwen?
Gent, Mascreelfonds, 1980.

- WOOLF, Virginia,
Geachte Heer,
Amsterdam, Feministische Uitgeverij, Sara, 1980
- ZETKIN, Clara,
Frauen gegen den imperialistischen Krieg!, 1912,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg,
Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 139-143.
- ZETKIN, Clara,
Proletarische Frauen, Seid bereit! 1914,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg,
Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 144-147.
- ZETKIN, Clara,
Der Kampf der kommunistischen Parteien gegen Kriegsgefahr
und Krieg, 1922,
in Brinker-Gabler, Frauen gegen den Krieg,
Frankfurt, Fischer Taschenbuch Verlag, 1981, pp. 262-266.

III. TIJDSCHRIFTEN.

- DE STEM DER VROUW.
Gent, JGN. 1910-1913 (onvolledig).
- DE VROUW - LA FEMME.
Gent, Jg. 1932.
- LA FAMILLE PREVOYANTE.
Bruxelles, Jgn. 1930-1933.
- L'INTERNATIONALE FEMININ.
Organe belge d'informations féministes.
Bruxelles, Jg. 1913 (onvolledig).
- NEEN!
Orgaan der internationale socialistische anti-oorlogslige.
Antwerpen, Jgn. 1931 - april 1934.
- VREDES-AKTIE.
Orgaan van de katholieke jongeren vredes-aktie.
Geluwe, Oelen, Jgn. 1931-1936.

BIJLAGE I

Vergelijking van de belangrijkste resoluties van Den Haag 1915 met het 14 puntenprogramma van Wilson.

Haags programma

This International Congress demands that all secret treaties shall be void and that for the ratification of future treaties the participation of at least the legislature of every government shall be necessary."

The International Congress urges that in all countries there shall be liberty of commerce, that the seas shall be free and the trade routes open on equal terms to the shipping of all nations."

The International Congress urges that all countries should by an international agreement take over the manufacture of arms and munitions of war and should control all international traffic in the same..."

The International Congress urges that the organisation of the Society of Nations should be further developed on the basis of a constructive peace and that it should include:...a permanent International Court of Justice
...a permanent International Conference holding regular meetings..."

14 punten programma

"Open covenants of peace, openly arrived at, after which there shall be no private international understandings of any kind but diplomacy shall proceed always frankly and in the public view."

Absolute Freedom of navigation upon the seas outside territorial waters, alike in peace and in war, except as the seas may be closed in whole or in part by international action for the enforcement of international covenants."

Adequate guarantees given and taken that national armaments will be reduced to the lowest point consistent with domestic safety."

A general association of nations must be formed under specific covenants for the purpose of affording mutual guarantees of political independence and territorial integrity to great and small states alike.

